

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO
STARANJE PREBIVALSTVA V EVROPSKI UNIJI

IZJAVA

Študent Matej Suša izjavljam, da sem avtor tega diplomskega dela, ki sem ga napisal pod mentorstvom prof. dr. Janeza Malačiča in dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne 10.6. 2005

Podpis:

KAZALO

UVOD	1
1. DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI PREBIVALSTVA V EU	3
1.1. RODNOST	4
1.1.1. Stopnja totalne rodnosti	4
1.1.2. Vzroki za padanje rodnosti	6
1.2. SMRTNOST	9
1.3. NARAVNI PRIRASTEK	10
1.4. VLOGA IN POMEN PREBIVALSTVENIH POLITIK	11
2. STARANJE PREBIVALSTVA	13
2.1. VZROKI STARANJA PREBIVALSTVA	13
2.2. DEMOGRAFSKI PREHOD	14
2.3. KAZALCI STARANJA PREBIVALSTVA	16
2.4. STARANJE PREBIVALSTVA V EVROPI	18
2.5. SPREMINJANJE STRUKTURE PREBIVALSTVA IN POSLEDICE	20
2.5.1. Koeficienti odvisnosti prebivalstva oz. stopnje vzdrževanosti	22
3. EKONOMSKE POSLEDICE STARANJA PREBIVALSTVA	23
3.1. POKOJNINSKI SISTEMI IN NJIHOVE REFORME	23
3.1.1. Javni pokojninski sistemi	25
3.1.1.1. Bismarckov sistem	26
3.1.1.1.1. Poenostavljeni matematični model PAYG	26
3.1.1.2. Beveridgov sistem	27
3.1.2. Privatni pokojninski sistemi	28
3.1.3. Razmere in trendi, ki v EU ter v svetu narekujejo pokojninske reforme	29
3.1.3.1. Demografske spremembe	29
3.1.3.2. Previsoka raven pravic	29
3.1.3.3. Visoka brezposelnost	30
3.1.3.4. Neobvladljivi izdatki za pokojnine	30
3.1.3.5. Predčasno upokojevanje	30
3.1.3.5.1. Vzroki predčasnega upokojevanja	32
3.1.4. Razmere na področju pokojninskih sistemov v novih članicah EU	33
3.1.5. Pokojninske reforme	35
3.2. TRG DELA	36
3.2.1. Razmere na trgu dela v Evropi – projekcije do leta 2050	36
3.2.1.1. Starostna struktura delovnega kontingenta prebivalstva	37
3.2.2. Ekonomske posledice manjšega števila aktivnega prebivalstva	38
3.2.3. Možne rešitve pomanjkanja delovne sile	39
3.2.3.1. Stopnja aktivnosti na trgu dela	39
3.2.3.1.1. Stopnja zaposlenosti prebivalstva med 55-64 letom	43
3.2.3.2. Migracije	44
SKLEP	46
LITERATURA	51
VIRI	53
PRILOGE	

UVOD

Julija leta 2003 se je konvencija o prihodnosti Evrope odvijala v Bruslju. Predsedoval pa ji je bivši francoski predsednik Valéry Giscard d'Estaing. Na enem izmed številnih dogodkov, kjer so praznovali evropske dosežke, je bil naprošen, da nagovori predstavnike organizacije Prijatelji Evrope. Z nenamerno ironijo je takrat ta dogodek potekal v dvorani dinosavrov - v Prirodopisnem muzeju. Slika s tega dogodka, kjer 77-letni d'Estaing stoji pred dinosavrom, ne bi mogla biti prikladnejša. Zakaj? Zanimiva je namreč z vidika simbola, ki odslikava "sivo" prihodnost Evrope. Pa tudi dramatična sprememba, ki poteka v evropskem demografskem profilu, ima mnogo večjo težo glede prihodnosti kontinenta kot pa institucionalne malenkosti, s katerimi so bili preokupirani udeleženci konvencije (Europe's population implosion, 2003, str. 34).

Demografi, politiki in razvojni svetovalci so trenutno v obdobju velikega spreminjanja svojega načina mišljenja. V številnih glavah je še vedno zasidran grozljivi scenarij o "eksploziji" prebivalstva. Posledica naj bi bile vojne za vodo, hrano in surovine. Toda naposled se je mnogim pričelo svitati, da se bodo boji bili prej za pokojnine in prostor v domovih za ostarele – in to ne le v industrijskih državah. Leta 2050 bo prvič v zemeljski zgodovini na svetu živelo več starih kot mladih ljudi (Planet starcev, 2002, str. 26).

Staranje prebivalstva v Evropski uniji (EU25) in širši Evropi¹ ter spremenljivke, ki ta pojav opredeljujejo, pa tudi ekonomske posledice tega pojava so v središču pozornosti tega diplomskega dela. Ko govorimo o staranju, je treba ločevati staranje prebivalstva od čisto individualnega biološkega staranja. Medtem ko se posameznik lahko samo stara, pa s prebivalstvom ni tako. Lahko se tudi pomlajuje. To se dogaja takrat, ko se delež starega v celotnem prebivalstvu zmanjšuje. O staranju pa govorimo takrat, ko je proces obraten. In o Evropi še kako lahko govorimo kot o celini, kjer je staranje prebivalstva na pohodu. Še več, Evropa žal v tem pojavu celo prednjači. To velja tako za stare članice EU² (EU15) kot tudi za nove³ (EU10). Sicer pa verjetno ni človeka med nami, ki se ne bi zavedal dejstva, da je iz dneva v dan starejši. Biološka ura, ki jo ima vsak vgrajeno in ki določa trajanje⁴ našega življenja, se s svojimi kazalci vrti samo v eno smer in to je smer staranja. Res je, da nam je naš konec neznanka, toda človeku je razvoj medicine, industrializacija, tehnološki napredek ter navsezadnje vsesplošni razvoj omogočil dvig standarda bivanja - s tem pa podaljšanje življenjske dobe. Sicer pa človek 99,9 % svojega obstoja na zemlji sploh ni vedel, kaj je starost v današnjem pomenu

¹ Evropa v širšem pomenu besede je v tem diplomskem delu definirana s strani ZN. Začetni del prilog navaja države tega področja.

² Stare članice Evropske unije (EU15): Belgija, Danska, Nizozemska, Luksemburg, Francija, Nemčija, Italija, Velika Britanija, Irska, Grčija, Španija, Portugalska, Avstrija, Finska in Švedska.

³ Nove članice Evropske unije (EU10): Ciper, Češka, Estonija, Latvija, Litva, Madžarska, Malta, Poljska, Slovaška, Slovenija. Od 1. maja 2004 dalje.

⁴ Za obravnavo problematike staranja prebivalstva je pomembno razlikovati med *dolžino življenja človeka*, ki je z biološkega vidika možna, in med *življenjskim pričakovanjem* v posameznem starostnem razredu (e_x). Maksimalna možna dolžina človekovega življenja je nekje med 90 in 100 leti, saj le redki posamezniki živijo čez 100 let. V nekaj zadnjih tisočletjih se ta dolžina praktično ni spremenila (Malačič, 1988, str. 76). Je pa res, da se v sodobnem času število 80, 90 in 100-letnikov povečuje. Do leta 2050 bo faktor rasti skupine 100-letnikov največji. Številke so podane v Tabeli 5 Priloge 2. Kot zanimivost: Francozinja Jeanne Calment je dosegla svetovni starostni rekord, t.j. 122 let.

besede. Obstajali so le redki posamezniki, ki so dočakali visoko starost. Problemov z vzdrževanjem starostnikov tako sploh ni bilo. Pokojninski sistemi zaradi tega niso bili potrebni. Če so ljudje nekoč živeli v povprečju med 30 in 40 let, pa danes v visokoindustrijskih državah dočakajo 70, 80 let, nekateri pa tudi več. Porečete - kaj ima biološko staranje prebivalstva in torej čedalje daljša življenjska doba skupnega s staranjem prebivalstva? Pa vendarle ima; zaradi tega, ker ljudje danes v povprečju živijo bistveno dlje, kot so nekoč, obstaja staro prebivalstvo, njegov delež pa se še povečuje. To pa predvsem zaradi tega, ker je rodnost drastično padla.

Brez analize glavnih dejavnikov, kot so rodnost in smrtnost ter migracije, ki vplivajo na demografske značilnosti prebivalstva EU in so pomembni tudi pri staranju prebivalstva, ne gre. Zato *prvi del* diplomske naloge obravnava *razmere v EU na področju rodnosti*. Nekako od 1970 dalje nas zanima padanje rodnosti v EU15. V EU10 pa je zanimivo gibanje rodnosti od 1980 oz. 1990, ko smo bili priča velikim političnim in socialno-ekonomskim spremembam v družbi. Takrat se je začelo obdobje tranzicije ter hitro upadanje rodnosti. Sprašujemo se tudi o vzrokih za upad števila rojstev, ne moremo pa tudi mimo *vloge in pomena prebivalstvenih politik*. Podane so tudi *razmere na področju smrtnosti ter naravnega prirastka v EU*.

Drugi del predstavlja *staranje prebivalstva*, *vzroke* tega pojava ter *dva demografska prehoda* in njun pomen. S *kazalci staranja* orišemo razmere v EU, primerjamo skupini držav EU15 in EU10 ter skušamo potrditi domnevo, da ima proces staranja od 1990 dalje v državah EU10 hitrejši tempo kot v EU15. Zanima nas tudi, zakaj je temu, če to res drži, tako. Staranje prebivalstva že vpliva - v prihodnosti pa bo še bolj - na *starostno strukturo prebivalstva*, zato se dotaknemo tudi tega področja. Pri analizi demografskih razmer smo uporabili mednarodno primerljive statistične podatke, pa tudi sekundarne vire. Pri napovedovanju različnih kazalcev prebivalstva pa se sklicujemo na projekcije strokovnjakov ZN ter evropskih institucij. Spreminjajoča se starostna struktura prebivalstva pomeni tudi drugačna razmerja med 3 glavnimi kontingenti prebivalstva: starostniki⁵, delovnim kontingentom prebivalstva ter mladino. Pri staranju prebivalstva postaja skupina starostnikov čedalje močnejša. Tako lahko nastopi problem - ravnovesje med kontingenti prebivalstva se poruši. Čedalje manj je delovno aktivnih ljudi, ki bi podpirali odvisno prebivalstvo, zaradi tega pa lahko nastopijo *precejšnje ekonomske posledice*. Ena takih je zagotovo *financiranje javnih pokojninskih sistemov*.

Tretji del daje pomembno težo prav *javnim pokojninskim sistemom in posledicam njihove krize*. Predstavljen je tudi poenostavljen matematični model PAYG, ki kaže vso problematiko tovrstnih sistemov. V nadaljevanju so opisane še razmere in trendi, ki v EU in v svetu narekujejo pokojninske reforme. Precej pozornosti smo posvetili *predčasnemu upokojevanju* ter vzrokih tega pojava. Seveda ne moremo mimo *pokojninskih reform*. Tretji del diplomske naloge se ukvarja tudi s *trgom dela*. Proces staranja nanj negativno vpliva. Po projekcijah ZN naj bi se v obdobju med 2010 in 2050 delovni kontingent prebivalstva (v nadaljevanju DKP) precej zmanjšal, kar lahko povzroči resne ekonomske posledice. Da do njih ne bi prišlo, strokovnjaki predlagajo nekatere *rešitve*, med katere sodi npr. *povečanje stopnje aktivnosti na trgu dela* ter *imigracije*, ki bi pomagale ublažiti primanjkljaj delovne sile. Ostalih ekonomskih posledic

⁵ Starostniki so ljudje starejši od 65 let.

staranja je sicer še več, a jih v diplomski nalogi samo omenjamo, saj je tematika mnogo preveč obširna in kompleksna, da bi jo lahko strnili v prostor, ki nam je na voljo. Z rešitvami oz. reformami za izhod iz potencialne ekonomske krize zaradi staranja prebivalstva skušamo pokazati, da staranje morda le ni tako huda težava, kot jo mnogi prikazujejo. Sledi *sklep*, kjer preverimo postavljene domneve ter podamo glavne ugotovitve.

1. DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI PREBIVALSTVA V EU

Prebivalstvo je najpomembnejši dejavnik velikosti, dinamike in strukture družbenega proizvoda. Pomen gibanja in spreminjanja prebivalstva za gospodarski razvoj neke družbe in tudi vplivanje gospodarskega razvoja na gibanje prebivalstva je zato vedno predmet zanimanja ekonomistov (Urbanc, 2003, str. 6).

Eno od temeljnih dejstev gibanja prebivalstva na nekem območju je, da na to gibanje vplivajo točno določeni in znani dejavniki. Tako lahko demografska gibanja za neko področje (državo) in neko obdobje (ponavadi leto) ponazorimo z naslednjo enačbo:

$$P_{t+1} = P_t + B_t - D_t + (I_t - E_t) \quad (1.)$$

kjer predstavljajo:

- P_{t+1} število prebivalstva na nekem prostoru v obdobju $t + 1$,
- P_t število prebivalstva v izhodiščnem obdobju t ,
- B_t število rojstev,
- D_t število smrti,
- I_t število imigrantov ali priseljencev v opazovano področje in
- E_t število emigrantov ali odseljencev iz opazovanega področja.

Enačba je temeljna demografska enačba in nam pove, da na spreminjanje prebivalstva neke države vplivajo trije dejavniki: število rojstev ali rodnost, število smrti ali smrtnost in migracije, ki pomenijo razliko med številom priseljencev in številom odseljencev (van de Kaa, 2002, str. 80).

Vsi trije dejavniki skupaj so bili "krivci", da je na začetku leta 2003 prebivalstvo EU15 štelo 379,0 milijonov, 74,295 milijona pa je bilo prebivalcev v EU10. Gledano skupaj (453,295 mio) je to še vedno bistveno manj kot število prebivalstva na Kitajskem (1.283 mio) ter v Indiji (1.042 mio), toda več glede na ZDA (289 mio). Prebivalstvo EU15 je v letu 2002 poraslo za 1,29 mio, kar je 0,3 % letna stopnja rasti. Nasprotno pa so države EU10 zabeležile upad prebivalstva, ki je znašal 0,47 mio oz. 0,6 % (Recent demographic developments in Europe⁶, 2003, str. 9, 22). Razloge za te pojave bomo pojasnili kasneje. Delež evropskega prebivalstva v svetovnem merilu je trenutno v upadu zaradi nizke stopnje rodnosti. V prihajajočih letih pa tudi ni pričakovati bistvenih sprememb.

⁶ V nadaljevanju RDDE.

1.1. RODNOST

Rodnost je pozitivna komponenta naravnega obnavljanja prebivalstva in nam kaže število živorojenih otrok glede na žensko prebivalstvo v rodni dobi od 15 do 49 let (Malačič, 2003, str. 83). Namesto pojma rodnost se pogosto uporablja pojem nataliteta (n). Rodnost zagotavlja obstoj človeštva, le dovolj visoka rodnost pa zagotavlja tudi dolgoročen obstoj neke populacije. Dolgoročno padanje rodnosti je, kot bomo videli v nadaljevanju, tudi najpomembnejša determinanta staranja prebivalstva. S tem se močno sooča vsa EU.

Danes za spremljanje gibanj rodnosti najpogosteje uporabljajo naslednje kazalnike rodnosti:

- splošno stopnjo natalitete (n),
- bruto (R_b) in neto (R_n) stopnjo obnavljanja ter
- stopnjo totalne rodnosti (T_f).

Aktualen je predvsem zadnji kazalnik, s katerim evropski in svetovni demografski inštituti in uradi proučujejo spremembe in trende rodnosti.

Reprodukcija prebivalstva je biološki proces, na katerega vplivajo družba in njene norme, ki se v času spreminjajo. Številne dejavnike, ki na rodnost vplivajo posredno ali neposredno, lahko razdelimo na biološke, družbene, ekonomske, kulturne, antropološke in psihološke. Navedeni dejavniki se v svojem delovanju razlikujejo glede na razvitost posameznih držav (Malačič, 2000, str. 115).

1.1.1. Stopnja totalne rodnosti

Stopnja totalne rodnosti (T_f)⁷ je najbolj pogosto uporabljeni kazalec pri merjenju pojava, kakršen je zmanjševanje rodnosti. To je verjetno tudi kazalec, ki mu v evropski demografiji namenjajo največjo pozornost.

Na Sliki 1 je prikazan potek spreminjanja vrednosti T_f med letoma 1980 in 2002 za skupini starih in novih članic EU ter skupno povprečje 25 članic. Splošen trend, ki ga kaže slika, je upadanje stopnje totalne rodnosti v EU. Hitrost upadanja T_f in začetek padca rodnosti v 2 preučevanih skupinah držav pa je različen.

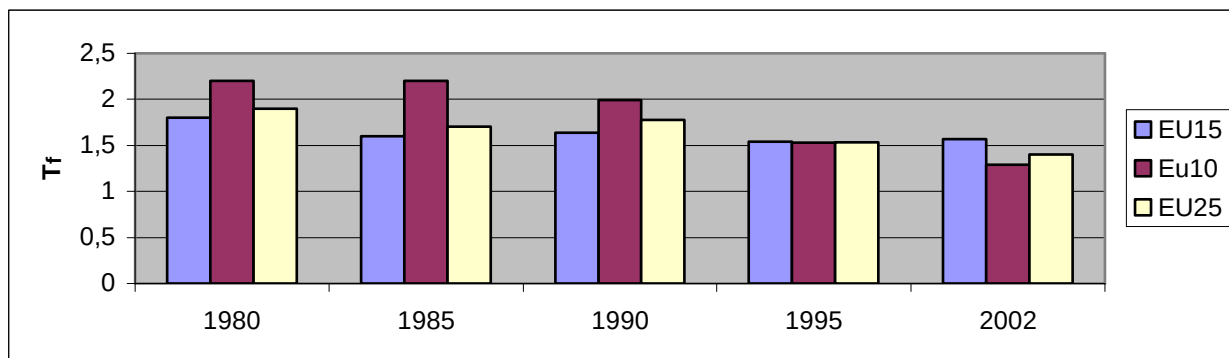
Leta 1980 je ženska v EU25 v povprečju rodila 1,9 otroka, od tega je bilo povprečje v EU15 1,8 otroka na žensko, v EU10 pa 2,2. V nasprotju z novimi članicami so imele takrat stare članice že nižjo T_f od tiste, ki zagotavlja enostavno reprodukcijo⁸. V nadaljnjih letih je T_f v EU15 še upadla in leta 1995 dosegla vrednost 1,54. Pretežni del pada rodnosti se je zgodil v prvi polovici

⁷ Totalna ali celotna stopnja rodnosti (T_f) nam pove število otrok, ki jih v povprečju rodi ženska v svoji rodni dobi ob predpostavki, da je doživela 49. leto starosti. Ta kazalnik pogosto uporabljamo kot kazalnik obnavljanja ali reprodukcije prebivalstva. Vrednost T_f 2,1 pomeni, da bo prebivalstvo s takšno rodnostjo imelo enostavno reprodukcijo. Če se rodnost zniža daleč pod raven, ki zagotavlja enostavno reprodukcijo prebivalstva pa pride do *pretiranega staranja prebivalstva*. Pri izračunu tega kazalca ni izločen vpliv smrtnosti ženskega prebivalstva, zato je potrebno, da je meja enostavne reprodukcije višja od dveh otrok na eno žensko (Malačič, 2000, str. 86).

⁸ Reprodukcijska prebivalstva je v ožjem smislu opredeljena kot obnavljanje ali celo nadomeščanje generacije staršev z njihovimi otroki ali še ožje generacije mater z njihovimi hčerami (Malačič, 2000, str. 191).

osemdesetih let. Po letu 1995 pa je opaziti rahel porast rodnosti. Leta 2002 ta znaša 1,57. Države EU15 se že precej časa, od 1970, soočajo s padajočo ter nižjo stopnjo totalne rodnosti od 2,1. Vendar pa je tam upadanje T_f postopnejše. V novih članicah EU pa se je po letu 1990 T_f znižala zelo hitro. V prvi polovici osemdesetih let v teh državah ni bilo opaznejše razlike v rodnosti. Bila je nad stopnjo obnavljanja. Majhen upad je zabeležen v drugi polovici;

Slika 1: T_f v obdobju 1980-2002 za skupini držav EU15 in EU10 ter povprečje vseh držav EU25



Vir: RDDE, 2003, str. 70; Population statistics, 2004, str. 73, 75.

do radikalnega padca rodnosti pa pride v prvi polovici devetdesetih let - v začetku tranzicijskega obdobja. Po letu 1995 pa se rodnost znižuje bolj enakomerno (Population statistics, 2004, str. 73). Kljub temu znaša leta 2002 v državah EU10 borih 1,29 otroka na žensko, kar je glede na leto 1990 (T_f je 1,99) 35,2 % manjša rodnost. Istočasno pa je ta rodnost že tudi nižja od tiste v starih članicah EU. T_f za vse države EU25 pa je leta 2002 1,4.

Tabela 1 v Prilogi 1 kaže vrednosti T_f vseh držav EU25 v obdobju 1990-2002. Kot vidimo, je skupna vsem državam EU T_f pod ravnijo, ki zagotavlja enostavno reprodukcijo prebivalstva. Kljub temu pa so stopnje T_f v državah EU precej različne. Med novimi članicami EU je imela v letu 1990 daleč najnižjo stopnjo totalne rodnosti Slovenija⁹. Ta je takrat znašala 1,46, medtem ko je v vseh ostalih državah, z izjemo Češke (1,90) in Madžarske (1,87), T_f še presegala vrednost 2. Edina država, kjer je bila T_f nad stopnjo obnavljanja, je bil Ciper (2,42). Po letu 1990 pa se je T_f v vseh tranzicijskih državah bistveno znižala. Najnižjo stopnjo v letu 2002 je imela Češka, in to le 1,17, najvišjo pa ponovno Ciper - 1,49. Češka, Estonija in Latvija so kljub vsemu med letoma 2001 in 2002 doživele rahel dvig rodnosti. Vse države so daleč od željene stopnje, ki še zagotavlja enostavno reprodukcijo, to je 2,1. T_f v EU10 je bila v letu 2002 v primerjavi z letom 1990 v povprečju nižja za več kot 30 %. V Sloveniji se je med 1990 in 2002 vrednost T_f zmanjšala "le" za 17,1 %. A treba je vedeti, da je bila že na začetku zelo nizka. Na Slovaškem pa je bila T_f v letu 2002 kar za 43 % nižja kot leta 1990.

Tudi stare članice EU se soočajo z nizko in še padajočo stopnjo totalne rodnosti, a ta je še vedno nekoliko višja kot v EU10. Če primerjamo podatke za leto 2002, je imelo kar 9 od 15 držav višjo

⁹ Slovenija v novih članicah EU izstopa po trenutku, ko se je T_f spustila pod 2,1. To se je zgodilo na začetku 1980. let. Zato ni čudno, da je v devetdesetih letih bila T_f v Sloveniji že precej nižja kot v drugih državah EU10.

T_f kot Ciper, ki je imel najvišjo vrednost med novimi članicami EU. Najvišji vrednosti T_f v letu 2002 sta imeli Francija (1,89) in Irska (2,00), sledijo skandinavske države z vrednostmi okoli 1,7, nato pa z bistveno nižjimi stopnjami rodnosti Portugalska in Avstrija. Porazno nizke stopnje pa beležijo v Nemčiji (1,31) ter južneevropske države: Grčija, Italija in Španija z vrednostmi okrog 1,25. Pozitivne premike v rodnosti je vendarle zabeležilo nekaj držav: Francija, Irska, Nizozemska in Švedska.

Rodnost v Evropi upada že več kot sto trideset let. Na podlagi dolgoletnih opazovanj gibanj T_f nekateri strokovnjaki ocenjujejo, da se bo v prihodnjih tridesetih letih stopnja totalne rodnosti gibala med 1,0 in 2,5. Ob ugodnih ekonomskih in drugih razmerah lahko torej pričakujemo, da se bo sčasoma rodnost dvignila. So pa takšne napovedi vprašljive in so se že dostikrat izkazale za zmotne. A pri trenutno tako nizki rodnosti v EU bi bil vsakršen nadaljnji padec res samo še pot med izbrisane. Zato so mnoge napovedi bolj optimistične, saj malokdo verjame, da bi bila rodnost lahko še nižja.

Nizka vrednost T_f je eden izmed temeljnih demografskih problemov, ki ima številne posledice. Države bodo morale vložiti v reševanje tega problema veliko znanja in sredstev, saj so vzroki številni in kompleksni. Samo ugibamo lahko, kdaj, če sploh kdaj, jim bo uspelo vrniti T_f na vrednost 2,1, ki demografom predstavlja tisto magično mejo, ki rešuje številne težave prebivalstva.

1.1.2. Vzroki za padanje rodnosti

Upadanje števila rojstev je pojav, ki je predvsem v razvitih državah prisoten že od šestdesetih let prejšnjega stoletja. Najbolj splošen razlog za to je *spremenjeni način življenja*. Razvil se je namreč nov stil življenja, ki zahteva veliko denarja in prostega časa. To je povzročilo, da se je vedno več žensk zaposlilo, kar je vodilo do prilagojene delitve dela in odgovornosti med možmi in ženami. Temu je sledilo odlaganje rojstev na kasnejše obdobje in preferenca po manjšem številu otrok v družini. Spremenila se je tudi funkcija družine in otrok v družbi. Povečal se je pomen individualizma, racionalnega obnašanja in povečevanja osebnega standarda (Urbanc, 2003, str. 11).

Tranzicijske države pa so v devetdesetih letih prejšnjega stoletja - od padca komunističnih režimov - doživele pomembne spremembe v demografskih procesih. Spremembe na področju stopenj rodnosti in smrtnosti so bile drastične in nepričakovane. Poročnost in rodnost je upadla do nizkih stopenj brez primere v zgodovini teh držav. Ker je bila celotna politična, ekonomska in družbena preobrazba tako nagla in globoka, je razumljivo, da je povzročila tako obsežne demografske spremembe. Pojavljajo pa se vprašanja, kakšno težo so pri tem imeli *ekonomski, družbeni ter politični procesi tranzicije*.

Tranzicija je povzročila vidne spremembe v vedenju prebivalstva. Gre za odmik od tradicionalnega obnašanja in širjenje novega, ki je blizu tistemu v zahodni Evropi.

Glavne spremembe, do katerih prihaja, so naslednje:

- Tradicionalna univerzalnost porok in rojstev postane del preteklosti. Samskost ter prostovoljna neplodnost sta družbeno sprejeti. V zahodni Evropi je ta pojav kulminiral že dve desetletji prej.
- Zgodnje ustvarjanje družine postane preteklost. S porokami odlašajo v kasnejša leta, prav tako pa tudi z rojstvom prvega otroka.
- Načrtovanje družine se je bistveno spremenilo. Povzročeni splavi ter tradicionalni načini kontrole rojstev so upadli, uporaba modernih kontracepcijskih sredstev pa je vidno narastla.
- Pojavijo se novi tipi družin. Izvenzakonsko skupno življenje nadomešča zakon. Zato znatno poraste število nezakonskih rojstev, bistveno pa se zmanjša število porok in še posebej rodnost (Dorbritz, Philipov, 2003, str. 13-17).

Spremembe *vrednot* so vodile do sprememb pojavov, ki so povezani z rodnostjo - poročenost in starost ob sklenitvi zakonske zveze. Prav ta dva pojavi sta bila v preteklosti pomembna dejavnika rodnosti. Danes je ta povezava šibkejša. Povprečna starost ob sklenitvi zakonske zveze v tranzicijskih državah se je med letoma 1990 in 1999 pri moških v povprečju dvignila za 2 leti, pri ženskah pa za 1,8 leta. Tudi poročenost upada (Urbanc, 2003, str. 11).

Med družbeno-ekonomske dejavnike zmanjšanja rodnosti sodijo: upadanje smrtnosti dojenčkov in otrok, obseg industrializacije in urbanizacije, naraščanje življenjske ravni, izobrazba, dohodek, poklic itd. Vsi ti dejavniki na rodnost vplivajo bolj ali manj negativno. Manjša smrtnost dojenčkov naj bi zmanjšala potrebno število rojstev za doseganje zelenega števila otrok. Za doseganje zelenega poklica in s tem dohodka je potrebna ustrezna izobrazba. Pridobivanje ustrezne izobrazbe ter zaposlitve pa sta razloga, da ženske odlagajo rojstvo v kasnejše obdobje ali so celo prisiljene izbirati med poklicnim in družinskim življenjem. Obstajajo tudi razlike med rodnostjo v mestnih področjih in na podeželju. Rodnost v mestnih področjih je nižja od rodnosti na podeželju.

V splošnem lahko za sodobno družbo trdimo, da rodnost z naraščanjem blaginje upada. Vendar pa to vedno ne drži. Demografska gibanja v Združenih državah Amerike kažejo na povsem nasprotno demografske trende. Tam se je po letu 1985 zmanjševanje rojstev obrnilo v pozitivno smer. Število ameriškega prebivalstva še vedno narašča.

Pomembni dejavniki upadanja rodnosti so tudi *ekonomski*. Negativne posledice ekonomske tranzicije, kot so brezposelnost, inflacija in padec življenjske ravni, so vplivale na nižje dohodke prebivalstva in še povečale revščino med nekaterimi sloji prebivalstva. Učinek vseh teh dejavnikov je relativen dvig izdatkov za otroke. "New home economics" meni, da to pomeni upad natalitete. Slabi ekonomski rezultati so povečali negotovost in strah pred prihodnostjo. Znano pa je, da ljudje v obdobjih negotovosti odlašajo ali celo zavračajo nepreklicne in odločilne dogodke, med katere sodita poroka in rojstvo otroka (Dorbritz, Philipov, 2003, str. 18, 19).

V anketi, ki je bila narejena v Sloveniji leta 2000, so anketiranci kot poglavitne razloge, zaradi katerih imajo ženske danes manj otrok kakor prejšne generacije, navedli kar tri ekonomske razloge: 1. brezposelnost; 2. slabe stanovanjske razmere; 3. finančno breme vzdrževanja otrok (izdatki za izobraževanje, prosti čas, zdravje) (Repovž, 2001, str. 5).

Vsi naštetí dejavniki negativno vplivajo na rodnošć. Poleg tega je na zniževanje rodnošć v tranzicijskih državah vplivalo nekaj posebnosti, ki so ta pojav še okrepile. Pod komunističnim režimom so države, ki so v začetku devetdesetih let vstopile v obdobje tranzicije, imele različne *prebivalstvene politike*, ki so zmanjševale negativne vplive na upadanje rodnošć. Do poznih osemdesetih let je bila *pronatalitetna* politika držav precej uspešna. To je vodilo k razmeroma visoki rodnošć v teh državah v primerjavi z ostalo Evropo, kjer so se že dalj časa soočali z upadanjem rodnošć. Tudi v opazovanih tranzicijskih državah so rojstva počasi upadala, vendar razmere niso bile kritične. V zgodnjih devetdesetih pa je prehod iz centralno-planskega v tržno gospodarstvo povzročil padanje rodnošć z neverjetno hitrostjo. V obdobju komunizma je bilo za oblikovanje družin značilno zgodnje poročanje in visoka stopnja rojstev prvega reda. Zgodnje poroke so zelo pospeševali z državno stanovanjsko politiko, saj so imeli mladi ljudje, ki niso bili poročeni, zelo malo možnosti dobiti svoje stanovanje. Zgodnja poroka je bila edina možnost, da so mladi ljudje lahko postali neodvisni od svojih staršev. Ko je imela ženska otroke, ji to ni bistveno zmanjšalo zaposlitvenih možnosti, saj so obstajali razni otroški dodatki in subvencije otroškega varstva.

Ekonomška recesija, ki je sledila padcu politično-ekonomske ureditve, je povzročila veliko zmanjšanje subvencij otroškega varstva in drugih socialnih pomoči. Socialne reforme so oblikovale večjo individualno svobodo. Oblikovale so se nove razmere, v katerih morajo ženske izbirati med materinstvom in ostalimi možnostmi. Naraščanje cen in brezposelnost, zmanjšanje življenjskega standarda in celo pojav revščine so vsekakor razmere, v katerih otroci pomenijo socialno in finančno tveganje. Rodnošć v državah v tranziciji se je v samo nekaj letih drastično zmanjšala. V zadnjih nekaj letih pa se je v večini držav ustalila na zgodovinsko nizki ravni (Urbanc, 2003, str. 12, 13).

Leta 1998 je Evropski odbor za prebivalstvo pri Svetu Evrope odobril projekt z naslovom Demografske posledice ekonomske tranzicije v državah osrednje in vzhodne Evrope. Do tega projekta je prišlo ravno zaradi negativnih sprememb v devetdesetih letih na področju stopenj smrtnosti in rodnošć. Raziskava je trajala več kot tri leta, raziskovalci pa so prišli do zanimivih zaključkov. Povezava med gospodarskimi spremembami ter padcem rodnošć se je pokazala kot nezadostna za razlago padca rodnošć. Linearne povezave med spremembami v ekonomskih kazalcih in upadom rodnošć niso bile odkrite. Tudi obseg tega vpliva na padec rodnošć do zdaj ni definiran. Izkazalo se je, da gospodarska konjunktura ne vodi do zvečane rodnošć. Indikatorji, med njimi je BDP, ki kažejo kompleksne gospodarske okoliščine, so bolj povezani z nazadovanjem rodnošć. Za bolj specifična indikatorja, kot sta brezposelnost ali pa delež revnega prebivalstva, bi to težje rekli. Sklepati je torej mogoče, da so bili gospodarski šoki poleg radikalnih družbenih sprememb le eden izmed mnogih faktorjev, ki so povzročili vrednostno anomalijo, pripeljali do večje ekonomske racionalnosti ter do upada rodnošć (Dorbritz, Philipov, 2003, str. 67).

Pri analiziranju tako nizkih izpričanih kazalcev rodnošć, kot jih pozna EU, si vsak ekonomist postavi vprašanje, kakšne ekonomske posledice to prinaša. Pretežni del diplomske naloge je namenjen ravno tej problematiki. Človek, ki gleda na stvari širše, bolj celostno, pa sprevidi, da

do teh ekonomskih problemov sploh ne bi prišlo, če bi bila v evropski zavesti vrednota življenja postavljena na višje mesto. To bi se odražalo v višji rodnosti. Gre torej tudi za čisto eksistencialno vprašanje, vprašanje obstoja nekega naroda, populacije, ki bi bilo lahko tema kašne filozofske dizertacije. Danes, razen v redkih državah, je videti, kot da nam je vseeno za obstoj slovenske, evropske vrste, saj Evropejci ne skrbijo več niti za enostavno obnavljanje svoje vrste. To pa je vredno tehtnega razmisleka. V najslabšem primeru se lahko zgodi, da Evropa ostane brez avtohtonega prebivalstva. Za lastno reprodukcijo moramo torej poskrbeti sami, če nočemo živeti v Evropi, kjer bo priseljencev več kot Evropejcev. Za ljudi gre! Konec koncev so ravno ljudje temeljni pogoj za obstoj gospodarstev, trgov ... torej ekonomije nasploh.

1.2. SMRTNOST

Če so rojstva pozitivna komponenta gibanja prebivalstva, velja za smrtnost (mortaliteto) ravno obratno. Povzroča zmanjšanje števila prebivalstva. A danes sta višja življenjska raven ter razvoj na področju medicine poglavitna razloga, da smrtnost v državah EU že dalj časa upada. Nekatere tranzicijske države pa so bile nasprotno soočene z nenadnim in kar očitnim povečanjem stopenj smrtnosti prebivalstva. To se je zgodilo predvsem v prvih petih letih tranzicije, a o tem nekoliko kasneje.

Za spremljanje gibanj smrtnosti danes ne uporabljamo več toliko splošne stopnje mortalitete¹⁰, saj je preveč odvisna od starostne strukture prebivalstva, pač pa kazalnik življenjsko pričakovanje ob rojstvu (e_0)¹¹. To je eden izmed kazalnikov življenjskega pričakovanja v posameznem starostnem razredu (e_x)¹² in izhaja iz tablic smrtnosti. To je najprimernejši kazalnik za primerjavo smrtnosti med različnimi prebivalstvi. Podaljševanje življenjskega pričakovanja je pomemben faktor, ki je povezan s staranjem prebivalstva.

V Tabeli 3 v Prilogi 1 so predstavljene vrednosti tega kazalca v državah EU25 za obdobje 1990-2002. Vidi se, da se v razvitih državah pričakovano trajanje življenja podaljšuje. To v splošnem velja tudi za nove članice EU z redkimi izjemami. Kot že rečeno, je v nekaterih novih članicah po letu 1990 smrtnost porasla (baltiške države). Mnogi strokovnjaki povezujejo povišanje stopenj smrtnosti v srednji in vzhodni Evropi z razpadom komunizma v teh državah. Posledica je bila velika gospodarska recesija in razpad zdravstvenega sistema. Ljudje so se znašli v finančnih in psiholoških (stresi, padec morale) težavah (Bizjak, 2002, str. 18). Prihodnost posameznika je postala negotova. Vse to je večalo stresnost življenja. Prav stres pa je skupna točka dvema najpogostejšima skupinama vzrokov smrti, ki sta se v obdobju tranzicije najbolj povečali. To sta bolezni obtočil (srca in ožilja) in poškodbe (samomori¹³, prometne nezgode, uboji). Spremembe smrtnosti v državah so bile različne. V Latviji se je npr. v prvih letih tranzicije število smrti zaradi srčnih infarktov povečalo kar za 80 %, medtem ko je v Sloveniji in na Češkem skozi

¹⁰ V državah EU se je leta 2002 gibal med 7,3 (Irska) in 13,9 % (Latvija).

¹¹ *Življenjsko pričakovanje ob rojstvu* nam pove, koliko let življenja lahko v povprečju pričakuje novorojenček ob pogoju, da bo v vsem svojem življenju izpostavljen zakonitostim umiranja, ki veljajo v določenem obdobju (Malačič, 2000, str. 132).

¹² *Življenjsko pričakovanje ali srednje trajanje življenja* (e_x); ta funkcija nam pove, koliko let življenja lahko v povprečju še pričakuje oseba, stara x let (Malačič, 2000, str. 132).

¹³ Slovenija je po samomorilnosti v samem svetovnem vrhu. V obdobju tranzicije leta 1991 pa je bilo samomorov več, 646, kot 11 let kasneje, leta 2002, ko je bila ta številka 540 (Statistična letopisa RS: 1996, str. 7 in 2003, str. 86).

celotno obdobje počasi upadalo. Povečalo pa se je tudi število samomorov (Urbanc, 2003, str. 19).

Ugotavljamo, da tranzicijske države kljub pozitivnemu trendu naraščanja pričakovane življenjske dobe še vedno zaostajajo za razvitejšimi zahodnoevropskimi državami. Povprečna pričakovana življenjska doba v državah EU15 je v letu 2002 za moške znašala 75,5 let (leta 1980 70,5 let) in za ženske 81,2 leti (v primerjavi s 77,2 v letu 1980). Španija je bila tista država, ki je imela najvišjo vrednost pri ženskah (83,1), Švedska pa pri moških (77,7). Najnižjo vrednost tega indikatorja za oba spola je zabeležila Irska – pri ženskah (78,5), pri moških (73,0).

Pri moški populaciji države EU10 v povprečju zaostajajo za državami EU15 za 5,3 let, pri ženski populaciji pa za 2,8 let. V novih članicah EU je bilo življenjsko pričakovanje najdaljše na Cipru: 81,0 let za ženske, 76,1 za moške. Najnižjo vrednost tega kazalca so za ženske ocenili na Madžarskem (76,6), v Estoniji pa za moške (65,2 let)

Še zanimivost: od leta 1950 pa do danes se je povprečno življenjsko pričakovanje ob rojstvu za ženske v članicah EU15 povečalo kar za 11,9 let, pri moških za 10,6 let, v EU10 pa se je pri ženskah vrednost tega kazalca dvignila za 10,8 let, pri moških nekoliko manj, 9,6 let (Population statistics, 2004, str. 90, 91).

1.3. NARAVNI PRIRASTEK

Naravni prirastek (j) je razlika med rodnostjo (n) in smrtnostjo (m). Izračunamo ga za dobo enega leta na 1000 (tu govorimo o promilih) oz. 100 (odstotkih) prebivalcev.

Zaradi velikega znižanja rodnosti se je naravni prirastek v EU zelo znižal, ponekod pa postal celo negativen. Leta 1990 sta le 2 državi EU25 prvič zabeležili negativni naravni prirastek: Nemčija in Madžarska. Do leta 2002 pa je število takih držav naraslo na 11. To so bile: Nemčija (-0,15 %), Grčija (-0,02 %) in Italija (-0,04 %) ter države v tranziciji: Latvija (-0,53 %), Estonija (-0,39 %), Madžarska (-0,35 %), Litva (-0,32 %), Češka (-0,15 %), Slovenija (-0,06 %), Poljska in Slovaška (-0,01%). Naravni prirastek je v teh državah začel upadati leta 1990, na Madžarskem pa celo že leta 1985. V preostalih državah EU25 pa je stopnja naravnega prirastka leta 2002 pozitivna (RDDE, 2003, str. 34). V EU15 so leta 2002 najvišjo stopnjo naravnega prirastka opazili na Irskem (0,79 %), v Franciji ter na Nizozemskem (0,37 % vsaka), medtem ko sta v EU10 edini pozitivni vrednosti dosegla Ciper ter Malta (Population Statistics, 2004, str. 51).

Na splošno povedano, naravni prirastek v EU upada in je v čedalje več primerih negativen. Nikakor pa to še ne pomeni, da tudi prebivalstvo v teh državah upada. To je odvisno od stopnje rasti prebivalstva (r). Ta se razlikuje od stopnje naravnega prirastka za vpliv stopnje neto migracij. Kot kaže, je danes v večini držav EU število imigrantov večje od emigrantov v tolikšni meri, da to navidezno odpravlja negativne naravne prirastke v posameznih državah. Tako je bilo v letu 2002 v EU 6 takih držav, ki so beležile negativno stopnjo rasti prebivalstva. Vse pa so pripadale skupini držav EU10. V prihodnosti naj bi se število držav, kjer bo prebivalstvo upadalo, kvečjemu povečalo. S tujko se temu pojavu reče depopulacija. Ta pa je mnogokrat tudi

spremljevalni pojav pretiranega staranja prebivalstva. Projekcije za naslednjih 50 let niso nič kaj obetavne. V nekaterih državah EU je napovedan precejšnji padec prebivalstva ob predpostavki, da bo rodnost takšna kot doslej. Zato mnogo držav EU razmišlja tudi o imigracijah kot o eni izmed rešitev. Razmere na področju migracij v EU so opisane v poglavju 3.2.3.2.

1.4. VLOGA IN POMEN PREBIVALSTVENIH POLITIK

Prebivalstvena politika obsega sistem ukrepov in aktivnost države ali njene vlade za uresničitev določenih ciljev v razvoju prebivalstva. Država skuša doseči želeni demografski razvoj tako, da vpliva na naravno in mehanično gibanje prebivalstva. Usklajeni razvoj prebivalstva je pomemben za celotni družbeni in gospodarski razvoj države, saj je prebivalstvo njena najpomembnejša komponenta. *Najbolj splošni cilj* prebivalstvenih politik je *doseganje dolgoročnega nemotenega obnavljanja prebivalstva*. Doseči ga skušajo z vplivanjem na spremembe v obsegu in starostni strukturi, na smrtnost in obolevnost, rodnost in družino, položaj žensk v družbi, prostorsko razporeditev in selitve prebivalstva (Pangerc, 2000, str. 36).

Obstaja več tipov prebivalstvenih politik. Prebivalstvena politika razvitih držav je po svoji naravi pronatalitetna in imigracijska, to pa zaradi narave demografskih problemov. Ker za EU velja zelo nizka rodnost, bi morala biti ravno višja rodnost cilj evropskih prebivalstvenih politik. Dosedanja praksa prebivalstvenih politik razvitih držav kaže, da so za doseg ciljev večinoma uporabljale ekonomske ukrepe. Na *mikroravni* so to ukrepi, ki znižujejo stroške družine z rejo, vzgojo in izobraževanjem otrok, ter ukrepi, ki poskušajo olajšati zaposleni ženski združiti reproduktivno funkcijo z zaposlitvijo na trgu dela. Takšni ukrepi so npr. otroški dodatki, enkratna ali večkratna denarna pomoč v času nosečnosti, ob porodu in v prvih letih življenja otroka, subvencioniranje otroškega varstva, zagotavljanje brezplačnega šolanja otrok, posebno ugodni krediti za reševanje stanovanjskega problema in za druge namene, povezane s stroški otrok ipd. Na *makro ravni* uporabljajo sodobne razvite države razne *davčne olajšave* za družine z otroki (Malačič, 2000, str. 308).

V EU so med državami z višjimi stopnjami rodnosti Irska, Francija in pa skandinavske države. Zastavlja se vprašanje, s kakšnimi ukrepi so dosegli tak napredek. V Skandinaviji je družinska politika dala poudarek individualni blaginji. To pomeni, da so podprli posameznike pri zaposlovanju, izobraževanju in stanovanjskem problemu. Torej ukrepe družinske politike niso usmerili na otroke ali družino, ampak na posameznike, ki so se zaradi omenjenih vzpodbud resnično odločali za večje število otrok. Vendar je to število kasneje zopet nekoliko upadlo (Bizjak, 2002, str. 43). Francija pa se je kot ena prvih držav na svetu začela zavedati pomembnosti problema nizke rodnosti in je že v dvajsetih letih 20. stoletja uvedla sistem ukrepov za izboljšanje blaginje družin z otroki. Francoski demografi označujejo vladne ukrepe v zadnjih petdesetih letih kot učinkovite, saj se je rodnost v Franciji po 2. svetovni vojni glede na čas pred njo povečala. Višja je kot v drugih državah zahodne Evrope, povečala pa se je prav v tistih družinskih skupinah, ki so jim najbolj povečali družinske dodatke. Kljub vsemu temu pa je rodnost tudi v Franciji že vse od l. 1975 pod ravni enostavne reprodukcije (Malačič, 2000, str. 30). Današnje nove članice EU so bile do padca komunističnih režimov velike zagovornice

pronatalitetne prebivalstvene politike. Večinoma so uporabljale podobne ukrepe družinske politike kot zahodnoevropske države.

Pretekle izkušnje so torej pokazale, da so ukrepi prebivalstvene politike učinkovali na rodnost, a le v krajšem obdobju. Dr. Nada Stropnik iz Inštituta za ekonomska raziskovanja meni, da nobena raziskava ne v svetu ne v Evropi ni dokazala, da bi kakršnakoli oblika finančne pomoči imela dolgoročne posledice. Učinek je kratkoročen. Ko se nek ukrep pojavi, se število rojstev resda poveča, a po nekajletnem obdobju se pokaže, da gre za rojstva, ki bi se tako ali tako zgodila (zaradi ugodnosti ženske pohitijo z rojstvom, kasneje pa ne rodijo več) (Repovž, 2001, str. 5).

Iz povedanega lahko sklepamo, da je uspešnost pronatalitetne politike omejena. Ta omejenost je objektivno pogojena tudi z rezultati drugih politik (ekonomske, stanovanjske, socialne, kulturne ipd.). Važno je torej usklajeno delovanje teh politik.

V prihodnje bo morala prebivalstvena politika razvitih držav doseči normo dveh do treh otrok na družino. Sedaj prevladuje norma enega do dveh otrok na družino, ki jo v nekaterih državah dopolnjuje vse bolj razširjeno zavestno odločanje za življenje brez otrok. Prebivalstvena politika razvitih držav bo morala v prihodnje doseči, da bodo posamezniki pri svojih reproduktivnih odločitvah upoštevali tudi potrebe družbe po nemotenem obnavljanju prebivalstva. Seveda pa se mora sodobna prebivalstvena politika, ki temelji na upoštevanju človekovih pravic, zavedati, da bo lahko povečala rodnost le v primeru, če bo sposobna ustvariti takšne razmere, v katerih bodo ljudje pripravljeni prostovoljno roditi otroke. Dosedanja praksa pa kaže, da tega samo z ekonomskimi sredstvi ne bo mogoče doseči. To ne pomeni, da je bilo sedaj v teh državah ekonomskih sredstev dovolj. Razvite države bodo morale v prihodnje za prebivalstveno politiko namenjati večji delež BDP, hkrati pa veliko več pozornosti nameniti neekonomskim ukrepom, s katerimi bodo učinkovito vplivale na oblikovanje reproduktivnih norm, ki bodo dolgoročno zagotavljale nemoteno obnavljanje prebivalstva. Prebivalstvo bo potrebno izobraževati in seznanjati s posledicami prenizke rodnosti. Izdelati bo potrebno učinkovito informiranje o omenjenih temah, najverjetneje pa tudi vplivati na povečanje pomena družinskega življenja in potomstva v vrednostnem sistemu prebivalstva (Malačič, 2000, str. 309).

Tako kot je težko opredeliti vzroke gibanja demografskih kazalcev v preteklosti in še težje v prihodnosti, tudi ni preprosto uspešno vzpodbujati dvig rodnosti. Vse to priča, da je omenjena problematika silno kompleksna in da terja večplasten pristop k njenemu reševanju. Demografske politike lahko le delno vplivajo na obnašanje prebivalstva. Morda nas kljub znanim slabim napovedim v prihodnosti čaka nov baby-boom¹⁴ (Bizjak, 2002, str. 43, 44). Če je kje rešitev za izginjanje evropske populacije, je v kombinaciji uspešne pronatalitetne politike in primerne migracijske politike, ki pa jo je težko opredeliti.

¹⁴ Baby-boom je pojav zelo visoke rodnosti v nekem obdobju. V diplomski nalogi obravnavamo obdobje po 2. sv. vojni.

2. STARANJE PREBIVALSTVA

Človek se zelo dobro zaveda, da je iz dneva v dan starejši. Mislim pa, da je védenje ljudi o tem, kaj pomeni staranje prebivalstva, pomanjkljivo. Še trideset let nazaj večina ljudi ni poznala tega pojava. Informacije o tem so počasi začele prihajati v javnost predvsem zaradi velike angažiranosti določenih skupin demografov, ki so se zaradi poglobljenega spremljanja tega pojava začeli zavedati njegovih razsežnosti (ekonomskih, družbenih, socialnih, itn.). Danes je védenje o tem večje, saj potekajo praktično v vseh razvitih državah Evrope odmevne razprave o tem, kako se pripraviti na ta pojav, še posebej v pokojninskih sistemih, v zdravstvu, itd.

Staranje prebivalstva je definirano kot povečevanje deleža starega prebivalstva nad neko starostno mejo v celotnem prebivalstvu. Starostna meja je običajno 60. ali 65. leto starosti (Malačič, 2000, str. 23).

2.1. VZROKI STARANJA PREBIVALSTVA

S staranjem prebivalstva se starostna struktura prebivalstva spreminja v prid starostnikom. Sprememba ali spreminjanje te starostne strukture pa je dolgoročna posledica:

- spreminjanja rodnosti,
- smrtnosti in
- selitev prebivalstva.

Danes je najpomembnejša determinanta staranja prebivalstva *dolgoročno padanje rodnosti*. S tem se strinja tudi Phil Mullan, ki pa dodaja, da je vzrok današnjemu staranju t.i. baby-boom, ki mu je sledil t.i. baby-bust (drastičen upad rodnosti). To je sčasoma povzročilo spreminjanje starostne strukture, ki bo, kot bomo videli v nadaljevanju, trajalo še kar nekaj časa. Največje spremembe v starostni strukturi pa pravzaprav šele prihajajo (Mullan, 2000, str. 10).

Če se *smrtnost* ljudi starih 30 in več let zmanjšuje, se povečuje delež starega prebivalstva. Zniževanje smrtnosti v mlajših starostnih razredih vodi k pomlajevanju prebivalstva (Malačič, 1988, str. 75). Čeprav smrtnost danes kot določljivka staranja prebivalstva ni tako pomembna, saj ima primat na tem področju zelo nizka rodnost, pa je vendarle ne moremo izključiti. Zakaj? Lep primer so pojavi novih bolezni, kot so SARS, ptičja gripa in "kuga" 20. stoletja - aids, ki na spreminjanje starostne strukture prebivalstva vpliva predvsem v manj razvitih državah. Aids in druge omenjene bolezni so opozorilo, da se lahko pojavijo nove bolezni, ki bi na široko sejale smrt. V tem primeru bi smrtnost zopet postala pomemben dejavnik staranja prebivalstva. K sreči ali pa na žalost bi to verjetno pomenilo pomlajevanje prebivalstva. Sicer pa je v poglavju 1.2. o smrtnosti v državah EU povedanega več. Navsezadnje lahko na staranje kot posledico nižje smrtnosti starostnikov gledamo tudi v pozitivni luči, kajti pojav staranja odraža tudi večjo razvitost neke družbe.

Selitev vplivajo na staranje zaradi svoje selektivnosti po starosti. Običajno se mlajši ljudje hitreje odločajo za selitev kot starejši. Zato priselitve prispevajo k pomlajevanju prebivalstva na priselitvenem območju, odselitve pa k staranju prebivalstva odselitvenega območja. Lep primer

takšnega delovanja so ruralno-urbane selitve. V primeru zaprtega prebivalstva selitve ne vplivajo na staranje. V poglavju 3.2.3.2. je o migracijah povedanega več.

V kakšni medsebojni povezavi sta staranje prebivalstva in demografski prehod, kaj to sploh je in kdaj se je fenomen staranja sploh začel, pojasnjuje naslednje poglavje.

2.2. DEMOGRAFSKI PREHOD

Poznamo 2 demografska prehoda: prvi demografski prehod oz. moderni demografski prehod in t.i. drugi demografski prehod. Prvemu demografskemu prehodu je treba nameniti nekaj besed, ker se je z njim pojavilo tudi staranje prebivalstva. Drugemu demografskemu prehodu pa bo pozornost namenjena zaradi njegove aktualnosti.

Staranje prebivalstva predstavlja neizogibni dolgoročni zgodovinski trend, ki je povezan z družbeno-ekonomskim razvojem države ali družbe. Skozi ta razvoj lahko opazujemo prehod od *tradicionalnega tipa obnavljanja prebivalstva*, za katerega sta značilni visoka rodnost in smrtnost, k *sodobnemu tipu obnavljanja prebivalstva*, ki ga označujeta nizka rodnost in smrtnost. Ta prehod imenujemo *demografski prehod*. Povezan je z dvema neizogibnima značilnostima: na začetku prebivalstvo raste, v kasnejšem obdobju pa se prebivalstvo stara (Prinz, 1997, str. 11).

Pri demografskem prehodu razlikujemo načeloma 3 faze: *zgodnjo*, ko smrtnost pada, rodnost pa je enaka ali celo raste; *srednjo*, ko smrtnost močno pada, rodnost pa šele začne padati (to je faza najhitrejše rasti prebivalstva), in *pozno* fazo, ko se padanje smrtnosti zaustavlja, rodnost pa še pada (Bešter, Bregar, 1996, str. 64). Ko se v zadnji fazi rodnost in smrtnost izenačita na zelo nizki ravni, se začne prebivalstvo starati. Slika 1 v Prilogi 2 kaže zgoraj omenjene faze demografskega prehoda.

V največjem delu zgodovine človeštva je deloval tradicionalni tip obnavljanja prebivalstva. Centralna komponenta je bila smrtnost, ki je človeštvo ni obvladovalo, rodnost pa je bila v ozadju, saj je morala biti vseskozi visoka. Z *industrijsko revolucijo* pa se je začel prehod k sodobnemu tipu obnavljanja prebivalstva. Zanj velja nizka smrtnost, ki je v ozadju, centralna komponenta obnavljanja pa je postala rodnost. Ob predpostavki, da ni zunanjih migracij, rodnost odloča o tem, kaj se bo dogajalo s številom in sestavo prebivalstva. Rodnost ima torej temeljni pomen v sodobnem načinu obnavljanja prebivalstva (Malačič, 1989, str. 27-29). Zato tudi ni naključje, da smo rodnosti v 1. poglavju posvetili kar precej pozornosti.

Iz zgoraj povedanega sledi, da je staranje prebivalstva povezano z drugo revolucijo v svetovni rasti prebivalstva, torej z industrijsko revolucijo oz. modernim demografskim prehodom. Ta pa sovpadе z nastankom industrijske proizvodnje, ki je v Veliki Britaniji potekala v poznem 18. stoletju, v številnih ostalih državah pa šele v poznem 19. oz. v začetku 20. stoletja (Jackson, 1998, str. 10-12).

Slovenija je primer države, kjer je prvi demografski prehod sledil najrazvitejšim evropskim državam z nekajdesetletno zakasnitvijo. Zato se je zniževanje rodnosti začelo šele na začetku dvajsetega stoletja. V tem obdobju pa je zelo težko označiti začetek padanja rodnosti, saj to

dogajanje sovpadaja s prvo svetovno vojno. Natančneje pa je mogoče ugotoviti znižanje rodnoati na nizko raven. To se je zgodilo v začetku šestdesetih let 20. st. (Malačič, 1989, str. 27-29).

Trideseta leta 20. stoletja označujejo resnični konec prvega demografskega prehoda. Rodnost je namreč takrat dosegla nivo enostavnega obnavljanja prebivalstva – ponekod pa se je spustila tudi pod to mejo. To se je zgodilo prvič po začetku demografske tranzicije (Coleman, 2004, str. 14). Končani prvi demografski prehod pomeni torej uveljavitev nizke ravni rodnoati in smrtnosti v vseh evropskih državah z izjemo Albanije, v ZDA in Kanadi, Avstraliji in Novi Zelandiji, Japonski, Izraelu in morda še nekaterih žepnih državah Azije. V teh prebivalstvih se je uveljavilo skoraj univerzalno zavestno odločanje za rojstva. To pomeni, da se posamezniki in pari odločajo o tem, koliko otrok bodo imeli, kdaj jih bodo imeli in kakšni bodo posledki med posameznimi porodi (Malačič, 1989, str. 29).

Del vmesnega obdobja med prvim in drugim demografskim prehodom zaznamuje t.i. obdobje baby-boom. Pred njim pa 2. svetovna vojna pusti velik pečat v strukturi prebivalstva.

Koncept *drugega demografskega prehoda* je nedvomno teorija desetletja, ki kaže na dominantnost demografskega razmišljanja na začetku novega stoletja. Ta teorija se med strokovnjaki, ki se ukvarjajo z demografskimi spremembami evropske družbe, uvršča v t.i. mainstream koncept. Leta 1986 sta jo razvila van de Kaa in Lesthaeghe (Coleman, 2004, str. 1).

Na van de Kaaja pa je že nekaj let prej, l. 1980 naredil močan vtis Philippe Aries, ko je predstavil dokument z naslovom "Two successive motivations for the declining of the birth rate in the West". Avtor prepričljivo dokazuje, da obnovljenega zmanjšanja rodnoati, opaženega v zahodnoevropskih državah od srede šestdesetih let 20. stoletja dalje, ne smemo preprosto interpretirati kot nadaljevanja procesa, ki se je začel konec 18. stoletja. Po njegovem mnenju so razlogi za ta padec rodnoati radikalno drugačni od tistih iz 18. stoletja.

Pri *prvem upadu rodnoati* so starši zmanjšali velikost družin, da bi bili sposobni investirati v svoje otroke. Hoteli so jim namreč zagotoviti dobre začetne pogoje za življenje, kamor pa sodi tudi izobraževanje. Kjer je bilo to potrebno, so na prvo mesto postavili tudi otrokovo čustveno ugodje.

Kot nasprotje temu pa je bil *drugi upad števila rojstev* odraz dejstva, da so dnevi "otroka kralja" mimo. Generacije, rojene po letu 1940, so nas popeljale v novo obdobje, v katerem se je vloga otroka bistveno zmanjšala. To sicer ne pomeni, da so ljudje v svojih življenjskih načrtih na otroke kar pozabili, ampak so na prvo mesto postavili najprej sebe in svojo kariero. Manjše število otrok je seveda logična posledica tega trenda. Aries je bil tudi prvi, ki je izpričal in dokumentiral nove demografske trende na področju rodnoati v bolj razvitih družbah.

Van de Kaa in Lesthaeghe pa sta v skupni znanstveni razpravi povedala, da ni samo stopnja rodnoati tista, ki se je spremenila oz. se še spreminja, temveč se je zgodil tudi velik zasuk pri ustvarjanju družine. To pripisujeta spremembi modela družine. T.i. meščanski model družine se je umaknil individualističnemu modelu. Povečano število ločitev, skupno izvenzakonsko

življenje in izvenzakonska rodnost so manifestacije spremembe modela družine. Evropa je očitno vstopila v novo fazo demografskega razvoja. Da bi to poudarila, sta avtorja uporabila izraz *drugi demografski prehod*. Vendar pa se o dveh drugih spremenljivkah rasti prebivalstva, smrtnosti in migracijah, v teh prvih diskusijah še ni govorilo. Leta 1988 pa so vključili tudi ti dve spremenljivki (van de Kaa, 2002, str. 79-80).

Vse pojave, ki ta prehod opredeljujejo, so opazili v številnih evropskih državah od šestdesetih let 20. st. dalje. Vzporedno s tem pa je bilo opaziti tudi liberalizacijo prej tradicionalnih norm spolnega obnašanja. Ti demografski trendi so bili trdni tudi v devetdesetih letih prejšnjega stoletja in po napovedih teorije je ta trend razširjen povsod v razvitem svetu, čeprav je res, da ima v različnih državah različen tempo (Coleman, 2004, str. 1).

2.3. KAZALCI STARANJA PREBIVALSTVA

Proces staranja prebivalstva lahko prikažemo:

- z naraščanjem *odstotka starega prebivalstva*,
- s povečevanjem *indeksa staranja*¹⁵ ali
- z rastjo *srednje starosti prebivalstva*.

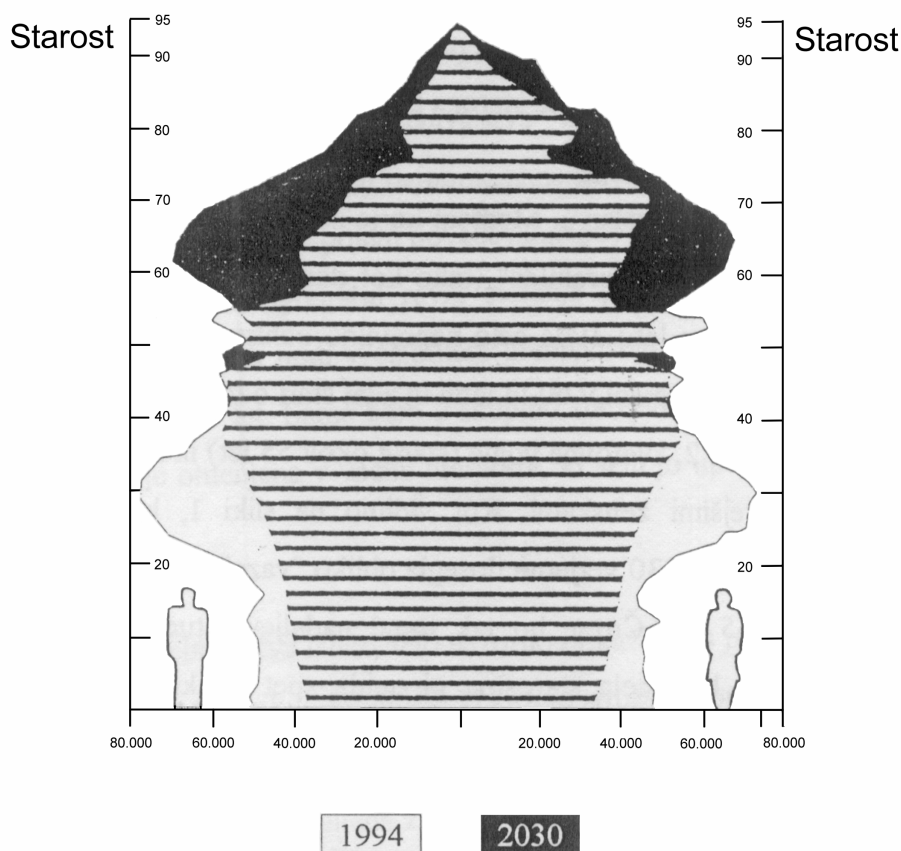
Ločimo mlada, zrela in stara prebivalstva. Mlada prebivalstva so opredeljena z odstotkom starega prebivalstva (65+) do 5 in z indeksom staranja do 15, zrela prebivalstva z odstotkom starih od 5 do 7 in z indeksom staranja 15 do 25, stara prebivalstva pa naj bi bila tista, ki imajo nad 7 *odstotkov* starih in indeks staranja nad 25. To mejo pa je veliko razvitih in manj razvitih držav prešlo že v prvih desetletjih dvajsetega stoletja. Danes, ko imajo posamezna razvita prebivalstva čez 15 odstotkov starih in ko nam projekcije prebivalstva napovedujejo povečanje tega deleža do 30 odstotkov ali čez (podatki za države EU25 v Tabeli 4, Priloga 2 to izpričujejo), je več kot očitno, da bi morala biti meja med zrelim in starim prebivalstvom višja. Demografi menijo, da bi bila primerna meja pri 10 odstotkih starih in indeksu staranja 40. Razmisliti pa bi bilo treba še o uvedbi pojma zelo starega ali pretirano starega prebivalstva. Meja za to kategorijo bi lahko bila 20 odstotkov prebivalcev starih 65 in več let (Malačič, 2000, str. 23). Države EU se glede deleža starega prebivalstva zagotovo uvrščajo med stara prebivalstva.

Pojav staranja prebivalstva oz. spreminjanje starostne strukture prebivalstva lahko grafično zelo nazorno prikažemo s primerjavo starostnih piramid v različnih časovnih trenutkih. Na Sliki 2 v Prilogi 2 je primerjava med starostnima piramidama držav EU15 in EU10 za leto 2003. Piramide, ki kažejo strukturo prebivalstva po starosti in spolu, imajo značilno obliko glede na to, za kakšno prebivalstvo gre: mlado, zrelo ali staro, obenem pa kažejo tudi velikost posameznih starostnih razredov. Starostne piramide za mlada prebivalstva imajo značilno obliko piramide. To pomeni, da je delež prebivalstva v mlajših starostnih razredih velik, v višjih, starejših starostnih razredih pa je število prebivalstva v vsakem naslednjem starostnem razredu manjše. Starostne piramide za stara prebivalstva pa imajo ravno tako obliko piramide, le da je ta postavljena na glavo, ker je delež starega prebivalstva relativno velik (Žagar, 1998, str. 2-3).

¹⁵ Indeks staranja je razmerje med številom starega prebivalstva in številom otrok. Izraža število starih 65 in več let v neki družbi na 100 otrok v starosti 0-14 let (Malačič, 2000, str. 19).

Primer, ki to ilustrira, je avstrijsko prebivalstvo. Medtem ko je imela starostna piramida avstrijskega prebivalstva okoli leta 1910 res obliko piramide (tako kot današnja prebivalstva večine afriških držav), ima starostna piramida za leto 1994 zelo nepravilno obliko. V njej izstopajo predvsem obsežne baby boom generacije, velikost starostne skupine ljudi, rojenih na začetku 2. svetovne vojne, in majhno število starejših moških v primerjavi s starejšimi ženskami. Kot vidimo na Sliki 2, bo starostna piramida avstrijskega prebivalstva do leta 2030 verjetno dosegla obliko vaze, saj bodo do takrat generacije baby-boom dosegle starost 65 let. Če se bo tak trend nadaljeval, lahko dolgoročno pričakujemo, da bo imela starostna piramida zopet obliko piramide, ki pa bo obrnjena na glavo.

Slika 2: Starostna piramida avstrijskega prebivalstva v letih 1994 in 2030



Vir: Prinz, 1997, str. 10.

Seveda pa je na te projekcije potrebno gledati z rezervo, saj temeljijo na domnevah o prihodnji rodnosti, smrtnosti ter migracijskih vzorcih. Je pa res, da je v nasprotju z ekonomijo napovedovanje prebivalstvenih struktur celo na zelo dolgi rok precej bolj zanesljivo. Vzrok je dinamika prebivalstva, ki je svojstvena za trenutno starostno strukturo, in tudi zaradi dejstva, da se stopnji rodnosti in smrtnosti ne spreminjata tako naglo, kot je to značilno za stopnje obrestnih mer, gospodarske rasti in nezaposlenosti (Prinz, 1997, str. 11).

Koristen indikator, ki kaže starostni značaj prebivalstev, je še *srednja starost*. To je starost, pri kateri je 50 % populacije starejše, ostale 50 % populacije pa mlajše od te srednje starosti. Trend

naraščajoče srednje starosti v svetu (čeprav v rasti precej počasnejše od rasti v EU) odraža staranje prebivalstva. Bolj razvita območja, torej tista, ki prednjačijo v prehodu k nizki stopnji rodnosti in smrtnosti, prednjačijo tudi v procesu staranja prebivalstva pred manj razvitimi območji. Oddelek za prebivalstvo pri ZN o razvitejših regijah v letu 2000 pravi, da so bile njihove srednje starosti tega leta blizu tistim, ki naj bi jih imel svet kot celota po srednji varianti projekcij¹⁶ šele leta 2050. Gre za starost 37,5 let. Območje Evrope je sedaj med tistimi na svetu, ki ima najvišje vrednosti srednje starosti. Povprečna srednja starost v državah EU15 je bila leta 2000 višja od iste starosti v EU10 (glej spodnjo tabelo). Projekcije za prihodnost pa Evropi napovedujejo, da se bo srednja starost iz 37,7 let v letu 2000 povzpela na 47,7 v letu 2050. Tudi tu je uporabljena srednja varianta projekcij OZN (World Population Prospects, 2004, str. 63). Tabeli 6 in 7 v prilogi 2 pa postrežeta tudi s podatki o srednji starosti za posamezne regije Evrope ter države EU25.

Tabela 1: Srednja starost prebivalstva sveta ter Evrope, EU15 in EU10 v izbranih letih

območje / leto	1950	1990	2000	2050
svet	23,6	-	26,4	36,8
Evropa	29,2	34,7	37,7	47,7
EU15	31,4	35,6	38,1	47,0
EU10	27,9	33,7	36,4	49,1

Vir: World Population Prospects, 2001, str. 74-82; World Population Prospects, 2003, str. 16, 40;
World Population Prospects, 2004, str. 63.

2.4. STARANJE PREBIVALSTVA V EVROPI

V drugi polovici 20. stoletja je v Evropi pojav staranja prebivalstva bistveno napredoval. Število starih oseb se je v zadnjih petdesetih letih več kot podvojilo, in sicer iz 46 na 112 milijonov ljudi. Njihov delež v celotnem prebivalstvu pa se je dvignil z 8 % leta 1950 na 14 % leta 2000. V EU25 je ta delež leta 2003 znašal 16,16 %. Evropa še naprej ostaja najstarejša svetovna regija. V drugih razvitih regijah je odstotek starih ljudi nižji. V Severni Ameriki je bil ta delež 12,3 %, v Avstraliji in Novi Zelandiji pa 12,2 % leta 2000 (Avramov, Maskova, 2003, str. 32-34).

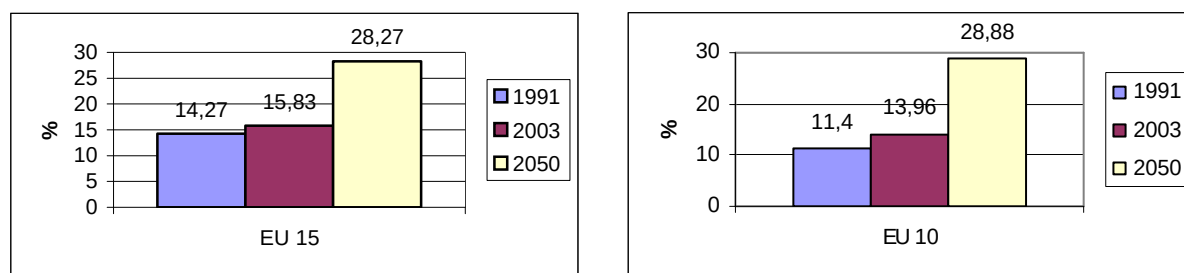
Stopnja staranja je bila v državah EU ob prestopu v novo tisočletje zelo različna. Eden od osnovnih dejavnikov, ki vpliva na to, je čas demografskega prehoda. In ta je v državah EU15 nastopil prej kot v EU10. Zato se je v EU15 prebivalstvo prej postaralo, torej doseglo relativno višji delež starostnikov. Z velikim tempom pa se je prebivalstvo novih članic EU začelo starati nekako od devetdesetih let 20. st. dalje. Slika 3 to trditev pojasnjuje.

Razmere znotraj skupine držav EU so tudi daleč od homogenih (glej Tabelo 4 v Prilogi 2). Deleži starega prebivalstva od države do države variirajo, največja razlika pa verjetno obstaja med V in JV Evropo (tranzicijske države) in preostalo Evropo. V večini tranzicijskih držav se delež starega prebivalstva giblje med 10 in 15 %, medtem ko se v večini zahodnih, severnih in južnoevropskih državah ta odstotek giblje med 15 in 18. Kot že rečeno, je nižji delež starega

¹⁶ Razlago, na čem temelji srednja varianta projekcij prebivalstva ZN, glej v prilogi.

prebivalstva v prvi skupini držav mogoče razložiti s kasnejšim zaključkom demografskega prehoda oz. z drugačnimi trendi rodnosti in smrtnosti v 2. polovici 20. st., še posebej pa zadnjih 30 let. V šestdesetih letih 20. stoletja se je drugi demografski prehod začel v severnih in zahodnoevropskih državah. Zgodil se je velik padec rodnosti – pod stopnjo obnavljanja prebivalstva. Istočasno pa je začela smrtnost ljudi višje starosti čedalje hitreje upadati. Oba pojava sta povzročila intenzivno staranje prebivalstva.

Slika 3: Gibanje deleža starih nad 65 let v celotnem prebivalstvu v skupini držav EU10 in EU15 v letih 1991, 2003 in 2050



Vir: RDDE 1991, str. 24; RDDE 2003, str. 44; World Population Prospects, 2003, str. 110-889.

Vseeno pa se je v nekdanjih socialističnih državah T_f v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. st. sukala okoli 2,1, medtem ko je smrtnost pri ljudeh srednjih let ter višje starosti stagnirala oz. se je večala. Oba dejavnika sta tako držala odstotek starostnikov na relativno nizki stopnji. V devetdesetih letih pa se je v večini teh držav zgodil preobrat. Prišlo je do močnega padca rodnosti. To pa se še ni jasno manifestiralo v starostni strukturi (Avramov, Maskova, 2003, str. 32-34). Zato je skupina EU10 danes v povprečju mlajša od držav EU15. V prihodnje pa se bo to precej spremenilo. Leta 2050 bo po srednji inačici projekcij ZN delež starostnikov v novih članicah EU nekoliko višji od deleža v državah EU15. Obe skupini držav bosta imeli sicer zelo podobna deleža, nekaj čez 28 %, a staranje v EU10 bo hitrejše, saj se bo glede na leto 2003 število starostnikov povečalo kar za 2,07-krat, medtem ko v EU15 "le" za faktor 1,78. Tudi danes so v večini tranzicijskih držav stopnje smrtnosti pri ljudeh višje starosti še naprej neugodne. To nekoliko zavira staranje. Kakorkoli že, razlike med tema dvema specifičnima skupinama obstajajo.

Zakaj je v novih članicah EU po letu 1990 prišlo do takšnega drastičnega padca v rodnosti in posledično tudi do hitrejšega staranja prebivalstva, je bilo govora v poglavju o rodnosti, ki obravnava specifične okoliščine teh držav.

Pred kratkim so se države na jugu Evrope začele intenzivno starati. Vzrok za to je globok in nagel padec rodnosti, ki je najnižja v Evropi, in podaljševanje življenjske dobe od sedemdesetih let. Za Italijo, Španijo in Grčijo je značilno vzporedno staranje na vrhu¹⁷ in na dnu¹⁸ starostne

¹⁷ Staranje pri vrhu starostne piramide je pojav, ko pride do pospešene rasti starega prebivalstva. Običajno se to zgodi zaradi tega, ker se bistveno zmanjša stopnja smrtnosti pri starejšem ne pa pri mlajšem prebivalstvu. Piramidam se tako vrhovi širijo.

¹⁸ Staranje pri dnu starostne piramide pomeni relativno upočasnjeno rasti mlade populacije. To je ponavadi posledica zmanjšanj v stopnji rodnosti. Tako podnožje starostnih piramid stremi k ožanju.

piramide. Italija je bila leta 2000 z 18,2 % starega prebivalstva na prvem mestu, sledila ji je Grčija (17,3 %). Tradicionalno najstarejša država Švedska (17,2 %) je tako izgubila svoj primat (Avramov, Maskova, 2003, str. 32-34).

Tudi na začetku leta 2003 je imela najvišji delež starega prebivalstva v EU25 Italija (18,2 %), sledile pa so ji: Nemčija (17,5 %), Grčija (17,3 %), Švedska (17,2 %) in Španija (17,1 %). V teh državah je bilo tudi več starih kot mladih pod 15 let. Med te države spada tudi Portugalska. Najmanjši delež starostnikov v EU25 je imela Irska (11,2 %), takoj za njo se je med državami EU10 znašla Slovaška z 11,6 %, sledil je Ciper z 11,8 %. Med državami EU10 pa so največ starega prebivalstva imeli Estonija in Latvija, obe 15,9 %, ter Madžarska, 15,4 %. Odstotek starostnikov v starih članicah EU se je gibal med 11,2 in 18,2, v državah pristopnicah pa med 11,4 in 15,5 % (RDDE, 2003, str. 20, 44). Po projekcijah ZN za leto 2050 pa bo država z največjim deležem starostnikov Španija. Teh bo kar 34,96 %, sledila bo Italija s 34,42 %, na visokem tretjem mestu bo Slovenija (33,97 %), sledijo Grčija (33,2 %), Češka (32,16 %), Estonija (31,35 %) itd. Država z najmanjšim deležem starega prebivalstva bo Luksemburg (21,79 %), sledijo Velika Britanija (23,33 %), Ciper (23,65 %) ter Irska (24,04 %) (World Population Prospects, 2003, str. 110-889). Podatki za ostale države so v Tabeli 4, Priloga 2.

Problem staranja prebivalstva je v Evropi bolj izpostavljen kot v ostalih regijah sveta. Napovedi kažejo, da se bo delež starega prebivalstva v celotni populaciji še povečal. To vsekakor pomeni spremembe, ki se jim bo družba morala prilagoditi. Čaka jo velik izziv. *Aktivno staranje oz. družba za vse starosti* je tema, ki je v politiki današnjega časa zelo živa. Že samo poimenovanje - družba za vse starosti – govori o tem, da v preteklosti vseh skupin prebivalstva niso obravnavali enako. V mislih imamo diskriminacijo starejših pri zaposlovanju. Zato so glavna vprašanja, ki zahtevajo pozornost: delo in upokojevanje, varčevanje, sestava družine in medgeneracijski transferji, zdravstvo ter blaginja. Polemike, ki se dotikajo teh področij, se bodo v prihodnje zelo verjetno stopnjevale, saj bodo učinki staranja prebivalstva postajali vse bolj izraziti.

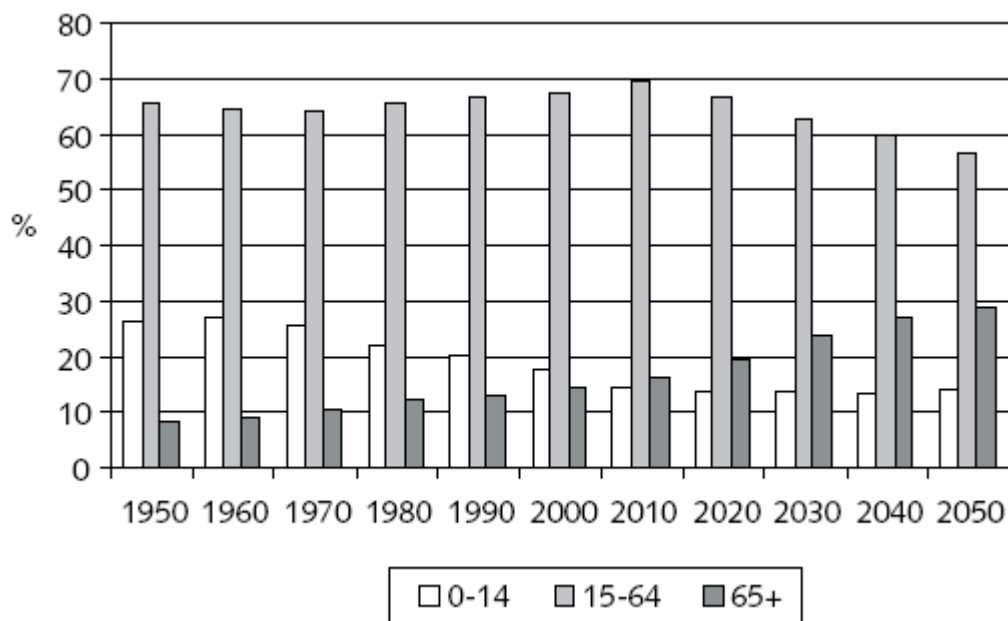
2.5. SPREMINJANJE STRUKTURE PREBIVALSTVA IN POSLEDICE

Pojav upadanja rodnosti se sprva ni zdel zelo zaskrbljujoč, saj se je pojavila zmerna rast prebivalstva, kar je po takratnih merilih pomenilo celo nekakšen faktor spodbujanja ekonomskega razvoja in rasti življenjske ravni. Toda kmalu je postalo jasno, predvsem v Franciji, v skandinavskih državah in v Nemčiji, da se zaradi oviranega enostavnega obnavljanja prebivalstva rušijo razmerja med generacijami (Disney, 1996, str. 2-15). Ker sta padanje rodnosti in staranje pravzaprav dve plati iste medalje, igra staranje pri spreminjanju razmerja med generacijami veliko vlogo.

Za zdaj staranje prebivalstva v razvitih družbah ni povzročalo večjih ekonomskih in socialnih težav, v naslednjih desetletjih pa bo tudi tam prišlo do velikega preobrata v strukturi prebivalstva. Posledice nizke rodnosti in staranje velike kohorte baby-boom bodo precej bolj resne med letoma 2010 in 2030, ko se bo ta kohorta upokojila. V tem obdobju se bo število

upokoјencev izredno povečalo, delovno aktivnega prebivalstva pa bo precej manj (Maintaining prosperity in An Ageing Society¹⁹, 1998, str. 121-122). Slika 4 ta pojav ilustrira.

Slika 4: Deleži glavnih kontingentov prebivalstva v celotnem prebivalstvu Evrope v obdobju 1950-2050



Vir: Avramov, Maskova, 2003, str. 31.

Odstotek populacije mlajše od 15 let od šestdesetih let (28 %) pada in napovedi kažejo, da bo to trajalo do leta 2015 (14 %), potem pa naj bi ta delež stagniral. DKP od sedemdesetih let 20. stoletja narašča in bo dosegel svoj vrh okoli leta 2010, kasneje pa bo njegov padec do leta 2050 dokaj strm (iz 70 na pribl. 57 %). Delež starostnikov v Evropi pa že od l. 1950 (8 %) počasi raste. Najvišji porast pričakujemo med letoma 2010 in 2050, iz 16 na skoraj 30 %.

Trenutno nam torej struktura evropskega prebivalstva razkriva naraščanje DKP ter kontingenta starega prebivalstva, kaže pa tudi na upadanje kontingenta, ki ga tvorijo mlajše generacije (pod 15 let). Kljub temu je bil leta 2002 delež starejših okrog 14 %. Ta je bil manjši od deleža mladega prebivalstva, ki je znašal 16,8 %. Pa vendar, vsa Evropa se stara in kmalu bodo postavljena nova neugodna razmerja med omenjenimi kontingenti. Najpomembnejše je razmerje med aktivnim zaposlenim prebivalstvom in upokojenim, saj zahteva spremembo pokojninskih sistemov. To razmerje pada in je iz leta v leto precej manjše v državah tranzicije kot pri zahodnih sosedah. Upadanje tega razmerja je v zahodnoevropskih državah potekalo počasneje in postopneje. Tako je bilo v Avstriji razmerje med delovnim in upokojenim prebivalstvom leta 1980 1,92:1, leta 1990 1,69:1, leta 1996 pa 1,62:1. Na Poljskem sta leta 1989 2,69 zaposlenega plačevala prispevke za enega upokojenca, leta 1996 le še 1,72. Na Madžarskem je to razmerje med letoma 1993 in 1996 padlo z 2,09 na 1,84 zaposlenega na upokojenega (Stanovnik, 1999, str. 9). Padanje razmerja med zaposlenimi in upokojenimi pomeni, da narašča število upokoјencev, se zmanjšuje število zaposlenih ali oboje.

¹⁹ V nadaljevanju Maintaining.

2.5.1. Koeficienti odvisnosti prebivalstva oz. stopnje vzdrževanosti

T.i. *koeficienti odvisnosti prebivalstva* odražajo razmerja med glavnimi kontingenti prebivalstva. Gre za razmerja med odvisnima kontingentoma ter DKP. In ker se s staranjem prebivalstva ta razmerja vsekakor spreminjajo, se posledično spreminjajo tudi vrednosti teh koeficientov. Ti kazalci pa so pomembni tudi zato, ker povedo, kakšno breme nosi aktivno prebivalstvo. Za ljudi v aktivni dobi sta starostna razreda do 15 oz. 19 let (šolanje) in nad 60 oz. 65 let (pokojnine) neke vrste breme. *Koeficient odvisnosti mladega prebivalstva* (t.i. zeleni pritisk) je razmerje med velikostjo starostnega razreda do 15 oz. 19 let in starostnim razredom od 15 (19) do 65 (60) let. *Koeficient odvisnosti starega prebivalstva* (t.i. sivi pritisk) pa je razmerje med velikostjo starostnega razreda nad 60 (65) let in starostnim razredom od 19 (15) do 60 (65) let. Koeficienti izražajo število mladih oziroma starih ljudi na 100 ljudi v starostnem razredu med 15 (19) in 65 (60) let (Bizjak, 2002, str. 33). Danes smo v EU zaradi staranja priča prehoda iz stopnje vzdrževanosti mladih na stopnjo vzdrževanosti starejših. To pomeni, da bo mladih, ki jih bo potrebno vzdrževati, čedalje manj, namesto njih pa bo potrebno vzdrževati čedalje več starostnikov.

Potencialni koeficient odvisnosti (PKO),²⁰ ponekod drugo ime za koeficient odvisnosti starega prebivalstva, se danes v večini evropskih držav giblje okoli 4, pod pogojem, da je izračunan na podlagi običajnih starostnih omejitev (do 15 let, od 15-64 let, nad 65 let). Kolikor večji je ta koeficient, manjša je obremenitev aktivnega prebivalstva. Pri *koeficientu odvisnosti starega prebivalstva* je razmerje obratno. Če pa je PKO izračunan na realnejši osnovi, kjer v DKP sodijo ljudje, stari med 20 in 59 let, nad 60 let pa so odvisni starostniki, potem smo bližje številki 3 (3.1 leta 2001 v EU15). Še vedno pa to ni resnično razmerje med dejanskim aktivnim prebivalstvom oz. davkoplačevalci ter upokojenci. V tem primeru je številka še nižja (med 2.5 in 1). Zakaj? Komaj 64 % Evropejcev v DKP je dejansko delovno aktivnih. To ilustrira Slika 11 v Prilogi 3.2, ki tudi pokaže, kako se je ta stopnja aktivnosti spremenila od leta 1993 do 2003. V glavnem zabeležimo pozitiven premik. Več o stopnji aktivnosti na trgu dela ter ciljih na tem področju pa nekoliko kasneje. Vse stare članice EU imajo PKO okrog 4, izjeme z višjimi vrednostmi so Luksemburg in Nizozemska (5), Irska pa ima sploh visok koeficient, kar 6,25. Do leta 2050 pa naj bi koeficient padel na precej različne vrednosti: večji od 2 bo v Franciji ter Veliki Britaniji, precej pod 2 bo v Nemčiji in v Italiji, v Španiji pa bo njegova vrednost rekordno nizka, 1,35. Med državami EU10 bo imela Slovenija leta 2050 najnižjo vrednost tega koeficienta, nekaj čez 1,5, Češka nekaj čez 1,6, v vseh ostalih državah te skupine pa se bo koeficient gibal okoli 2. Koeficienti odvisnosti držav EU so podani v Tabeli 8 Priloge 2. Ti rezultati razkrivajo precejšnje razlike v posameznih gospodarstvih, produktivnosti, odvisnosti ter drugih indikatorjih. Ta bodoča neenakost pa tudi pomeni, da nima smisla vztrajati pri skupnih evropskih rešitvah. Navzlic trditvam Evropske komisije ne obstaja nikakršen evropski problem, temveč precej široka množica nacionalnih značilnosti, ki terjajo posamične politične odzive (Coleman, 2004, str. 32, 33). Demografske razmere, izražene skozi omenjene koeficiente, torej nazorno opozarjajo na prihajajoče in neogibne fiskalne izzive, s katerimi se bo morala EU spopasti med leti 2010 in

²⁰ PKO kaže število potencialno aktivnih oseb (to so vse osebe DKP) na enega odvisnega starostnika (nad 65 let). PKO dobimo tudi, če 1 delimo s starostnim koeficientom odvisnosti (Coleman, 2004, str. 32).

2030. Normalno razmerje med kontingenti prebivalstva je v današnjem času ključnega pomena za stabilnost gospodarstev. Staranje prebivalstva pa negativno vpliva na to razmerje in ga ruši. Posledic je več vrst, v nadaljevanju pa si pogledjmo ekonomske.

3. EKONOMSKE POSLEDICE STARANJA PREBIVALSTVA

Posledica staranja prebivalstva je spreminjanje strukture prebivalstva, kar prinaša ekonomske posledice. Staranje vpliva na različne dimenzije življenja, na ekonomsko pa še posebej. Vpliva na financiranje pokojninskih sistemov, na izdatke, povezane z zdravstvenimi sistemi, povzroča spremembe na področju potrošnje in varčevanja, na trgu dela in v produktivnosti, vpliva na gospodarsko rast, finančni trg, javne finance, itn. Zaradi obsežnosti tematike bomo obravnavali dve izmed zgoraj naštetih področij: problem javnih pokojninskih sistemov ter spremembe na trgu dela.

3.1. POKOJNINSKI SISTEMI IN NJIHOVE REFORME

Včasih so ljudje delali do smrti, upokojevanja in socialne varnosti pa niso poznali. Šele leta 1881 so prvi celoviti sistem državne pomoči za tiste, ki niso imeli potrebnih sredstev za življenje, uvedli v Prusiji pod vodstvom takratnega železnega kanclerja Otta von Bismarcka. On je uvedel prvi program socialnega skrbstva za industrijske delavce v zgodovini. V letih 1883-87 so sprejeli več zakonov o socialni varnosti, ki so ljudem med boleznijo, ob nesreči in v starosti zagotavljali podporo. *Prvi pokojninski sistem* pa je bil uveden leta 1889. Podobne sisteme so kasneje v 19. stoletju uvedle številne evropske države, šele med 2. svetovno vojno pa so v Veliki Britaniji začeli uporabljati pojem države blaginje. Šlo naj bi za državo s celovitim sistemom socialnega skrbstva, ki se financira iz davkov, in sistema socialnega zavarovanja (I.D., 2004, str. 7).

Danes se gospodarstva nahajajo na pragu *medgeneracijskega konflikta*, saj se razmerje med aktivnim prebivalstvom in upokojenci manjša. Izdatki za socialno varnost so vse bolj neobvladljivi, to pa je trajni vir nestabilnosti v nacionalnih javnih financah. Rastoči proračunski primanjkljaji, katerih osnovni vzrok so ravno neobvladljivi izdatki za socialno varnost, imajo neugodne makroekonomske učinke. Proračunski primanjkljaji vplivajo na rast obrestnih mer in s tem neposredno izrivajo privatne investicije, kar posledično zmanjšuje gospodarsko rast.

Obstoječi pokojninski sistemi povzročajo motnje na trgu dela. Neustrezno in premajhno dolgoročno varčevanje, ki je nujno za financiranje investicij, pa zmanjšuje dolgoročno rast gospodarstva. Zaradi visokih davkov in prispevkov, ki so potrebni za ohranjanje sistema javnega socialnega zavarovanja, je razpoložljivi dohodek ljudi premajhen. To povzroča konstantne zahteve po višjih plačah in s tem inflacijo. Protiutež tovrstnim pomislekom o morebitnem zniževanju stroškov na račun socialnih pravic so argumenti humanističnih in pravnih ved, ki socialnega zavarovanja ne obravnavajo zgolj kot strošek in ekonomsko zavoro, ampak predvsem kot ekonomsko vzpodbudo, ki motivira delovno silo, vpliva na trajen socialni mir, družbeno stabilnost ter preprečuje revščino (Petan, 2004, str. 24).

Opisane razmere so zato v večini razvitih držav konec prejšnjega stoletja zahtevale korenite posege v sisteme pokojninskih zavarovanj. Reforme obstoječih pokojninskih sistemov so tako postale neizbežne, v podobni situaciji pa se je v devetdesetih letih znašla tudi Slovenija in ostale nove članice EU.

Preobrazba pokojninskih sistemov je uvedla pojem *večstebrih sistemov*. Model celotnega pokojninskega sistema je obravnavan kot sistem, ki ga sestavljajo trije osnovni podsistemi, imenovani tudi stebri. Ti stebri se po svoji zasnovi lahko precej razlikujejo od države do države. *Prvi steber* tvori t.i. *javni pay-as-you-go (PAYG) sistem*, kar pomeni, da se financira s prispevki za socialno zavarovanje. V večini evropskih držav je ta sistem zasnovan na t.i. načelu *sprotnega prispevnega kritja*, kar pomeni, da so prispevki zavarovancev sproti in neposredno namenjeni za izplačilo pokojnin. Ta sistem v številnih državah predstavlja večinski delež v pokojninskem sistemu. *Drugi steber* običajno sestavljajo različne *poklicne sheme*, ki temeljijo na principu skladov. Prispevki zavarovancev v kapitalnem pokojninskem skladu se investirajo, pokojnine pa se izplačujejo na osnovi kapitalizirane vrednosti prispevkov ter kapitalskih dobičkov iz njih. Plačevanje v te sklade je lahko obvezno za vse zaposlene. Sheme so oblikovane na različnih ravneh, in sicer na ravni podjetja, skupine podjetij, panog ali celotnega gospodarstva. V praksi se srečujemo z obema oblikama financiranja. Najpogosteje gre za naložbena zavarovanja, možno pa je tudi financiranje na podlagi sistema sprotnega prispevnega kritja. *Tretji steber* predstavljajo različne *oblike prostovoljnega individualnega pokojninskega zavarovanja* v oblikah, ki jih ponujajo finančne institucije, kot so zavarovalnice ali pokojninski skladi (Catenaro, Rother, Schwab, 2003, str. 7).

Osnovni namen *večstebrega pokojninskega sistema* je ravnovesje med varčevalno, redistributivno in zavarovalno funkcijo zagotavljanja socialne varnosti. Tovrstne oblike varčevanj nudijo pokojninski skladi, zavarovalnice v obliki rentnih, življenjskih zavarovanj ter investicijski skladi. Drugi in tretji steber predstavljata dopolnilne oz. dodatne pokojninske sheme; namesto o stebrih lahko govorimo o osnovnih in dopolnilnih oz. dodatnih shemah (Petan, 2004, str. 24).

Prej smo omenili delitev pokojninskega sistema na tri stebre. Obstaja pa tudi delitev na t.i. *javne pokojninske sisteme* (PAYG sistem) in *privatne pokojninske sisteme*. Slednji se pretežno financirajo na kapitalski osnovi (princip skladov). Javni sistemi pa so financirani iz davkov ter prispevkov. Oba pokojninska sistema pa sta del celotnega sistema socialne varnosti (Bešter, 1996, str. 27). Javni pokojninski sistem je enačen s prvim stebrom, drugi in tretji steber pa sta del privatnih pokojninskih zavarovanj. Strokovnjaki Svetovne banke v svojih študijah priporočajo pokojninski sistem, sestavljen iz treh stebrov, kot je prikazano na Sliki 3 v Prilogi 3.1.

V nadaljevanju bomo obravnavali predvsem glavne značilnosti javnih pokojninskih zavarovanj, saj ti potrebujejo največ sprememb. Glavni razlog zanje tiči v predčasnem upokojevanju in v staranju prebivalstva, so pa tudi drugi razlogi.

Pokojninsko in invalidsko zavarovanje ima tudi na Slovenskem dolgo tradicijo, saj njegovi zametki segajo že v konec 19. stoletja. Šele leta 1992 uveljavljeni zakon o pokojninskem in

invalidskem zavarovanju pa je prva samostojna pravna ureditev tega zavarovanja v RS. Ta zakon je bil pomembno spremenjen in dopolnjen v letih 1996 in 1998. S 1.1. 2000 pa je stopil v veljavo novi zakon, ki je korenito reformiral sistem pokojninskega in invalidskega zavarovanja v RS (I.D., 2004, str. 7).

Pokojninski sistem je odločilni sodobni program za samostojno starost, ki je uveljavljen v razvitih državah. *Pokojninsko zavarovanje* je zavarovanje za dobo upokojitve in je del širšega socialnega zavarovanja. Pomeni plačevanje prispevkov med zaposlitvijo za pokojnino, ki ob upokojitvi nadomesti plačo in zagotavlja materialno varnost upokojenca. V preteklosti je bila temeljni vir materialne varnosti starostnikov razširjena družina, v kateri so aktivni člani preživljali vse ostale člane družine. Z razvojem industrije pa je tradicionalni mehanizem prešel na stranski tir. Spremenjene družbene in ekonomske norme so pripeljale do tega, da je skrb družine za ekonomsko podporo starejšim izgubila pomen. Tako je medgeneracijska podpora postala posredna. Razvoj finančnih trgov in javnih financ pa je omogočil nove načine prenosa dohodka (Disney, 1996, str. 17).

Pokojnine naj bi posameznikom omogočale razporeditev potrošnje skozi čas. V času ekonomske aktivnosti ljudje namreč sodelujejo pri ustvarjanju BDP in pri tem potrošijo manj, kot proizvedejo. Ko pa se ljudje upokojijo, ne prispevajo več k ustvarjanju BDP gospodarstva, pač pa trošijo. Torej so njihovi stroški oz. potrošnja večji od njihovega prispevka k proizvodni družbe. Razporeditev potrošnje skozi čas je potrebna zato, da lahko ljudje trošijo tudi po upokojitvi. Obstajata dva načina tega prenosa, v družbi pa se zaradi pomanjkljivosti prvega uporablja drugi način prenosa potrošnje: v prvem posameznik v času svoje ekonomske aktivnosti dela zalogo proizvodnje, v drugem pa po upokojitvi pridobi pravico do blaga in storitev, ki so plod naslednjih generacij delavcev (Žagar, 1998, str. 12).

3.1.1. Javni pokojninski sistemi

Javni pokojninski sistemi, javni pokojninski skladi oz. javno (obvezno) pokojninsko zavarovanje, kakršnega predstavlja t.i. prvi steber so oznake, ki so v literaturi sinonimi. Tovrstne sisteme organizira in nadzira država. Osnovni koncept javnih pokojninskih sistemov, osnovanih na sprotnem prispevnem kritju (*PAYG*), je implicitna *medgeneracijska pogodba*, po kateri sedanja aktivna generacija plačuje pokojnine sedanji upokojeni generaciji. V zameno pričakuje, da bodo v prihodnje aktivne generacije prav tako zagotavljale pokojnine upokojeni generaciji (Stanovnik, 1998, str. 146).

Višina pokojninske osnove je določena vnaprej. Najpogosteje je odvisna od višine preteklih plač, delovne dobe in višine prispevkov v sklade socialnega zavarovanja. Tak sistem določanja pokojnin se imenuje *Bismarckov sistem*. Obstaja pa tudi *Beveridgev sistem*, kjer je višina pokojnine odvisna predvsem od starosti upravičenca in ne preteklega delovnega razmerja, zato je tudi pokojnina relativno nizka. Več o obeh sistemih v posebnih poglavjih.

Javni pokojninski sistemi so bili ustanovljeni v državah z mladim prebivalstvom, ki je hitro naraščalo. Pokojnine so bile visoke, davki in prispevki pa relativno nizki. Pravi problem javnih

pokojninskih sistemov se je pojavil, ko je nataliteta padla, pričakovana življenjska doba pa se je povečala (Petan, 2004, str. 24, 25).

3.1.1.1. Bismarckov sistem

Ni čudno, da se prav po Bismarcku imenuje eden izmed javnih pokojninskih sistemov, saj je Bismarck duhovni oče pokojninskega sistema. Ta sistem je v osnovi do danes ohranjen v večini kontinentalnih evropskih držav²¹ pa tudi v nekaterih drugih; zato ga tudi imenujejo *evropski kontinentalni pokojninski sistem*. To je državni zavarovalniški sistem, ki temelji na *obveznem zavarovanju zaposlenih* ter na *medgeneracijskem sporazumu*. V pokojninski sklad vplačujejo zaposleni in delodajalci pa tudi država, ki jamči za njegovo relativno stabilnost. Zanj je značilno, da zajema *široko paleto socialnih pravic* in daje sorazmerno visoko stopnjo socialne varnosti po preteku delovne dobe ali nastopu nezmožnosti za delo. Zajema dosmrtno prejetje starostne ali invalidske pokojnine, poklicno rehabilitacijo ob delni nezmožnosti, pokojnine za preživele družinske člane zavarovanca in razne dodatne pravice (Ramovš, 2003, str. 283–292). Glavna značilnost tega sistema je višina pokojnine, ki je v veliki meri odvisna od zaslužka v določenem obdobju. Prispevki in pokojnine so pogosto limitirane. Za sistem je značilna tudi dokaj visoka raven pokojnin. Javni pokojninski sistemi so zato v mnogih evropskih državah (Nemčija, Francija) dokaj velikodušni (Bešter, 1996, str. 17). Zaradi staranja prebivalstva pa se bo ta sistem v prihodnosti spremenil.

Ta pokojninski mehanizem temelji na načelu PAYG, imenujemo ga tudi sistem generacijske solidarnosti in sistem sprotnega prispevnega kritja. Financira se s prispevki aktivnih zavarovancev. Jamstvo, da bodo pokojnine v prihodnosti res izplačane, daje država, ki prisili in obdavči bodoče generacije. Država tako nalaga obveznosti generacijam, ki niso še niti rojene. Pokojninski sistem PAYG, ki so ga zgoraj omenjene države vpeljale že po drugi svetovni vojni, so izbrale predvsem zato, ker so lahko hitro oblikovale pokojninske sisteme in vanje vključile čim več generacij (Žagar, 1998, str. 13-14).

3.1.1.1.1. Poenostavljeni matematični model PAYG

Poglejmo si zelo splošen in poenostavljen matematični model odnosov med glavnimi spremenljivkami v klasičnih državnih pokojninskih sistemih (PAYG). Finančno krizo pokojninskih sistemov v Evropi je moč lažje razumeti preko naslednje enačbe:

$$c * w * N_w = b * w * N_p \quad (3.1.)$$

v kateri oznake pomenijo:

c = prispevno stopnjo (v % povprečne plače)

w = povprečno plačo

N_w = število aktivnih zavarovancev (plačnikov)

b = razmerje med povprečno pokojnino in povprečno plačo ("nadomestitveno razmerje")

N_p = število upokojencev

²¹ Avstrija, Belgija, Francija, Nemčija, Italija, Španija.

Leva stran enačbe predstavlja celotno maso prispevkov (pokojninske prihodke), desna pa celotno maso pokojnin (odhodke).

Enačbo 3.1 preuredimo in zapišemo kot:

$$c = b * N_p / N_w \quad (3.2)$$

Enačba 3.2 kaže, kako je *prispevna stopnja* odvisna od *nadomestitvenega razmerja* b in *razmerja med upokojenci in aktivnimi zavarovanci* (N_p/N_w). Naglo višanje tega razmerja v preteklem desetletju niso toliko povzročile demografske spremembe, temveč velike spremembe na trgu dela. Povsod v Evropi se število aktivnih zavarovancev zmanjšuje zaradi brezposelnosti ali umika iz aktivne populacije. Povečuje pa se število upokojencev zaradi velikega porasta predčasnega upokojevanja. Zdi se, da so največji udar utrpele države na prehodu. Tako je npr. v Sloveniji leta 1990 razmerje znašalo 0,43:1, leta 2003 pa že 0,63:1 (glej Sliko 4 v Prilogi 3.1). V nekaterih drugih tranzicijskih državah pa je to razmerje blizu 1. Enačba 3.1 je statična in kaže, da se pri PAYG sistemu obremenitev sedanje aktivne generacije močno poveča, če se povečuje razmerje med upokojenci in aktivnimi zavarovanci. Ob tem se postavlja vprašanje, ali bi bilo drugačno financiranje sistema PAYG za zavarovance ugodnejše (Stanovnik, 1998, str. 149).

Financiranje javnih pokojninskih sistemov tudi z davki, torej z neposrednimi prenosi iz državnega proračuna, v nekaterih državah že obstaja (npr. v Sloveniji). Na ta način je obremenitev aktivne populacije manjša, po drugi strani pa je proračun bolj obremenjen, zato to dolgoročno ni najboljša rešitev. Zaradi takšnega načina financiranja pa se osnovna enačba dopolni s spremenljivko TR, ki je letni znesek transfernih plačil, nakazanih javnemu pokojninskemu sistemu iz državnega proračuna:

$$TR + c * w * N_w = b * w * N_p \quad (3.3)$$

Zaradi že omenjenih demografskih in drugih sprememb se mora ob nespremenjenem nadomestitvenem razmerju povečati prispevna stopnja (c) in/ali transferna plačila TR. Vendar nobena od obeh rešitev ni posebej vzpodbudna; prispevna stopnja c je marsikje že dosegla zgornjo mejo mogočega. Ker ta stopnja vpliva na visoke stroške dela, s tem neposredno vpliva tudi na manjšo konkurenčnost gospodarstva. Ta pa se lahko izrazi v realnem zmanjševanju plač oz. povečanju brezposelnosti. Toda, tudi večanje obsega transfernih plačil je problematično zaradi vse manjšega manevrskega prostora sodobnih evropskih sistemov javnih financ (Žagar, 1998, str. 14-15). Iz tega je razvidno, da bo javne pokojninske sisteme potrebno drugače razbremeniti. Države tudi zato večjo pozornost namenjajo privatnim pokojninskim shemam.

3.1.1.2. Beveridgov sistem

Anglosaški pokojninski sistem je povsem drugačen od evropskega kontinentalnega. Anglosaške države²² so razvile *Beveridgov model* (1879-1963), ki zagotavlja bistveno *manj socialnih pravic*;

²² Velika Britanija., Irska

Razlike med obema modeloma (Bismarck in Beveridge) so se v času po 2. sv. vojni precej zabrisale, čeprav so posamezne države pri tem uporabljale različne metode (Bešter, 1996, str. 16, 17).

njegov cilj je pokrivanje minimalnih življenjskih potreb. Socialna varnost na stara leta je prepuščena v glavnem zasebni odločitvi zaposlenega človeka ali posameznega podjetja, v kakšno pokojninsko zavarovanje bo vlagal in koliko. Ta sistem je za države veliko cenejši kakor kontinentalni evropski. Nemčija bo npr. ob nespremenjenem sedanjem sistemu leta 2035 porabila kar 17 % BDP za pokojnine, Velika Britanija - od tu tudi izhaja Beveridgov sistem - pa le 6% (Ramovš, 2003, str. 284).

Ta sistem za razliko od Bismarckovega zagotavlja relativno nizko pokojnino, ki ni povezana z zaposlitvijo in ne z višino zaslužka. Enotna minimalna pokojnina pogosto pripada vsem državljanom nad določeno starostno mejo, zato jo ponekod imenujejo nacionalna pokojnina in ni nujno povezana s prispevki. Sistem je običajno financiran iz proračuna – torej z davki. Z določenimi prilagoditvami so ta sistem povzele tudi skandinavske države in Nizozemska (Bešter, 1996, str. 19, 20).

3.1.2. Privatni pokojninski sistemi

Privatni pokojninski sistemi bodo imeli zaradi razbremenjevanja javnega pokojninskega sistema in preko njega javnih financ pomembno vlogo. Ti sistemi se tako imenujejo zato, ker gre za privatno upravljanje (glej Sliko 3 v Prilogi 3.1). Med privatne pokojninske sisteme se največkrat uvrščata drugi in tretji steber. Res pa je, da je vloga države pri drugem stebru zelo pomembna, saj postavlja zakonodajne okvire za delovanje pokojninskih skladov, hkrati pa z različnimi davčnimi instrumenti neposredno vzpodbuja razvoj poklicnih shem. Ravno zaradi tega je velikokrat težko potegniti mejo med javnim in privatnim zavarovanjem (Pecman, 2004, str. 8-10).

Privatna pokojninska zavarovanja imenujemo tudi naložbeni sistemi. Večina privatnih pokojninskih načrtov se financira z akumuliranjem sredstev, ki skupaj s prihodki od investicij sestavljajo osnovo za izračun in izplačilo pokojnin (*princip skladov – kapitalski princip*). Na ta način preprečimo ali pa vsaj omejimo prenašanje bremen plačevanja pokojnine med generacijami in celo med posamezniki znotraj generacije.

Temelj dodatnih pokojninskih zavarovanj, ki delujejo na naložbenem načinu financiranja, predstavljajo pokojninski načrti. Glede na njihove lastnosti razlikujemo dve glavni obliki, in sicer *pokojninski načrti z določenimi pravicami* in *pokojninski načrti z določenimi prispevki*. Razlikujeta se predvsem v načinu, kako je med člani načrta in ustanoviteljem porazdeljeno investicijsko tveganje: pri pokojninskih načrtih z določenimi prispevki člani načrta tudi v celoti prevzamejo investicijsko tveganje, medtem ko pri pokojninskih načrtih z določenimi pravicami to tveganje prevzame ustanovitelj (Bešter, 1996, str. 28, 33).

Slabosti javnega sistema je mogoče odpraviti oz. vsaj omiliti z naložbenim sistemom zavarovanja. Naložbeni sistem individualnih računov je manj odvisen od *političnih pritiskov* po povečanju pokojnin in ni odvisen od *demografskih gibanj*, saj vsak posameznik nalaga prispevke na svoj osebni račun. Največja prednost sistema pa je njegova sposobnost vplivanja na povečevanje *narodnogospodarskega varčevanja*, na pospeševanje *gospodarske rasti* in na večanje *mednarodne konkurenčnosti gospodarstva*. Uvajanje naložbenega sistema pozitivno

vpliva tudi na razvoj trga kapitala in na pojavljanje novih oblik finančnih posrednikov (Čebulj, 2004, str. 3).

Sistem medgeneracijske menjave ima v primerjavi s kapitalskim načelom ugodnejši vpliv na mobilnost delovne sile. Pri skladih (še zlasti pri pokojninskih načrtih z vnaprej določenimi pravicami) pomeni zamenjava službe tudi izgubo določenega dela pokojnine, zato vključenost v pokojninski načrt podjetja sili delavce, da ostanejo v isti firmi (Bešter, 1996, str. 31).

3.1.3. Razmere in trendi, ki v EU ter v svetu narekujejo pokojninske reforme

Razlogi za reforme so v starih in novih članicah EU podobni. Nekaj o tem je že bilo povedano v uvodnem delu poglavja Pokojninski sistemi in njihove reforme, na tem mestu pa bomo našli ter pojasnili glavne vzroke, zaradi katerih države prenavljajo javne pokojninske sisteme. Pravila in principi, na katerih temelji večina javnih pokojninskih blagajn, ne držijo več. Sistemi, postavljeni v času visoke gospodarske rasti, visoke rasti prebivalstva, visoke zaposlenosti in številčno močne aktivne populacije, so v spremenjenih okoliščinah postali predragi (Bešter, 1996, str. 127). Razmere so se v državah EU15 od šestdesetih let postopoma slabšale zaradi naftnih šokov, staranja itd. V državah EU10 pa so se razmere bistveno spremenile ob koncu osemdesetih let, ko so socialistični sistemi začeli razpadati in se je začel prehod v tržno gospodarstvo.

Glavni vzroki za krizo javnih pokojninskih sistemov so: 1. demografske spremembe, 2. previsoka raven pravic, 3. visoka brezposelnost, 4. financiranje sistema, 5. predčasno upokojevanje.

3.1.3.1. Demografske spremembe

Podobno kot večina razvitega sveta tudi EU doživlja *zmanjševanje rodnosti* in *podaljševanje pričakovane življenjske dobe*. Oboje neposredno vpliva na razmerje med zavarovanci in upokojenci, na katerem temelji sistem pokojninskega zavarovanja. Na to razmerje pomembno vpliva tudi spremenjena starostna struktura, ki se kaže v večjem deležu starostnikov. Ugodno za vsak sistem bi bilo, da bi število mladih do 15 let naraščalo, število starejših od 65 let pa upadalo. Vendar pa trendi dejansko potekajo v obratni smeri, kar zelo neugodno vpliva na tovrstne sisteme. Prihaja do prekomernega obremenjevanja javnih finančnih virov (Petan, 2004, str. 21). Sliki 4 in 5 v Prilogi 3.1 za Slovenijo nazorno kažeta, da se razmerje med zavarovanci in upokojenci spreminja in postaja vse manjše.

3.1.3.2. Previsoka raven pravic

Za javne sisteme pokojninskega zavarovanja je značilno, da so v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja velikodušno povečevali pravice zavarovancem in njihovim družinskim članom. Tako ravnanje je omogočala visoka gospodarska rast, visoka stopnja zaposlenosti in ugodno razmerje med aktivno in upokojeno populacijo. Dvig pravic pa je bil tudi v skladu z idejo o socialni državi. V procesu širitve in povečevanja pravic iz javnega sistema se je pojavljalo vse več ugodnosti in bonitet, za katere dejansko niso bili plačani prispevki ali pa so bili plačani le v manjši meri. In tako sta naftni šok in finančna kriza proti koncu sedemdesetih let pokazala mnoge pomanjkljivosti in nepravilnosti, ki jih ni mogoče tako hitro odpraviti.

Podeljene pravice je namreč težko in skoraj nemogoče odvzeti, zato se evropske vlade kljub slabim prognozam in alarmantnim podatkom le počasi odločajo za posege v uveljavljene oblike javnih pokojninskih zavarovanj (Markovič, 2001, str. 3).

3.1.3.3. Visoka brezposelnost

Prehod iz socialističnega v tržno gospodarstvo je razmere na področju zaposlovanja v novih članicah EU bistveno spremenil. Ta se v nekaterih državah odraža v visokem deležu brezposelnih oseb. Na Poljskem je bila brezposelnost leta 2004 kar 18,8 %, na Slovaškem pa 18,0 %. V starih članicah EU so stopnje brezposelnosti sicer bistveno nižje, vendar jih tudi tam povzroča gospodarska kriza.

Socialna država visoke stopnje brezposelnosti ne predvideva kot pravilo, ampak le kot trenutno izjemo. Zato je zmanjšanje aktivne populacije zaradi konstantno visoke brezposelnosti eden od vzrokov za primanjkljaj v javnih pokojninskih blagajnah. Delež brezposelnih prispeva k poslabšanju razmerja med aktivno populacijo in upokojenimi, po drugi strani pa povzroča visoke socialne stroške (nadomestila in podpore za brezposelne) (Bešter, 1996, str. 131).

3.1.3.4. Neobvladljivi izdatki za pokojnine

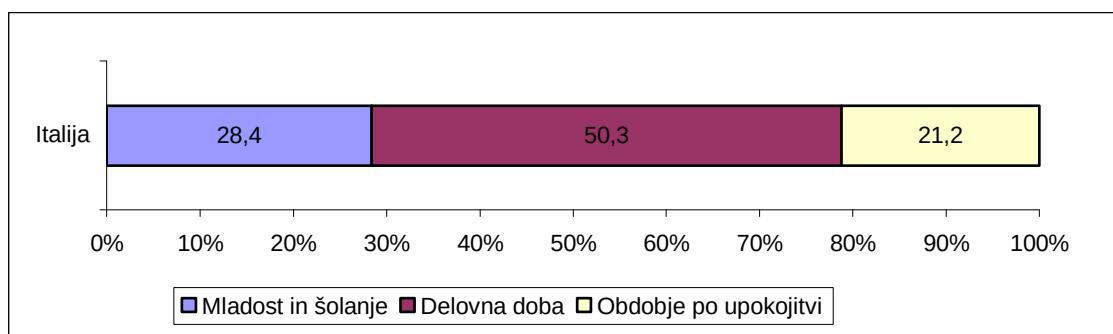
Pojavljajo se t.i. implicitni dolgovi. To so znani bodoči izdatki zaradi obljubljenih in pričakovanih pravic, ki jih bo potrebno čez leta izplačati. Zaradi vse slabših napovedi pričakujejo, da ne bo dovolj finančnih virov za realizacijo obljubljenih pravic. Do leta 2050 naj bi v državah EU pokojninski izdatki v BDP narasli v povprečju za 3 odstotne točke (Visco, 2001, str. 4).

Primerjava Slike 6 ter Tabele 9 v Prilogi 3.1. pokaže, da se bo delež javnih pokojninskih izdatkov zelo povečal na Finskem, Nizozemskem, Irskem, Portugalskem, v Franciji, Nemčiji in Španiji, medtem ko bo v Veliki Britaniji upadel. Med nove članice EU, ki imajo višji delež pokojninskih izdatkov v BDP, spada poleg Poljske (14,3 %) tudi Slovenija (13,78 %).

3.1.3.5. Predčasno upokojevanje

Poleg staranja prebivalstva, ki že samo po sebi javnim pokojninskim sistemom povzroča dovolj nevšečnosti, pa se soočamo tudi s predčasnim upokojevanjem. Šestdesetletniki so danes bolj zdravi kot kdajkoli prej. Zdravstveno stanje se ni izboljšalo le zato, ker je medicina napredovala in ker se blaginja vztrajno povečuje, temveč tudi zaradi majhnega deleža fizično zahtevnih in nezdravih služb. Tisti delavci, ki pa še vedno opravljajo težja fizična dela, so mnogo bolje opremljeni in zaščiteni kot pred 20 leti. Navsezadnje se je po vsem razvitem svetu (tudi v EU) precej dvignila zavest o bolj zdravem načinu življenja. Tako lahko danes ljudje pričakujejo, da bodo po dopolnjenem 65. letu živeli še približno 20 let. Obdobje po upokojitvi je danes mnogo daljše. Ponekod se celo dogaja, da ljudje zaradi zgodnje upokojitve preživijo samo polovico življenja na delovnem mestu (glej Sliko 5 na naslednji strani ter Sliko 7 v Prilogi 3.1.), preostalo polovico pa tvorita mladost s šolanjem in obdobje po upokojitvi (Re-engineering retirement, 2002, str. 82; Medvedšek, 2002, str. 28).

Slika 5: Razdelitev življenja moških na delovno dobo ter “prosti čas” v Italiji leta 2000



Vir: Burniaux, Duval, Jaumotte, 2004, str. 88.

Zakaj bi torej danes ljudje preživel manj časa na delovnem mestu in precej več časa kot upokojenci? V starajočem se svetu bi morala družba spodbujati kasnejše upokojevanje – ne pa obratno. Celotno idejo o zgodnejšem upokojevanju bi bilo pravzaprav potrebno ovreči z določenimi izjemami (Re-engineering retirement, 2002, str. 82). Mislim, da bo to na hitro zelo težko realizirati, ker se je miselni vzorec o predčasnem umiku s trga dela zelo usidral. V mnogih visoko razvitih državah se je začela pojavljati t.i. kultura zgodnjega upokojevanja, katere proces bo težko obrniti v drugo smer. V svetu pa se že zavedajo razsežnosti tega problema in zato pripravljajo spremembe na tem področju.

V večini industrijskih držav je v nekaj preteklih desetletjih prišlo do precejšnjega padca povprečne starosti ob upokojitvi. Daljšega življenjskega pričakovanja ter boljšega zdravja ljudi pa zaenkrat ne spremlja daljša delovna doba. To je razvidno tudi iz podatkov v Tabeli 2. Nedavno izvedene reforme pa v prihodnosti že predvidevajo postopen dvig delovne dobe. Od leta 1950 do leta 1990 se je starost ob upokojitvi v povprečju znižala za 6 let. Posledično pa se je za toliko let podaljšalo tudi trajanje življenja po upokojitvi.

Tabela 2: Starost ob upokojitvi in pričakovano trajanje življenja po upokojitvi v državah OECD²³

leto	moški		ženske	
	1950	1990	1950	1990
starost ob upokojitvi	68,5	62,2	66,0	60,0
pričakovano trajanje življenja po upokojitvi	10,8	16,8	14,1	22,6

Vir: An inclusive society for an ageing population, 2002, str. 5.

*Efektivna upokojitvena starost*²⁴ je tako pogosto dosti nižja od uradne upokojitvene starosti. Za ilustracijo si pogledajmo razmere v Nemčiji, kjer efektivna upokojitvena starost za moške znaša 60,5 let, običajna starost za upokojitev pa je 65 let (Re-engineering retirement, 2002, str. 82). Efektivna upokojitvena starost med državami precej variira. Da je temu res tako, priča Slika 8 v Prilogi 3.1. Med državami EU z zelo nizko upokojitveno starostjo je na prvem mestu Madžarska (54 let), sledita ji Slovaška ter Poljska. Na drugi strani lestvice pa sta Irska ter Portugalska s

²³ Države OECD so našteje v začetku prilog.

²⁴ Efektivna upokojitvena starost pomeni tehtano povprečje starosti, ko ljudje dejansko zaključijo delovno dobo.

starostjo okrog 64 let. Tako nizke upokojitvene starosti vsekakor ne pripomorejo k blaženju težav na trgu dela in pri pokojninskih sistemih. Razvoj predčasne upokojitvene starosti ter standardne upokojitvene starosti med leti 1969-2003 kaže Tabela 10 v Prilogi 3.1. V nekaterih državah EU se že kažejo ukrepi reform. Standardna upokojitvena starost se je za nekaj let dvignila na Madžarskem, v Italiji, Belgiji, Grčiji in na Portugalskem. Ob reševanju problema zgodnejšega upokojevanja je pomembno razumeti in poznati vzroke tega pojava.

3.1.3.5.1. Vzroki predčasnega upokojevanja

Neprekinjeni trend predčasnega upokojevanja ima, kot kaže, dva vzroka: postopno naraščanje pokojnin ter izrinjanje starejših delavcev s trga dela.

V nasprotju z 18. stoletjem delavci danes v delovni dobi v povprečju akumulirajo bistveno več premoženja. Za povrh pa jim odločitev za predčasni umik s trga dela olajšajo tudi *spodbude*, ki so vgrajene v javne pokojninske sisteme. Dr. Dora Costa iz inštituta MIT trdi, da si moderni delavec lahko privošči predčasno upokožitev, to pa je pripravljen storiti tudi zato, ker so se povečale rekreacijske možnosti, relativne cene aktivnosti prostega časa pa so se zmanjšale (Herbertsson, Orszag, 2003, str. 1). Prosti čas v tretjem življenjskem obdobju predstavlja torej luksuzno blago, ki ga bogatejši posamezniki trošijo več.

Čedalje bolj postaja očitno, da so državni in privatni programi socialne podpore za starejše delavce oblikovani tako, da delavcev finančno ne spodbujajo k podaljševanju svoje prisotnosti na trgu dela, ko dosežejo za pokojnino potrebno starost. Politika pa tudi na druge načine spodbuja predčasno upokoževanje. Ti načini so naslednji:

- *javni pokojninski načrti* v številnih državah odvrčajo delavce (še posebej nizko plačane ter nizko kvalificirane delavce), da bi ostali na trgu dela do starosti, potrebne za upokožitev. Razlog je preprost: predčasne pokojnine niso bistveno nižje od pokojnin, ki bi jih delavci dobili po običajni poti, zato se zlahka odločijo za predčasni umik (Maintaining, 1998, str. 43).
- V nekaterih državah je oblastem aktivno ali pa tiho spodbujanje zgodnjega upokojevanja služilo kot *mehanizem za zmanjševanje brezposelnosti*. V poznih sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih letih so vlade mnogih evropskih držav na veliko "podkupovale" starejše delavce k upokožitvi, saj je za neko državo mnogo manj sramotno, če ima velik delež predčasno upokoženih ljudi, kot pa visoko stopnjo brezposelnosti; za starejše je predčasna upokožitev manj poniževalna kot pa je za mlajše nezaposlenost (Ageing workers, 1999, str. 65).
- *Implicitni davek na plačo*; pri določeni starosti delavec pridobi pravico do bodočih pokojninskih prejemkov. Sedanja vrednost teh prejemkov predstavlja posameznikovo premoženje iz naslova socialnega zavarovanja pri tej starosti (SSW_a). Ključno pri odločanju za upokožitev je, kaj se bo s tem premoženjem dogajalo v primeru, če delavec nadaljuje z delom in se npr. namesto pri devetindesetih upokoži pri šestdesetih letih. Razlika v premoženju ($SSW_{a+1} - SSW_a$), če upokožitev nastopi pri starosti $a+1$ namesto pri starosti a , se imenuje prirastek v premoženju socialnega zavarovanja. Ta prirastek potem primerjajo z neto plačo delavca v enem letu. Če je prirastek pozitiven, je bilo kompenzirano dodatno leto dela, v nasprotnem primeru pa ne. V slednjem primeru govorimo o t.i. *implicitnem davku na*

*plačo*²⁵, pozitiven prirastek pa imenujemo *implicitna subvencija na prejemke*. Potemtakem implicitni davek na plačo odvrta ljudi od dela, implicitne subvencije pa ljudi stimulirajo, da ostanejo še naprej na trgu dela. Empirični dokazi kažejo, da implicitni davki obstajajo in povzročajo zgodnejši umik s trga dela. Implicitni davki se pogosto dvigujejo s starostjo posameznika (še posebej po starosti, ko je oseba upravičena do pokojnine) in se tudi zelo razlikujejo med posameznimi državami. Slika 9 v Prilogi 3.1. kaže na te razlike med državami (Gruber, Wise, 1999, str. 8, 20). Implicitni davki so v kontinentalnih evropskih državah v primerjavi s skandinavskimi, angleško govorečimi ter Japonsko, visoki.

- *Drugi javni sistemi socialne podpore*: obstajajo številni programi socialnih transferjev, ki v praksi omogočajo starejšim delavcem hitrejši umik s trga dela. Ta umik je možen celo pred zgodnjo upokojitveno starostjo. Ti transferji torej predstavljajo vir dohodka pred upokojitvijo, pa čeprav teoretično gledano to sploh ni njihov namen. Obstajajo trije glavni tipi tovrstnih transferjev:

- invalidska pokojnina/invalidnina,
- transferji za nezaposlenost,
- posebni transferji za predčasno upokožitev.

Njihov pomen močno niha od države do države. V številnih državah so jih uvedli, da bi pospešili zgodnje upokoževanje ter zmanjšanje brezposelnosti.

Starost, pri kateri se delavci upokožijo, je kritičnega pomena za prihodnji materialni življenjski standard pa tudi za fiskalne pritiske. Obseg proizvodnje bo v primeru, ko ljudje delajo daljši čas, večji. Večja bo tudi davčna osnova, zmanjšalo pa se bo število odvisnih upokožencev (Maintaining, 1998, str. 41).

3.1.4. Razmere na področju pokojninskih sistemov v novih članicah EU

Večina vzrokov za krizo pokojninskih sistemov v novih članicah EU je enakih kot smo jih razložili v prejšnjem poglavju. Obstajajo pa specifične značilnosti, zaradi katerih ta skupina držav vendarle izstopa od ostalih zahodnoevropskih držav.

Kriza pokojninskih sistemov je bila ena glavnih družbenih in ekonomskih značilnosti tranzicije novih članic EU. Od zgodnjih devetdesetih let 20. stoletja se gospodarstva teh držav ukvarjajo s preurejanjem svojih pokojninskih sistemov. Nekateri potrebujejo manjše, večina pa večje spremembe. Največji problemi so se pojavili v osrednji ter vzhodni Evropi, kjer je demografski prehod najhitreje napredoval, breme vzdrževanja odvisnih pa je za delovno aktivno populacijo postalo zelo težko (Fox, 1997, str. 370).

Glavni vzroki za krizo pokojninskih sistemov v teh državah so trije: *demografski, gospodarski* ter *predčasno upokoževanje* v velikem obsegu. *Demografski trendi* vplivajo na pokojninske sisteme sicer postopoma, a v novih članicah EU je vstop v novi tržni red marsikaj pospešil. Že prej smo povedali, da je demografski prehod zelo napredoval: to je pomenilo predvsem velik

²⁵ Implicitni davek je razmerje med zgoraj opisanim prirastkom v premoženju ter neto plačo.

upad rodnosti ter hitro staranje prebivalstva. Posledica tega pa je veliko potencialnih upokojencev, manj aktivnih ter slabše razmerje med tema dvema skupinama.

Gospodarski šoki tranzicije so te sisteme resno prizadeli. Države so se začele zavedati, da bo potrebno temeljitejše prestrukturiranje, da bi se prilagodili pristopu velike baby-boom kohorte med upokojence (Lindeman, Rutkowski, Sluchynskyy, 2000, str. 3). Gospodarski šok se je pokazal v šokantnih padcih BDP. To je pripeljalo do velikega povečanja števila nezaposlenih in upokojencev. Šele v sredini devetdesetih let sta BDP na Poljskem in v Sloveniji presegla predtranzicijski nivo.

Zadnji, zelo pomemben vzrok za krizo pokojninskih sistemov, ki vsebuje močno strukturno komponento, je upadanje stopnje aktivnosti v starejši starostni skupini. Te nizke stopnje aktivnosti je povzročila t.i. tranzicijska depresija. Države so dopuščale *zgodnejše upokojevanje*, da bi se ognile visoki stopnji nezaposlenosti, ki bi lahko povzročila družbene nemire. Mnogi zaposleni so tako dobili priložnost, da se predčasno upokojijo pod precej ugodnimi pokojninskimi pogoji. Pokojninski sistem je torej služil kot rešitev problemov na trgu dela. V nekaterih državah so sprostili tudi kriterije za nezmožnost za delo, kar je povzročilo znatno povečanje *invalidsko upokojenih ljudi*. To se je dogajalo v Sloveniji, pa tudi na Madžarskem in Poljskem. Če so v obdobju tranzicije "iznašli" sistemsko rešitev za starejše starostne skupine nad 50 let, pa za mlajše generacije te "rešitve" ni bilo. Zato je število nezaposlenih mladih v teh treh tranzicijskih državah dramatično naraslo, zlasti v prvih letih tranzicije.

Neprekinjeno povečevanje števila upokojencev in s tem povezani znatni zasuki na trgu dela so ustvarili dokaj predvidljive posledice za vrednosti kazalcev pokojninskega sistema. Tako se je razmerje med zavarovanci ter upokojenci precej zmanjšalo. Leta 1989, eno leto pred tranzicijo, je to razmerje v Sloveniji znašalo 2,75:1, leta 1997 pa je bilo samo še 1,67:1.

V državah, kjer se razmerje med povprečno pokojnino in povprečno plačo ni bistveno spremenilo, pa so se dvignile prispevne stopnje in/oz. državni transferji v sklade socialnega zavarovanja. To je opaziti v Sloveniji in na Poljskem, kjer državni transferji v sklade socialnega in pokojninskega zavarovanja znašajo približno 25 % vseh sredstev. Pokojninski izdatki, izraženi v odstotkih BDP, so v večini držav narasli. Slovenija in Poljska spadata med velike porabnice, saj so njuni izdatki za pokojnine sredi devetdesetih znašali 14-15 % BDP. Madžarska je na tem področju povprečen potrošnik s približno 9 % porabo.

Vse države v tej regiji so podedovale državne monopolne PAYG pokojninske sheme, ki so uporabljale konvencionalni način izračunavanja pokojnin v odstotku od plače. Ti sistemi so še naprej v uporabi, le da so doživeli razne reforme in jih še bodo. V preteklih nekaj letih sta Poljska in Madžarska utrli pot drugemu stebru, kar pomeni državno obvezno pokojninsko varčevalno shemo. Tudi tretji steber so mnoge države že uvedle. S temi ukrepi želijo razbremeniti pritisk na javne finance (Prinz et al., 2000, str. 13-17).

"Pravijo, da se zgodovina ponavlja in prav lahko se zgodi, da se bomo znova vrnili v čas pred Bismarckom, ko so morali ljudje delati do smrti. Socialni in pokojninski sistemi v razvitem svetu so namreč preobremenjeni. Ljudje živijo vse dlje, aktivnega življa pa je vse manj, saj rodnost pada. Starejši del populacije je vse številčnejši, kar pomeni velik pritisk na socialne, pokojninske in zdravstvene blagajne, ki ga države ne zmorejo več. Zato uvajajo prostovoljna in dodatna zavarovanja, ki jih morajo ljudje plačevati iz svojih žepov. 100-odstotne solidarnosti namreč ni več, saj je predraga, davki pa so že tako previsoki" (I.D., 2004, str. 7).

3.1.5. Pokojninske reforme

Zaradi prej omenjenih vzrokov, ki so pripeljali PAYG sisteme v krizo, so morale države te sisteme ponovno pregledati in jih nekoliko reformirati. Ti popravki so šli na račun upokojencev in starejših delavcev pa tudi mlajših generacij. Začetne zaostritve pravic in pogojev v obveznih javnih sistemih zadevajo:

- *zvišanje upokojitvene starosti* (ključna sprememba),
- *pravila indeksiranja pokojnin* (veliko držav jih je moralo za določeno obdobje spremeniti),
- *spmembe v formulah za izračun pokojnin* (dvig referenčnega obdobja za izračun pokojnine, kar pomeni podaljšanje obdobja prejemanja plač, ki vpliva na odmero pokojnine),
- *zmanjšanje pokojnine pri predčasni upokojitvi*,
- *strožje kriterije in redefinicije invalidskega upokojevanja*,
- *zaostritve v višini dajatev*,
- *izenačitve pogojev in pravic po spolu*.

Svetovna banka pa daje trem dejavnikom, ki lahko pomagajo stabilizirati javne pokojninske izdatke, še posebej velik pomen: učinkom trga dela, povečanju upokojitvene starosti ter indeksiranju pokojnin (Lindeman, Rutkowski, Sluchynskyy, 2000, str. 3-11).

Spremembe na trgu dela, ki imajo lahko močne pozitivne učinke, so opisane v naslednjem poglavju. Države si prizadevajo, da bi zmanjšale oz. vsaj ohranile višino prispevnih stopenj. Za doseg tega cilja največkrat uporabijo kombinacijo dviga upokojitvene starosti ter zmanjševanje povprečnih pokojninskih stopenj. Znano je namreč, da visoke stopnje prispevkov zmanjšujejo konkurenčnost delovne sile ter celega gospodarstva.

Vsi navedeni ukrepi želijo zagotoviti obstoj javnih pokojninskih sistemov. Vendar pa so za omilitev javnofinančnih pritiskov potrebne še dodatne reforme. V mislih imamo predvsem spremembe v strukturi pokojninskih prejemkov - večjo težo je treba dati privatnim pokojninskim sistemom. S tem bodo diverzificirali vire pokojninskih prejemkov in tako uravnotežili tveganje posameznikov. Kasnejše upokojevanje pa terja reformo pokojninskih sistemov, ki bodo ne glede na metodo financiranja spodbujali delavce, da na trgu dela ostanejo dlje (Holzmann et. al., 2003, str. Vii-Viii).

Cilj vseh reform so nižji koeficienti odvisnosti oz. ugodnejše razmerje med upokojenci in aktivno populacijo. Le ustrezna razmerja ne povzročajo javnofinančnih pritiskov, izključujejo pa tudi morebitne medgeneracijske vojne.

3.2. TRG DELA

V tem poglavju se bomo spraševali, ali staranje prebivalstva vpliva na trg dela in če vpliva, kako je možno ta vpliv omiliti, da zaradi tega demografskega pojava gospodarstva ne bodo utrpela velike škode.

3.2.1. Razmere na trgu dela v Evropi – projekcije do leta 2050

Strokovnjaki ZN *delovnemu kontingentu prebivalstva* (od 15-64 let) v Evropi napovedujejo rast do leta 2005, kar je posledica povečane rodnosti po 2. sv. vojni. Do leta 2010 sledi obdobje stabilnosti, zatem pa upad DKP, ki je posledica velikega padca rodnosti od šestdesetih let prejšnjega stoletja dalje. Leta 2010 bo delež DKP znašal skoraj 70 % celotnega evropskega prebivalstva, v državah EU pa naj bi bil v povprečju ta delež 67,25 % (v EU10 - 71,25 %, v EU15 pa 66,48 %). Po številčnosti bo takrat mladih (pod 15 let) sicer že manj od starejših (nad 65 let). Sestavljeni koeficient odvisnosti²⁶ bo do takrat padel na 0,45, kar je po 2. svetovni vojni v Evropi najnižja zabeležena vrednost. Za ilustracijo naj povem še to, da je bil leta 1950 delež DKP v celotnem prebivalstvu 65,6 %, leta 2050 pa bo, sodeč po projekcijah (srednja varianta ZN), ta številka precej nižja, slabih 57 %. Padec bo torej precejšen. Iz teh agregatnih podatkov je razvidno, da staranje pušča posledice na trgu dela – bazen DKP se prazni.

Projekcije so razdeljene na dva dela:

- *prvi del do leta 2010* v glavnem odraža *pretekle demografske trende*. Zajema torej že rojene otroke, ki vstopajo v delovni kontingent. Te projekcije zato vsebujejo večjo stopnjo zaupanja kot tiste, ki temeljijo na domnevah o prihodnji rodnosti (smrtnosti ter migracijah).
- *drugi del - obdobje od 2010 do 2050* pa v večji meri *temelji na domnevah*. ZN napovedujejo padec evropskega DKP za nekako 26-35 % (po visoki ter nizki različici rodnosti). V EU pa naj bi padel v povprečju za 20 %, v EU15 za 17,6 %, v EU10 pa kar za 33,3 % (srednja varianta ZN). V istem obdobju naj bi koeficient odvisnosti narasel iz 45 na 74,5 % (srednja varianta). Delež odvisnega prebivalstva, predvsem starejšega, bo tako močno porasel (Punch, Pearce, 2000, str. 7, 23-26; World Population Prospects, 2003, str. 110-889).

Po letu 2010 naj bi se evropski bazen DKP kar precej spraznil. To pa ne pomeni, da bo po posameznih regijah Evrope upad tega prebivalstva enakomeren. Daleč od tega. V posameznih regijah so razmere precej različne. Z veliko gotovostjo pa je mogoče trditi, da bo ta upad največji v vzhodni (-81 mio) ter južni (-30,5 mio) Evropi. Sledi zahodna Evropa, zadnja pa severna Evropa. Podatki zmanjšanja DKP v EU so predstavljeni v Tabeli 3. Podrobnejši prikaz sprememb v DKP po regijah Evrope in državah EU, v ZDA in na Japonskem od leta 1995-2050 prikazujeta Tabeli 12 in 13 v Prilogi 3.2. Iz tabel je razvidno to, da je za razvitejši del sveta značilen upad DKP (izjema so ZDA). Tudi Japonska kot ena tehnološko najrazvitejših držav doživlja podobno usodo, v tempu staranja prebivalstva pa je celo na vodilnem mestu.

²⁶Koeficient odvisnosti kaže razmerje med odvisnim prebivalstvom (pod 15 in nad 65 let) ter DKP (prebivalstvo v starostnem razredu 15-64 let). Če ima koeficient vrednost npr. 0,5, to pomeni, da 2 osebi iz DKP vzdržujeta 1 odvisnega prebivalca. Manjša vrednost koeficienta pomeni večjo razbremenitev DKP.

Tabela 3: Projekcija sprememb v DKP za obdobje 1995-2050 v EU, Evropi, svetu
(v mio, če ne piše drugače)

regija	1995	2010	2025	2050	Δ 2010-2050
svet (v mia)	3,516	4,462	5,128	5,707	+ 1,245
Evropa	486,245	495,856	449,486	362,034	-133,822
Države EU25	299,349	307,084	288,096	244,699	- 62,385
Države EU15	249,267	254,775	242,158	209,847	- 44,928
Države EU10	50,082	52,309	45,938	34,852	- 17,457
EU25 delež (v %)	8,5	6,9	5,6	4,3	- 2,6 odst. tč.
evropski delež (v %)	13,8	11,1	8,8	6,3	- 4,8 odst. tč.

Vir: World Population Prospects, 2003, str. 38-889.

Sodeč po projekcijah ZN bo svetovni DKP močno porasel, delež DKP EU v svetovnem merilu pa se bo v naslednjih 50 letih naglo zmanjšal. Še približno 50 let nazaj, leta 1950, je $\frac{1}{4}$ svetovnega DKP živela v Evropi. Leta 1995 približno polovica manj, v letu 2050 pa naj bi bil ta delež komaj 6,3 %. Na žalost bo stanje DKP leta 2050 v EU, če bo rodnost še naprej tako padala, precej klavrno. Bazen DKP naj bi se zmanjšal kar za 62,385 milijona. Staranje prebivalstva je pomemben vzrok teh projekcij.

3.2.1.1. Starostna struktura delovnega kontingenta prebivalstva

Kljub temu da projekcije do leta 2010 v Evropi napovedujejo majhno povečanje DKP, pa se bo *starostna struktura* močno spremenila. Tudi DKP se bo postaral.

Tabela 4: Sprememba v starostni strukturi DKP v obdobju 1995-2010

starostna skupina	sprememba v %
15 – 29 let	- 10,0
30 – 44 let	- 6,0
45 – 64 let	+ 20,0

Vir: Punch, Pearce, 2000, str. 10.

Ponovno je potrebno poudariti, da se razmere po posameznih regijah razlikujejo. V južni Evropi bo upad pri mlajših veliko večji, v vseh državah pa bodo priča precejšnjemu povečanju starejših v DKP. V Evropi bo skupna sprememba v tem segmentu znašala okrog 20 % (glej zgornjo tabelo). Analiza sprememb v starostni strukturi DKP po posameznih evropskih regijah je vidna v Tabeli 14 Priloge 3.2. Takšne spremembe bodo gotovo vplivale na izrabo delovne sile, na šolanje oz. ponovno šolanje, na starost ob upokojitvi ter na pokojninsko zavarovanje.

Na globalni ravni so torej napovedane spremembe evropskega delovnega prebivalstva precejšnje. Gre za upad tega prebivalstva po letu 2010, obenem pa tudi za povečanje deleža starejše delovne sile. Do leta 2030 bodo v Nemčiji skoraj polovico odrasle populacije predstavljali ljudje, starejši od 65 let. Danes znaša njihov delež 20 %. Če si trenutno zelo nizka T_f (1.3) ne bo opomogla, se bo v istem obdobju populacija, mlajša od 35 let, dvakrat hitreje zmanjšala v primerjavi z rastjo

starejše populacije. Končni rezultat: celotno prebivalstvo se bo iz sedanjih 82 milijonov zmanjšalo na 70-73 milijonov. Število aktivnega prebivalstva²⁷ pa se bo zmanjšalo za četrtno – iz sedanjih 40 na 30 mio. Nemčija pa v tem sploh ni osamljeni primer. S podobnim upadom delovne sile se bodo srečevale tudi ostale razvite evropske države, kot so Italija, Francija, Španija, Portugalska, Nizozemska in Švedska (The new demographics, 2001, str. 5).

3.2.2. Ekonomske posledice manjšega števila aktivnega prebivalstva

Zagotovo je mogoče reči, da ima zmanjšanje števila delavcev glede na število upokojencev ekonomske posledice. Ima direkten vpliv na sisteme socialnega zavarovanja, torej na pokojninske sisteme pa tudi na zdravstveno in starostno zavarovanje. Spremembe v deležih delavcev in upokojencev imajo tudi precejšnje direktne učinke na agregatno delovno produktivnost, ki vpliva na akumulacijo kapitala (Fertig, Schmidt, 2003, str. 9).

Oglejmo si dve pomembnejši ekonomski posledici manjšega števila aktivnega prebivalstva:

1. *zmanjšana rast materialnega življenjskega standarda*

Proizvodi in storitve nekega gospodarstva v glavnem določajo materialni življenjski standard družbe. Od števila aktivnih prebivalcev ter njihove produktivnosti je odvisno, kolikšen bo obseg proizvedenih dobrin in storitev (Maintaining, 1998, str. 10-12). V EU15 bo delovno aktivno prebivalstvo začelo upadati po letu 2010. Če ne bo prišlo do kompenzacijskega dviga v produktivnosti oz. stopnjah zaposlitve, bo *rast BDP* ogrožena zaradi manjšega števila delovne sile. Evropska komisija napoveduje, da se bo letna stopnja rasti BDP do leta 2040 znižala s približno 2 % na 1 %. Rast BDP/p.c. pa bo počasneje upadala, saj bo tudi prebivalstva manj. Toda *življenjski standard* naj bi bil leta 2050 kljub temu 20 % nižji prav zaradi staranja prebivalstva (Revitalising old Europe, 2003, str. 91).

2. *drugačna alokacija dohodka med generacijami*

Čez približno 10 let bodo predstavniki baby-boom kohorte začeli prehajati med upokojence. Takrat bo dobrine proizvajalo relativno majhno število delavcev. Te iste dobrine bodo porabljali sami in pa relativno veliko število neaktivnih ljudi. Za ohranitev ravnotežja med življenjskim standardom delavcev in upokojencev bo potrebno odvajati več sredstev v delovni dobi – z osebnimi prihranki ali pa z davki in prispevki – v pokojninske sisteme. Na ta način bo mogoče podpreti daljšo dobo upokojenosti (Maintaining, 1998, str. 10-12). Toda istočasno bo *fiskalno breme* za čedalje manjšo skupino aktivnega prebivalstva raslo, ob tem pa bo čedalje več ljudi vstopalo med upokojence. V Evropi se bo stopnja vzdrževanosti starostnikov s strani delovno sposobnega prebivalstva do leta 2050 podvojila iz razmerja 1:4 na 1:2. To bo zvišalo javno

²⁷ **AKTIVNO PREBIVALSTVO** je seštevek delovno aktivnega prebivalstva in brezposelnih oseb. *Delovno aktivno prebivalstvo po SRDAP in ZAP/M* so vse osebe, ki so pokojninsko in zdravstveno zavarovane oz. so v delovnem razmerju na območju RS. Delovno razmerje je lahko sklenjeno za določen ali nedoločen čas, za polni delovni čas ali delovni čas, krajši od polnega. *Delovno aktivno prebivalstvo po ADS* so tisti, ki so v poročevalskem tednu (od ponedeljka do nedelje) pred anketiranjem opravili kakršno koli delo za plačilo (denarno ali nedenarno) ali dobiček, in tisti, ki so sicer zaposleni ali samozaposleni a so bili v poročevalskem tednu začasno odsotni z dela. Med delovno aktivno prebivalstvo štejemo tudi zaposlene osebe, ki so začasni ali trajni presežki (do prenehanja delovnega razmerja), pomagajoče družinske članke in osebe na porodniškem dopustu (Statistični letopis RS, 2003, str. 215, 216). Kratice so obrazložene v prilogi.

trošenje za pokojnine in zdravstveno oskrbo. Po ocenah Komisije bo tonamenska poraba do leta 2040 zrasla za 5-8 odstotnih točk BDP (Revitalising old Europe, 2003, str. 91).

3.2.3. Možne rešitve pomanjkanja delovne sile

Da bo staranje prebivalstva močno poseglo tudi na trg dela, nam jasno kažejo že prej omenjene projekcije DKP. Če torej v prihodnosti ne bo prišlo do ustreznih reform, bo na trgu dela precej manj aktivnega prebivalstva. Zagotovo pa bo ta segment prebivalstva tudi starejši. Vse to lahko povzroči resne ekonomske probleme. Da do njih ne bi prišlo, so strokovnjaki predlagali nekatere rešitve, ki odgovarjajo na *vprašanje, kako zadostiti povpraševanju po delu*. Te so:

- a) večja stopnja aktivnosti na trgu dela,
- b) imigracije in
- c) dvig rodnosti (dolgoročna rešitev).

3.2.3.1. Stopnja aktivnosti na trgu dela

Ena od pomembnih rešitev za ublažitev pomanjkanja delovne sile v prihodnosti je *povečati stopnjo aktivnosti na trgu dela*. Totalna stopnja aktivnosti (stopnja participacije delavcev na trgu dela) je bila v zgodovini namreč že višja. Danes tako obstaja kar nekaj manevrskega prostora (pri ženskem delu populacije ter starejših) za aktiviranje doslej neaktivnega prebivalstva. Leta 1997 je bilo komaj 59,5 % DKP v evropskih članicah OECD delovno aktivnega. Primerljivi številki za ZDA ter Japonsko sta precej višji - 73,5 ter 70,0 %. Še višje stopnje aktivnosti pa so beležili na Danskem, Švedskem ter na Nizozemskem. Od preostalih 40,5 % delovno neaktivnih Evropejcev v DKP jih je bilo samo 6,6 % brezposelnih. Ostalih 33,9 % pa so heterogene skupine z zelo različnimi oblikami povezanosti s trgom dela. Precejšen delež te skupine predstavljajo tisti, ki se izobražujejo. Drugi dela aktivno ne iščejo zaradi osebnih razlogov, spet drugi so neaktivni zaradi bolezni in nezmožnosti za delo, preostali pa so pač neaktivni zato, ker mislijo, da za njih ni ustreznega dela. Z izjemo zadnjih bi bil določen odstotek vseh ostalih skupin prebivalstva voljan delati, če bi bile razmere na trgu dela boljše. Tudi danes Evropa trpi zaradi visoke neizkoriščenosti potencialne delovne sile. To se delno odraža v visoki stopnji nezaposlenosti (konec leta 2004 je v EU25 znašala 8,9 %, v EU15 8,0 %, v državah EU10 pa je bila še višja, 9,91 %) ter nizki participaciji na trgu dela. Delež neaktivnega DKP se je v EU v zadnjih 20 letih rahlo povečal. Toda še pomembnejša je bistvena sprememba v starostni in spolni strukturi znotraj tega prebivalstva. Delež žensk, ki so prej polni čas namenile hišnim opravilom, je močno upadel. Njihova stopnja aktivnosti pa je narasla. Prišlo pa je tudi do velikega padca upokojitvene starosti pri moških, kar pomeni nižjo stopnjo aktivnosti. Udeležba v visokošolskem izobraževanju je narasla pri moških in ženskah. Delež študentov je danes višji v tistih državah, kjer se mlajši ljudje težje zaposlijo.

Za nekdanje *komunistične države* je bila značilna visoka stopnja participacije za oba spola in nizka brezposelnost. Centralno planski sistem je namreč spodbujal zaposlovanje, pa čeprav so bili takratni zaposleni mnogokrat slabo izkoriščeni in so imeli nizke plače. Ženska stopnja participacije je bila mnogo višja kot na Zahodu, a razlike so se pričele zmanjševati. Raven ter razvoj moške stopnje participacije pa je bil bolj podoben tistemu na Zahodu. Nekako v zgodnjih

šestdesetih pa je trend začel upadati. V devetdesetih letih so se razmere bistveno spremenile. Stopnja brezposelnosti je močno porasla, s tem pa je padla tudi totalna stopnja zaposlenosti. Zadnjih nekaj let pa je stopnja aktivnosti nekoliko ugodnejša.

V zadnjih 20 letih se je stopnja aktivnosti v EU le počasi dvigovala. Kljub temu da je bila stopnja rasti zaposlovanja pozitivna, pa je bila nižja od stopnje rasti DKP, kar je povzročilo počasno zniževanje stopnje zaposlenosti (Punch, Pearce, 2000, str. 35, 46-47).

Leta 2003 je totalna stopnja delovne aktivnosti v državah današnje EU25 znašala 62,9 %. V EU15 je bila nekoliko višja, 64,4 %. Po posamičnih državah je bil ta odstotek seveda različen in se je gibal v razponu med 51,2 (Poljska) ter 75,1 % (Danska). Slika 11 v Prilogi 3.2. ilustrira razvoj stopnje delovne aktivnosti v državah EU od 1993 do 2003. Leta 1993 je bila v takratni EU15 ta stopnja 60,0 %. Vrednost tega kazalca za ženske je bila 55 % in je bila nižja od stopnje delovne aktivnosti za moške, 71 % (Eurostat yearbook 2004, 2004, str. 87). Od leta 1993 do 2003 je torej zabeležen porast v skupni stopnji zaposlenosti, vendar pa za ZDA še precej zaostajamo, dobrih 10 odstotnih točk.

Lizbonska strategija

Zaradi nizke izkoriščenosti DKP so na lizbonskem srečanju spomladi leta 2000 v ospredje postavili polno zaposlenost. Ta je postala eden osrednjih ciljev *Lizbonske strategije*. Polna zaposlenost je v strategiji opredeljena z *več kvantificiranimi cilji*:

- do leta 2010 želi EU doseči 70 % *stopnjo zaposlenosti prebivalstva* v starosti od 15-64 let, pri čemer naj bi *stopnja zaposlenosti žensk* dosegla 60 %, *stopnja zaposlenosti starejših* (55-64 let) pa naj bi se povečala na 50 %.

Čeprav so se stopnje zaposlenosti žensk, starejših in skupna stopnja zaposlenosti po letu 1997, torej v letih skupne zaposlovalne politike, že povečale, bo za doseganje ciljev *Lizbonske strategije* treba voditi učinkovito aktivno politiko zaposlovanja. Skupna stopnja zaposlenosti v EU15 je v letu 2003 znašala 64,4 %, stopnja zaposlenosti žensk 56 % in stopnja zaposlenosti starejših 41,7 %. V državah EU10, kjer so stopnje zaposlenosti še nižje (55,8, 50,2 ter 38,7 %), bo doseganje lizbonskih ciljev še težavnejše (Kajzer et al., 2004, str. 25). Da ciljev *Lizbonske strategije* ne bo lahko doseči, potrjuje tudi *Kokovo poročilo* o izvajanju *Lizbonske strategije* s konca leta 2004. Poročilo precej kritično ocenjuje napredek v zadnjih štirih letih. Vzrok je predvsem pomanjkanje politične volje držav članic. Na nekaterih področjih je opaziti majhen napredek, toda poročilo navaja, da se je leta 2001 ustavilo neto ustvarjanje služb, kar pomeni majhno možnost za uresničitev 70 % skupne stopnje zaposlenosti. Poročilo poudarja tudi velik izziv, ki čaka Evropo, to je staranje prebivalstva. Zato je zelo pomembno, da države EU25 do leta 2006 izdelajo obširno strategijo aktivnega staranja prebivalstva, ki naj bi radikalno posegla v predčasno upokojevanje. Največjo pozornost morajo posvetiti gospodarski rasti in zaposlenosti. Kokova skupina predlaga tudi 5 priporočil za približevanje ciljem *Lizbonske strategije*. Cilje bo mogoče doseči le, če bodo države prevzele polno odgovornost za njihovo uresničitev (Kok review of Lisbon strategy, 2005).

Stopnja zaposlenosti prebivalstva (15-64 let) je v *Sloveniji* leta 2003 znašala 62,6 % in je bila le malo pod povprečjem EU25 in EU15. Stopnja zaposlenosti žensk je nad povprečjem EU25 in EU15. Problematično nizka pa je v Sloveniji predvsem stopnja zaposlenosti starejših (Kajzer et al., 2004, str. 23).

V EU obstaja torej precejšen prostor za povečanje delovno aktivnega prebivalstva znotraj obstoječih meja DKP. Evropske države imajo visoko stopnjo demografskih rezerv. Kolikšne so, kažejo primeri Italije, Španije in tudi Poljske, kjer je zaposlenih komaj nekaj več kot 50 % DKP. Mobilizacija teh neuporabljenih kapacitet bi rešila mnogo socialnih problemov in bi pomagala rešiti potrebe po delovni sili. V Nemčiji bi zaradi trenutno nizkih stopenj zaposlenosti potencialna delovna sila zadoščala do leta 2020. Dovolj zgovoren je tudi podatek, da bi povečanje stopnje delovne aktivnosti v EU do ravni, ki jo sedaj dosega Danska, pomenilo dela za dodatnih 32 milijonov ljudi (Coleman, 2004, str. 36-37).

Rezerve na trgu dela torej so! Kako jih aktivirati? Drugo svetovno zasedanje o staranju (Second World Assembly on ageing), ki ga organizira OZN, je bilo leta 2002 v Madridu. To je 20 let po prvem zasedanju, ki je bilo na Dunaju in je postavilo smernice v razmišljanju o staranju prebivalstva. Na drugem zasedanju so izpostavili tudi problem stopnje participacije na trgu dela. Predstavili pa so tudi možne ukrepe za dvig stopnje aktivnosti. Ti so:

- povečanje stopnje delovne aktivnosti pri starejših in pri ženskah,
- zdravstvene storitve, povezane z delom in s poudarkom na preventivi, podpiranje zmanjševanja poklicnih bolezni in varnosti pri delu,
- vseživljenjsko učenje, strokovno izobraževanje, dostop do tehnologij, poklicna rehabilitacija in fleksibilni upokojitveni ukrepi,
- ukrepi za reintegriranje nezaposlenih ter invalidov na trg dela (Report of the 2-nd World Assembly on Ageing, 2002, str. 12, 13).

Med ukrepi za dvig skupne stopnje aktivnosti bi radi opozorili na povečanje stopnje *delovne aktivnosti pri starejših*, ki je danes še posebej nizka, *ter vseživljenjsko učenje*. Zakaj? Vseživljenjsko učenje in s tem povezana višja izobrazba vse delovne sile, tudi starejše, bistveno dvigne možnosti za zaposlitev. Tako se z manjšo brezposelnostjo stopnja totalne delovne aktivnosti dvigne. Vseživljenjsko izobraževanje je pravzaprav eden pomembnejših dejavnikov, ki bo v prihodnosti pripomogel k dvigu aktivnosti starejše delovne sile, s tem pa bo tudi skupna aktivnost porasla.

Pomen izobraževanja in vloga vseživljenjskega učenja

Številni zaposlitveni problemi starejših delavcev izvirajo iz njihove nizke stopnje izobrazbe. Večina izobraževalnih programov pa je namenjena mlajšemu prebivalstvu. V številnih državah je zaposlenost močno odvisna od izobrazbe. Nivo izobrazbe omogoča delavcem nadaljnje izobraževanje, zato so lahko na starost bolje pripravljeni. Empirične raziskave napovedujejo, da bodo starejši delavci v prihodnosti bolj izobraženi od današnjih. Kljub temu med državami bodo obstajale velike razlike v porazdelitvi stopnje izobrazbe.

Zahteva po novih spretnostih ter znanju postavlja mnoge starejše delavce v slabši položaj, saj je znanje, ki so ga pridobili v preteklosti, danes zelo verjetno zastarelo. Mnogokrat tudi starostna diskriminacija povzroča težave starejši delovni sili. Na splošno izobraževanje upada s starostjo. Raziskava, ki je bila opravljena v 11 razvitih državah, je dokazala, da je delež tistih, ki se izobražujejo v starostnem razredu 25-34 let, skoraj dvakrat večji od tistih v segmentu 55-64 let. Predsodki proti sposobnostim starejših delavcev so neosnovani (An inclusive society for an ageing population, 2002, str. 9-13). Tudi prepričanje o nižji produktivnosti starejših delavcev je v veliki meri napačno in plod negativnih stereotipov. Pa vendar obstaja nekaj področij, v katerih so starejši kadri manj produktivni. To so: 1. aktivnosti, ki zahtevajo *veliko natančnost in spretnost* pri delu z rokami. 2. službe, v katerih prevladujejo slabši delovni pogoji, kot so: izpostavljenost močnemu *hrupu*, hudi *vročini* ali *mrazu*, *slabo osvetljeno delovno mesto*. 3. *fizično naporna dela*, ki zahtevajo veliko moč in vzdržljivost (Medvedšek, 2002, str. 26). Produktivnost delavca s starostjo torej pada le pri fizično težkih poklicih in v omenjenih razmerah, česar pa ne bi mogli trditi za intelektualne in pisarniške poklice.

Številni teoretiki so s svojimi raziskavami skušali razjasniti odnos med staranjem delovne sile in produktivnostjo (merjenje le-te, še posebej v storitvenem sektorju, je v sodobnem svetu zelo zapleteno). Rezultati večine raziskav so pokazali, da ta povezava nikakor ni popolnoma jasna, ampak je v resnici bolj kompleksna, kot je videti na prvi pogled. *Mladi delavci* so namreč *prilagodljivejši* in se *hitreje učijo*, vendar imajo *manj izkušenj*. Večinoma še niso na delovnih mestih, kjer bi bile njihove sposobnosti optimalno izkoriščene. *Starejša delovna sila* ima sicer nekoliko manj spretnosti in bi se ob hitrih strukturnih gospodarskih spremembah verjetno težje prilagodila novemu delovnemu mestu, vendar se *večja izkušnost* delovne sile, ki dolgo dela na istem delovnem mestu, kaže v višji produktivnosti (Disney, 1996, str. 183-187). Po drugi strani pa so raziskave na Nizozemskem pokazale, da so starejši zaposleni bolj motivirani in predani delu kot mlajši sodelavci. Starejši pripisujejo službi tudi večji pomen. Motivacija z leti celo narašča (Volk, 2004, str. 15). Razširjeno je napačno mnenje, da so starejši manj intelektualno radovedni in nenaklonjeni spremembam. Ali Taqi, pomočnik generalnega direktorja ILO, meni, da večino tega ne drži. Strokovnjaki se torej strinjajo, da ni dokaza, ki bi pričal o tem, da so starejši delavci v splošnem manj produktivni kot njihovi mlajši sodelavci. Raziskave so pokazale, da so večje razlike v delovni uspešnosti med posamezniki kot med eno ali drugo generacijsko skupino.

Vključevanje delovne sile iz vseh starostnih skupin ima za podjetništvo jasne prednosti. V podjetja prinaša širok spekter različnih spretnosti in znanj ter na ta način preprečuje, da bi prišlo do pomanjkanja katerega od znanj. To bi lahko povzročil odhod kvalificiranih in izkušenih delavcev iz podjetja. Tako zaposlovanje lahko podjetjem pomaga, da se uspešno prilagodijo novim trgom. Kakšno vlogo ima torej vseživljenjsko učenje? *Vseživljenjsko učenje* je pravzaprav dolgoročna preventivna strategija, ki odraslim ljudem s pomanjkljivo izobrazbo omogoča, da si pridobijo za njihov poklic pomembna znanja. Nudi pa tudi osnovo za nadaljnje izobraževanje. Trend vseživljenjskega učenja je pomembna kulturna pridobitev, je pa tudi ekonomska potreba. Vseživljenjsko učenje zavira miselnost, da se izobrazba pridobiva samo v mladosti. Izobraževanje je gotovo potrebno za delavce vseh starosti.

Samo v *učeči se družbi* bodo vsi delavci, moški in ženske, sposobni neprekinjeno nadgrajevati svoje sposobnosti in znanje, ki ga nujno potrebujejo za ohranitev zaposlitve. Velika Britanija je med tistimi državami, ki na področju vseživljenjskega učenja prednjačijo. Sicer pa je tudi v številnih drugih razvitih državah ta strategija dobro sprejeta. To pomeni dobro osnovo za neprekinjen razvoj (An inclusive society for an ageing population, 2002, str. 9-13).

3.2.3.1.1. Stopnja zaposlenosti prebivalstva med 55-64 letom

Poleg staranja prebivalstva na ponudbo dela vpliva tudi upadanje delavcev med starejšim DKP. Ker bo starostnikov v prihodnosti precej več kot danes, je pomembno odgovoriti na vprašanje, kaj je povzročilo tako nizke stopnje aktivnosti v tem segmentu prebivalstva in kako jih odpraviti.

V bogatih državah skupine OECD je v starostnem razredu 55-64 let delovno aktivnih samo polovica ljudi. V EU15 pa je bil ta delež leta 2003 še nižji, komaj 41,7 %. V državah EU10 so zabeležili 38,7 %, v EU25 pa 40,2 %. Slovenija je bila tega leta na repu držav EU. Delež aktivnega starejšega prebivalstva je bil komaj 23,5 %. Ta nizek odstotek je posledica reševanja problema brezposelnosti z *zgodnjim upokojevanjem* v začetku devetdesetih let. Če želi Slovenija do leta 2010 na področju zaposlovanja doseči lizbonske cilje, se bo morala zgledovati po najuspešnejših državah, kot so Danska, Švedska, Velika Britanija in Nizozemska (Kajzer et al., 2004, str. 25). Za uresničitev lizbonskega cilja, kar pomeni 50 % stopnjo aktivnosti starejšega prebivalstva, bo potrebno še veliko dela. Podatki stopenj aktivnosti starejšega prebivalstva za države EU so predstavljeni v Tabeli 11, v Prilogi 3.2.

Participacija starejših delavcev na trgu dela je med letoma 1979 in 1998 v večini industrijskih držav zaradi *predčasnega upokojevanja* upadala. V posameznih državah so te stopnje seveda različne. Daleč največjo stopnjo participacije ima Islandija (okrog 93 %), zelo visoko pa tudi Japonska (84 %). Madžarska je imela leta 1999 najnižjo. Največjo spremembo na slabše je doživela Francija, nekoliko manjšo Španija, Nemčija ter še nekaj drugih držav (glej Sliko 10 v Prilogi 3.2.). V nekaj preteklih letih se je ta trend nekoliko umiril, ponekod celo obrnil. Vzrok za ta premik gre iskati v *večjem povpraševanju po delavcih*. To se zgodi, ko je gospodarska rast visoka. Drugi razlog za spremembo trenda pa je *zmanjšanje spodbud za zgodnejše upokojevanje*. Možen razlog, da ljudje dlje časa ostajajo na trgu dela, je tudi *manjše premoženje ljudi* (Herbertsson, Orszag, 2003, str. 2).

Zgodnejše upokojevanje je verjetno največ pripomoglo k nizkim stopnjam aktivnosti starejšega prebivalstva. Radodarne sistemske spodbude tovrstnega upokojevanja so želele zmanjšati socialne stiske, ki so nastajale zaradi velikih prestrukturiranj zaposlovanja (Prinz et al., 2000, str. 13-17).

Pri oblikovanju politike povečevanja delovne aktivnosti starejšega prebivalstva so bili v zadnjem času najuspešnejši Finci, ki so med 1998-2002 uspešno realizirali strategijo povečevanja zaposlenosti starejših. Za to je potreben širši politični konsenz, ki ceni vrednost izkušenj starejše delovne sile in želi dvigniti upokojitveno starost. Njen slogan "izkušnje so nacionalni kapital"

razume starajočo se delovno silo kot resurs. Finci so oblikovali celovit pristop reševanja problema zaposlovanja starejših delavcev, ki zajema številna področja – od sprememb zakonodaje in raziskovalnih projektov do usposabljanja in intenzivne javne kampanje, ki osvešča javnost in socialne partnerje o pomenu delovne aktivnosti starejših. *Cilj njihove strategije* je izboljšati položaj starejših od 45 let (zaposlenih in brezposelnih) na trgu dela.

Ukrepi, ki jih predvideva finska strategija, so bili usmerjeni k vsem dejavnikom, ki vplivajo na položaj starejšega delavca na njegovi delovni poti. Pripravila so jih tri ministrstva, ki so nosila tudi odgovornost za njihovo izvajanje. Strategija pa je imela veliko podporo tudi med socialnimi partnerji. Za *zmanjševanje poklicnih bolezni in izboljšanje varnosti pri delu* je bilo odgovorno Ministrstvo za socialne zadeve in zdravje. Ministrstvo za izobraževanje je skrbelo za pripravo in izvajanje programov *izobraževanja odraslih nad 45. letom starosti* in skušalo *vseživljenjsko izobraževanje* spremeniti iz načela v prakso. Ministrstvo za delo in zavodi za zaposlovanje pa so se poglobljeno ukvarjali s potrebami dolgotrajno brezposelnih in starejših ter spodbujali uvajanje *fleksibilnih oblik delovnega časa in zaposlovanja* (Kajzer et al., 2004, str. 25).

3.2.3.2. Migracije

V diplomski nalogi nas zanima predvsem vpliv migracij na število in starostno strukturo prebivalstva nekega območja. Povečano priseljevanje pogosto razumemo kot rešitev staranja prebivalstva. Res pa je, da je učinkovitost takšne migracijske politike zaradi številnih razlogov omejena. OECD npr. trdi, da migrante iz bližnjih gospodarstev ne privlači imigracija v priseljitvene države. V tem primeru je ponudba migrantov zreducirana samo na ljudi z različnim kulturnim ozadjem. Domnevamo, da se tujci uspešneje integrirajo v tiste države, ki se naravno demografsko večajo. Mednarodna organizacija za migracije IOM opozarja, da z imigracijami uspemo le kratkoročno zapolniti praznino na trgu dela, dolgoročno pa so razmere na dinamičnem trgu nejasne. Ne ve se, ali bi se novi imigrantje uspešno prilagodili novim ekonomskim in družbenim razmeram. Na to kaže visoka stopnja brezposelnosti tujcev v Nemčiji. Deloma je razlog v sistemu, ki je v šestdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja rekrutiral veliko nekvalificirane delovne sile iz južnoevropskih držav, kasneje pa se je povpraševanje po teh delavcih zaradi tehnološkega napredka precej zmanjšalo.

Obstaja tudi dvom, v kolikšni meri je mogoče učinkovito vplivati na starostno sestavo priseljencev. Mnogokrat se namreč zgodi, da imigrantje zadostijo demografskim zahtevam, ker so mlajši, obvladajo jezik, itn. Država jih sprejme, kasneje pa se k njim priselijo še drugi, ponavadi starejši člani družine. Na ta način se bistveno zmanjša potencialni pozitivni demografski učinek. Torej, imigracija vedno ne pripomore k pomlajevanju strukture prebivalstva (Macura, MacDonald, Haug, 2005, str. 120). Ker so po starostni strukturi imigrantje pogostokrat mlajši od gostiteljskega prebivalstva, obstaja precej razširjeno prepričanje, da veliki dotoki imigrantov bistveno pomladijo prebivalstvo države gostiteljice. Radodarnейše imigracijske politike naj bi povečale delovni segment prebivalstva ter pomagale zmanjšati izrazite stroške vzdrževanja starejše populacije. Vendar pa so analize migracijskih tokov preteklih desetletij v razvitih državah ponudile le pičle dokaze, ki to teorijo podpirajo (Replacement migration, 2001, str. 13).

Prihodnji razvoj migracij je tudi težko napovedati. Gibanje in razvoj migracij se lahko v nasprotju z razvojem rodnosti in smrtnosti v kratkem času spremenita. Razvoj migracij je precej odvisen od nacionalnih migracijskih politik in od političnih ter gospodarskih sprememb v določeni regiji (padec komunizma, restriktivna imigracijska politika Zahoda). Zaradi navedenih razlogov in pomanjkanja ustreznih podatkov o migracijskih tokovih je predvidevanje migracijskih gibanj domala nemogoče prikazati z matematičnimi metodami. Lahko rečemo, da je od vseh sestavin prebivalstva najtežje in najmanj zanesljivo napovedovati prihodnji razvoj migracij. Migranti se v določene države najpogosteje priseljujejo zaradi *ekonomskih razlogov*. Gospodarsko je Slovenija ena najrazvitejših držav EU10, razvitejša je tudi od nekaterih starih članic. To pa povzroča neenakost neto migracij znotraj skupin držav. Pomembno vlogo v razvoju migracij bodo odigrali gospodarski razvoj evropskih regij, skupna in (i)migracijske politike posameznih držav EU, razsežnost širjenja EU ter realno pomanjkanje domače delovne sile v Evropi.

V dveh desetletjih se bo v Evropi že pojavilo pomanjkanje delavcev. Zaradi ugodnega gospodarskega razvoja in nizke rodnosti lahko ta pojav pričakujemo tudi v državah EU10. Zaradi nizkega števila rojstev se bo pojavil problem pomanjkanja *visoko izobraženih delavcev*, povpraševanje po njih pa bo raslo tudi v prihodnje.

Razvoj migracij v prihodnosti je zelo nepredvidljiv. Z gotovostjo pa lahko napovemo, da bo Evropa zaradi pomanjkanja delavcev postala regija z močnimi imigracijskimi tokovi. V zadnjem času se države EU ukvarjajo z oblikovanjem imigracijskih politik in politiko azila. Države članice EU so navzven omejene s t.i. schengensko mejo. Gibanje oseb znotraj teh meja je prosto, zunanje meje pa so v okviru migracijskih politik in politik azila nadzorovane. Članice EU se skušajo dogovoriti o skupnih migracijskih politikah. Dogovarjajo se o obravnavanju azilantov, pomenu in problemu migracij v imigrantskih in emigrantskih državah (t.i. beg možganov). Dogovarjajo se o pravičnem ravnanju z državljani iz tretjih držav (programi boja proti raznim oblikam diskriminacij priseljencev), o obvladovanju tokov priseljevanja (tesnejše informacijsko sodelovanje med članicami, seznanjanje imigrantov z legalnimi možnostmi migriranja) ipd. Zdi pa se, da pravega napredka pri oblikovanju skupne imigracijske politike ni. Potrebno bo preseči sedanje težave in najti nove imigracijske programe, ki bodo oblikovali *politiko stalnih imigracijskih tokov*. Pri nekaterih članicah še vedno prevladujejo nacionalni interesi. Francija na primer jamči prebivalcem svojih nekdanjih kolonij lažji vstop v EU.

Za vsako državo je priseljevanje občutljiva tema. Vpliva na *zaposlitvene možnosti* državljanov v imigracijski državi. Države EU se bojijo, da bi države kandidatke postale tranzitna postojanka državljanom iz vzhodne Evrope in iz držav tretjega sveta. Pereče vprašanje je *sprejemanje priseljevanja* tujcev s strani prebivalcev imigracijskih držav. Imigrantske države EU si želijo priseljencev iz bližnjih evropskih držav, ker so jim bližje v *kulturnem obnašanju*. Dr. Stropnikova navaja, da bo EU do leta 2050 letno potrebovala 1,6 milijona priseljencev, da bi obdržala delovno silo v obsegu, ki jo ima danes. EU si želi "uvoziti" *bolj izobraženo delovno silo*. Stropnikova meni, da je ta uvoz moralno vprašljiv. Visoko izobraženi ljudje iz revnejših držav namreč prihajajo v razvitejše države in tam pogosto tudi ostanejo. Res je, da nekaj

zasluženega denarja vrnejo matični državi. Toda svojih potencialov ne bodo izkoristili v lastni državi, ki je investirala v njihovo izobraževanje. Alternativa temu uvozu je izvoz kapitala v države s poceni delovno silo. A tudi to je neka vrsta kolonizacije. Sicer pa ima dr. Renerjeva (Repovž, 2001, str. 6) evropske imigracijske politike za dvolične. Na eni strani članice EU tarnajo nad prihodnjim pomanjkanjem delavcev, po drugi strani pa iste države uvajajo konkretne zaporne ukrepe, kakršno je prehodno obdobje za priseljevanje oseb iz držav EU10.

V Evropi je čutiti nasprotovanje priseljevanju. Landis MacKellar, ekonomist, ki proučuje prebivalstvo, o tem pravi: "Pomembna sta dva faktorja. Eden je preprosto ksenofobija, nesrečen vidik človeške narave. Obstaja povsod, v vseh državah sveta: ponekod je večja, drugje manjša. Drugi razlog je racionalen, ekonomski: pojavlja se pri ljudeh, katerih interese imigracija ogroža. Priseljevanje nestrokovne delovne sile pomeni konkurenco domači slabo kvalificirani delovni sili. Tudi plače bodo padle. Domači nestrokovni delavci bodo na slabšem, lastniki kapitala pa bodo imeli korist" (Ilić, 2001, str. 14).

V Sloveniji sicer obstaja splošno prepričanje, da je tuja delovna sila potrebna, vendar le za tista dela, ki jih Slovenci ne želijo opravljati. Domači delavci pa se počutijo ogrožene, če bi tujci konkurirali za uglednejša in bolj plačana dela. Tudi pri nas bo morala država sprejeti ustrezne *integracijske politike*, kar pomeni, da lahko priseljenci izražajo svojo kulturo tudi v javnosti. *Asimilacijske politike*, torej popolno prilagajanje priseljencev kulturi tuje države, so že preživete (Vrečar, 2002, str. 22). V veliko zahodnoevropskih državah že sprejemajo razne ukrepe integracijske politike (izobraževanja tujcev, medijska vojna proti rasizmu ipd.). Kakorkoli že, Evropejci bomo pripravljeni sprejeti tujce najkasneje takrat, ko bomo to prisiljeni storiti.

SKLEP

"Vprašanje o starosti in staranju je danes eno od najbolj javnih, saj je v tem času v Evropi skoraj 4-krat več starih ljudi, kot jih je bilo v času otroštva sedanjih najstarejših Evropejcev. V naslednjih letih pa se bo njihov delež še skorajda podvojil. Pravijo, da bi se kdo od genijev Evropske kulture, če bi se danes pojavil v Londonu, Parizu, Berlinu ali Rimu, bolj čudil temu, koliko je starih ljudi, kakor pa tehničnim spremembam v zadnjih nekaj sto letih" (Ramovš, str. 21-22). Taka dolgoživost in tako velik delež starega prebivalstva pa sta posledica precejšnjih demografskih sprememb v prejšnjem stoletju – predvsem po 2. sv. vojni. Najprej se je zgodil t.i. baby-boom, potem pa nasprotno - velik padec rodnosti. Življenjsko pričakovanje ob rojstvu pa se tudi že kar nekaj časa daljša. To je posledica manjše smrtnosti v vseh starostnih skupinah.

V prvem poglavju diplomske naloge smo ugotovili, da je nizka stopnja totalne rodnosti eden izmed temeljnih demografskih problemov EU. Povprečje T_f za EU25 je bilo leta 2002 1,4, kar je precej pod ravni enostavne reprodukcije prebivalstva. Kljub temu pa so bile stopnje T_f v državah EU tega leta precej različne. Gibale so se od porazno nizke 1,17 na Češkem pa do 2,00 na Irskem. Danes te vrednosti niso bistveno drugačne. Države EU15 se že od 1970 soočajo z nižjo vrednostjo T_f - pod 2,1, ki se je kasneje še znižala, medtem ko se je T_f v novih članicah EU naglo znižala po letu 1990. Ta padec je bil tako velik, da imajo danes države EU10 T_f 1,29, kar

je pod vrednostjo tega kazalca v EU15, ki je 1,57. Najbolj splošen razlog za nižjo rodno v EU15 je spremenjeni način življenja, ki zahteva veliko denarja in prostega časa. Pogoji za to je ponavadi ustrezen poklic. Za doseganje želenega poklica in s tem dohodka pa je danes potrebna ustrezna, sorazmerno visoka izobrazba. Izobraževanje ter zaposlitev pa sta razloga, da ženske odlagajo rojstva v kasnejše obdobje ali so celo prisiljene izbirati med poklicnim in družinskim življenjem. Spremenila se je tudi funkcija družine in otrok v družbi. Povečal se je pomen individualizma, racionalnega obnašanja in osebnega standarda. Spremenjene vrednote so povzročile tudi spremembe, ki so povezane z rodno - poročenost in starost ob poroki. Prav ta dva pojavi sta bila v preteklosti pomembna dejavnika rodno. Danes izvenzakonsko skupno življenje nadomešča zakonsko zvezo. Vsi ti dejavniki pa na rodno vplivajo bolj ali manj negativno. Spremembe rodno v EU10 pa je povzročil predvsem padec komunističnih režimov, ki so mu sledile velike politične, ekonomske in družbene preobrazbe. Negativne posledice ekonomske tranzicije, kot so brezposelnost, inflacija in padec življenjske ravni so vplivali na nižje dohodke prebivalstva in še povečale revščino med nekaterimi sloji prebivalstva. Učinek vseh teh dejavnikov je porast stroškov, ki jih družina potrebuje za vzdrževanje otroka. Nekateri strokovnjaki vidijo v tem razlog za upad natalitete. Dejstvo pa je, da pozitivna korelacija med blaginjo in številom otrok ni dokazana. So seveda tudi izjeme. Res pa je tudi, da slabe ekonomske razmere povečujejo negotovost in strah pred prihodnostjo. Ljudje pa v takih razmerah ponavadi odlašajo s tako pomembnimi odločitvami, kot sta poroka in rojstvo otrok. Sicer pa so vzroki za padec rodno v EU10 podobni tistim v EU15. Na rodno torej vpliva mnogo dejavnikov, zato je ta tematika tako kompleksna. Zato je tudi obravnavanje staranja prebivalstva zelo kompleksno. Smrtnost danes na nek način celo krepi staranje prebivalstva, saj v razvitih državah EU že dalj časa upada. Zaradi tega čedalje več ljudi dosega višjo starost, kar pa je seveda pogoj za staranje. Izjema so nekatere tranzicijske države (baltiške), ki so se soočale z nenadnim in kar očitnim povečanjem stopenj smrtnosti prebivalstva zlasti v prvih petih letih tranzicije. Smrtnost je v tem primeru celo nekoliko upočasnila proces staranja. Naravni prirastek se je zaradi velikega znižanja rodno v EU zelo znižal, ponekod pa postal celo negativen. Leta 1990 sta le 2 članici EU prvič zabeležili negativni naravni prirastek. Do leta 2002 pa je število takih držav naraslo na 11. Ker pa je rast neke populacije odvisna tudi od števila imigrantov, ki danes v večini držav EU presega število emigrantov, to navidezno odpravlja negativne naravne prirastke. A v prihodnje se bodo razmere poslabšale. Pojavila se bo depopulacija, ki je mnogokrat spremljevalni pojav pretiranega staranja prebivalstva.

Prebivalstvene politike razvitih držav so po svoji naravi pronatalitetne in imigracijske zaradi znanih demografskih problemov. Te politike so večinoma uvedle ekonomske ukrepe, ki so učinkovali na rodno, a le za krajše obdobje. Uspešnost pronatalitetne politike je torej omejena ter objektivno pogojena tudi z rezultati drugih politik (ekonomske, stanovanjske, socialne, kulturne ipd.). Primeri skandinavskih držav, Francije pa tudi bivših socialističnih držav so sicer dali določene pozitivne rezultate. A danes najbolj splošni cilj prebivalstvenih politik, to je doseganje dolgoročnega nemotenega obnavljanja prebivalstva, ni dosežen. V prihodnosti bo naloga nosilcev teh politik seznanjati prebivalstvo s posledicami prenizke rodno ter ustvariti takšne razmere, v katerih se bodo ljudje prostovoljno odločali za več otrok.

Drugo poglavje smo v celoti posvetili staranju prebivalstva. Ugotovili smo, da je to novejši demografski pojav, ki je najočitnejši prav v EU in tudi nekaterih drugih razvitih državah. Pojavil se je s prvim demografskim prehodom, z drugim pa se je njegov razvoj še okrepil. Med vzroke staranja prebivalstva štejemo zmanjšanje rodnosti, povečanje življenjskega pričakovanja ob rojstvu ter migracijske procese. Dolgoročno padanje rodnosti je najpomembnejša determinanta staranja prebivalstva. Ker je bil začetek ter tempo padanja rodnosti v državah EU15 in EU10 različen, se je podobno zgodilo tudi s staranjem prebivalstva. To je tudi razlog, zakaj proces staranja prebivalstva od 1990 v državah EU10 poteka hitreje kot v EU15. Istočasno pa je to tudi potrditev domneve, ki smo jo postavili v uvodu. Podatek, da se je od leta 1991 do 2003 delež starostnikov v EU10 povečal iz 11,4 na 13,96 %, v istem obdobju pa se je v EU15 ta delež povečal iz 14,27 na 15,83 %, tudi potrjuje domnevo, da ima staranje prebivalstva v EU10 hitrejši tempo. Sodeč po napovedih strokovnjakov ZN, naj bi se ta tempo nadaljeval vse do leta 2050, ko bo delež starostnikov v EU10 28,88 %, kar je več kot 28,27 % v EU15. Istega leta naj bi se Slovenija v EU s 33,97 % starostnikov znašla na visokem tretjem mestu takoj za Španijo in Italijo. Danes je sicer skupina EU10 mlajša od držav EU15. To je mogoče razložiti s kasnejšim zaključkom demografskega prehoda v večini teh držav. A kot že rečeno, se bo to v prihodnje spremenilo. Države EU se zagotovo uvrščajo med stara prebivalstva. To dokazujejo visoki odstotki starega prebivalstva (od 12 do 18 %) ter rast srednje starosti prebivalstva, ki je danes med najvišjimi na svetu. V Evropi znaša 37,7 let, leta 2050 pa naj bi bila kar okrog 48 let.

Staranje prebivalstva torej spreminja starostno strukturo prebivalstva. To pa pomeni tudi ustvarjanje novih, neugodnih razmerij med tremi glavnimi kontingenti prebivalstva: starostniki, delovnim kontingentom ter mladino. Ker postaja skupina starostnikov čedalje močnejša, obstaja grožnja, da bo to porušilo ravnovesje med temi tremi skupinami. Še posebej pomembno je razmerje med delovnim in vzdrževanim kontingentom starostnikov, ki se spreminja v škodo prvega. V državah EU je to razmerje danes okoli 4:1. Do leta 2050 pa naj bi padlo na 2:1. Razmerje med dejanskim aktivnim prebivalstvom oz. davkoplačevalci ter upokojenci pa je še nižje. V Sloveniji je bilo leta 2003 1,57:1. Napovedana spremenjena razmerja lahko povzročijo številne posledice. Nas so še posebej zanimale ekonomske posledice teh sprememb.

V tretjem delu diplomskega dela smo ugotovili, da lahko največ težav, ki jih povzroča staranje prebivalstva, pričakujemo na področju oblikovanja vzdržnih javnih pokojninskih sistemov in v pomanjkanju delavcev na trgu dela. Zakaj? Pravila in principi, na katerih temelji večina javnih pokojninskih blagajn, ne držijo več. Sistemi, postavljeni v času visoke gospodarske rasti, visoke rasti prebivalstva, visoke zaposlenosti in številčno močne aktivne populacije, so v spremenjenih okoliščinah postali predragi. Javni pokojninski sistemi tipa Bismarck, ki temeljijo na načelu pay-as-you-go, se že spreminjajo. Ti sistemi se pretežno financirajo s prispevki aktivnih zavarovancev, delno pa tudi iz davkov. Število aktivnega prebivalstva se je v preteklosti precej zmanjšalo. V glavnem zaradi predčasnega upokojevanja, ki so ga države mnogokrat uporabljale kot način zmanjševanja brezposelnosti, pa tudi zaradi brezposelnosti. Pomembni vzroki za krizo pokojninskih sistemov so še staranje prebivalstva, ki bo v prihodnosti še pomembnejše, ter previsoka raven podeljenih pravic iz pokojninskega zavarovanja. Reforme so danes torej nujne zaradi prevelike obremenjenosti aktivnega prebivalstva s prispevki ter naraščajočih proračunskih

sredstev, namenjenih pokojninam. Povečevanje prispevnih stopenj ni posebej vzpodbudno, saj bi vplivalo na visoke stroške dela, s tem pa neposredno tudi na manjšo konkurenčnost gospodarstva. Ta pa se lahko odraža v realnem zmanjševanju plač oz. povečanju brezposelnosti. Toda tudi večanje obsega proračunskih sredstev za pokojnine je problematično. Lahko je vir nestabilnosti v nacionalnih javnih financah. Rastoči proračunski primanjkljaji imajo neugodne makroekonomske učinke. Vplivajo na rast obrestnih mer in s tem neposredno izrivajo privatne investicije, kar zmanjšuje gospodarsko rast. Reforme javnih pokojninskih sistemov zato pomikajo starostno mejo upokojevanja navzgor, kar je, kot kaže, ena ključnih rešitev. To je pravzaprav tudi logično, saj so danes starejši ljudje mnogo vitalnejši kot v preteklosti. Živijo dlje in so sposobni opravljati marsikatero delo. Z višanjem upokojitvene starosti se tako povečuje število vplačnikov v pokojninske sklade in zmanjšuje število novih upokojencev, skrajšuje pa se tudi doba uživanja pokojnine. Reforme posegajo tudi na področje pravil indeksiranja pokojnin, zmanjševanja pokojnin v primeru predčasne upokojitve, strožjih kriterijev v zvezi z invalidskim in predčasnim upokojevanjem, zaostritev pri višini dajatev ter izenačitev pogojev in pravic po spolu. Dobrodošla bi bila tudi ukinitve visokih implicitnih davkov na delo po upokojitveni starosti ter bolj fleksibilno upokojevanje po tej starosti, npr. s skrajšanim delovnim časom. Slabosti javnega sistema pa se odpravljajo tudi s privatnimi pokojninskimi sistemi.

Staranje prebivalstva lahko povzroča veliko težav tudi na trga dela. Bazen z delovnim kontingentom prebivalstva naj bi se po letu 2010 precej spraznil. V EU25 naj bi ta padec do leta 2050 znašal kar 62 mio ljudi, kar znaša v povprečju 20 % manj kot leta 2010. Sočasno se bo povečal tudi delež starejše delovne sile. Vse to lahko povzroči resne ekonomske težave. Od števila aktivnih prebivalcev ter njihove produktivnosti je odvisno, kolikšen bo obseg proizvedenih dobrin in storitev. Če ne bo prišlo do kompenzacijskega dviga v produktivnosti oz. v stopnjah zaposlitve, bo zaradi manjšega števila delovne sile ogrožena rast BDP. Za ohranitev ravnotežja med življenjskim standardom delavcev in upokojencev pa bo potrebno odvajati več sredstev v delovni dobi v pokojninske sisteme.

Tem ekonomskim posledicam se je po mnenju strokovnjakov možno izogniti z večjo stopnjo aktivnosti na trgu dela, predvsem žensk ter starejšega prebivalstva. Da EU trpi zaradi visoke neizkoriščenosti potencialne delovne sile, kaže visoka stopnja nezaposlenosti (8,9 %) ter nizka participacija na trgu dela. Leta 2003 je bilo v EU25 komaj 62,9 % Evropejcev v delovnem kontingentu prebivalstva dejansko delovno aktivnih. Zaradi tega je postal eden osrednjih ciljev Lizbonske strategije prav višja stopnja zaposlenosti (70 %). Stopnja zaposlenosti žensk naj bi do leta 2010 dosegla 60 %, stopnja zaposlenosti starejših pa 50 % (leta 2003 je bila v EU25 komaj 40,2 %). Izobraževanje in vseživljenjsko učenje igra pri teh ciljih zelo pomembno vlogo. Važna pa je tudi fleksibilnost oblik delovnega časa in zaposlovanja. Tudi zmanjševanje poklicnih bolezni in izboljšanje varnosti pri delu pripomore k višji zaposlenosti. Vseživljenjsko učenje in s tem povezana višja izobrazba vse delovne sile, tudi starejše, bistveno dviga možnosti za zaposlitev. Tako se z manjšo brezposelnostjo stopnja totalne delovne aktivnosti dvigne. Najuspešnejši pri povečevanju zaposlenosti starejših so Finci. Pri njih so dosegli širši politični konsenz, ki ceni vrednost izkušenj starejše delovne sile in želi dvigniti upokojitveno starost.

Tudi imigracije so v določeni meri ena od možnih rešitev pomanjkanja delovne sile ter staranja prebivalstva. A tu so nekateri zadržki. Mednarodna organizacija za migracije namreč opozarja, da z imigracijami uspemo le kratkoročno zapolniti praznino na trgu dela, dolgoročno pa so razmere na dinamičnem trgu nejasne. Ne ve se, ali bi se novi imigrantje uspešno prilagodili novim ekonomskim in družbenim razmeram. Imigracije tudi vedno ne pripomorejo k pomlajevanju prebivalstva. Razvoj migracij je precej odvisen od nacionalnih migracijskih politik in od političnih ter gospodarskih sprememb v določeni regiji. Zato je zelo nepredvidljiv. Poleg tega je za vsako državo priseljevanje občutljiva tema. Vpliva na zaposlitvene možnosti državljanov v imigracijski državi. V Evropi je tudi zaradi tega čutiti nasprotovanje priseljevanju, omejuje pa ga tudi ksenofobija. Kakorkoli že, Evropejci bomo pripravljeni sprejeti več tujcev najkasneje takrat, ko bomo to prisiljeni storiti.

Tematika staranja prebivalstva je zelo obširna in kompleksna, zato terja celovite rešitve. Dejstvo je, da bo staranje prebivalstva iz leta v leto lahko povzročalo čedalje hujše ekonomske probleme, če ne bo družba na to resno pripravljena. Uspešno bo ta problem mogoče rešiti le z usklajenimi ukrepi različnih politik. Ti ukrepi pa bodo padli na plodna tla le ob večji ozaveščenosti ljudi, da imajo starostniki mnogo izkušenj in potencialov, ki jih v prihodnosti nikakor ne bi smeli zanemariti. Zato je vsekakor potrebno ustvariti pozitiven odnos do dela v poznejših letih ter se znebiti številnih negativnih stereotipov o starejši delovni sili, ki še danes obstajajo. Vsak bi se moral zavedati pomena prepletenosti in sožitja - komplementarnega dopolnjevanja treh velikih kontingentov prebivalstva. Ta povezanost je močna, čeprav se je večina verjetno ne zaveda. Pred EU je torej velik izziv. Najpomembnejši je zagotovo sprememba v demografskih trendih ter spremenjeni pokojninski sistemi. S temi izzivi pa se bo morala spopasti tudi Slovenija.

LITERATURA:

1. Ageing workers: A full life. The Economist, London, 04.09. 1999, str. 65-67.
2. Avramov Dragana, Maskova Miroslava: Active Ageing in Europe. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2003. 107 str. 34 pril.
3. Bešter Helena: Pokojninski sistemi v svetu in pri nas. Magistrsko delo. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 1996. 135 str.
4. Bešter Mara, Bregar Lea: Ekonomska statistika. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 1996. 145 str.
5. Bizjak Jože: Razvoj evropskega prebivalstva v prihodnjih desetletjih in ekonomske posledice. Diplomsko delo. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 2002. 47 str.
6. Burniaux Jean-Marc, Duval Romain, Jaumotte Florence: Coping with Ageing: A dynamic approach to quantify the impact of alternative policy options on future labour supply in OECD countries. OECD Economics Department working papers, No. 371. Paris : OECD, 2004. 91 str.
7. Catenaro M., Rother P.C., Schwab G.: Ageing and Pensions in the Euro Area. Survey and Projection Results. Social Protection Discussion Paper Series, No. 0307. Washington : The World Bank, 2003. 31 str.
8. Coleman David: Facing the 21st Century. New developments, continuing problems. [URL: <http://www.unece.org/ead/pau/epf/present/ks1/coleman.pdf>], 12.01. 2004.
9. Čebulj Katja: Vzajemni pokojninski skladi v svetu in pri nas. Diplomsko delo. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 2004. 44 str. 4 pril.
10. Damijan Jože P., Polanec Sašo: Starostna upokojitev: najmanj pri 65 letih. [URL: www.finance-on.net/show.php?id=82563], 28.6.2004.
11. Disney Richard: Can We Afford to Grow Older? Cambridge – Massachusetts : The MIT Press, 1996. 378 str.
12. Dorbritz Jürgen, Philipov Dimiter: Demographic consequences of economic transition in countries of central and eastern Europe. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2003. 208 str.
13. Europe's population implosion. The Economist, London, 19.07. 2003, str. 34.
14. Fertig Michael, Schmidt M. Christoph: Gerontocracy in Motion? European Cross-Country Evidence on the Labor Market Consequences of Population Ageing. IZA Discussion Paper, No. 956. 27 str. Bonn : IZA, 2003.
15. Fox Louise: Pension Reform in the Post-Communist Transition Economies. Nelson Joan M., Tilly Charles, Walker Lee, eds., Transforming Post-Communist Political Economies. Washington : National Academy Press, 1997, str. 370-384.
16. Gruber Jonathan, Wise A. David: Introduction and Summary. Social Security and Retirement around the World. Chicago, London : The University of Chicago Press, 1999. 496 str.
17. Herbertsson Thor Tryggvi, Orszag J. Michael: The Early Retirement Burden: Assessing the Costs of the Continued Prevalence of Early Retirement in OECD Countries. IZA Discussion Paper, No. 816. 19 str. Bonn : IZA, 2003.
18. Holzmann et al.: Pension Reform in Europe: Process and Progress. Washington : The World Bank, 2003. 202 str.
19. I.D.: Pokojnine skozi zgodovino. Družinski delničar, Ljubljana, 2004, 87, str. 7.
20. Ilić Milan: Ekonomska nuja bo prej ali slej premagala odpor proti priseljevanju. Delo (Sobotna priloga), Ljubljana, 28.04. 2001, str. 14-15.
21. Jackson A. William: The Political Economy of Population Ageing. Northampton, Cheltenham : E. Elgar, 1998. 248 str.
22. Kajzer et al.: Zaposlenost starejših. Ekonomsko ogledalo, Ljubljana, 10(2004), 8/9, str. 25.

23. Lindeman David, Rutkowski Michal, Sluchynskyy Oleksiy: The Evolution of Pension Systems in Eastern Europe and Central Asia: Opportunities, constraints, Dilemmas and Emerging practices. Washington : The World Bank, 2000. 56 str.
24. Macura Miroslav, MacDonald Alphonse L., Haug Werner: The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses. New York : United Nations Publication, 2005. 301 str.
25. Malačič Janez: Staranje prebivalstva. Zdravstveno varstvo, Ljubljana, 27(1988), 3/5, str. 75-82.
26. Malačič Janez: Staranje prebivalstva ter njegove socialne in ekonomske posledice. Raziskovalna naloga. Ljubljana : Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča, 1989.
27. Malačič Janez: Demografija - teorija, analiza, metode in modeli. Četrta izdaja. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 2000. 378 str.
28. Malačič Janez: Demografija - teorija, analiza, metode in modeli. Peta izdaja. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 2003. 378 str.
29. Malačič Janez: Pokojnina kot ustavna pravica je kot Stalinova odprava brezposelnosti. [URL: www.finance-on.net/show.php?id=83783], 13.7.2004
30. Markovič Saša: Novi pokojninski zakon v Republiki Sloveniji v luči pokojninskih reform v Evropi. Diplomsko delo. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 2001. 40 str.
31. Medvedšek Blaž: Staranje prebivalstva in prehod iz zaposlenosti v upokojitev. Diplomsko delo. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 2002. 42 str.
32. Mullan Phil: The Imaginary Time Bomb. London : I. B. Tauris, 2000. 239 str.
33. Pangerc Branka: Države z najnižjo rodnostjo v Evropi. Diplomsko delo. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 2000. 46 str. 26 pril.
34. Pecman Nataša: Vloga drugega stebra v sistemu pokojninskega zavarovanja. Magistrsko delo. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 2004. 98 str.
35. Petan Anita: Demografska gibanja in pokojninska reforma v Sloveniji. Diplomsko delo. Ljubljana : Pravna fakulteta, 2004. 38 str.
36. Prinz Christopher: Population ageing: A three-level perspective. Stropnik Nada, ed., Social and economic aspects of ageing societies: An important Social Development Issue - 5th Biannual European IUCISD Conference. Ljubljana : Institute for Economic Research, 1997, str. 9-26.
37. Prinz et al.: Economic Well-Being of the elderly. A comparison Across Five European Countries. Aldershot : Ashgate Publishing Company, 2000. 269 str.
38. Punch Aidan, Pearce L. David: Europe's population and labour market beyond 2000. Vol. 1: An assessment of trends and policy issues. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2000. 123 str., 6 pril.
39. Ramovš Jože: Kakovostna starost: socialna gerontologija in gerontagogika. Ljubljana : Inštitut Antona Trstenjaka, 2003. 582 str.
40. Re-engineering retirement. The Economist, London, 14.12. 2002, str. 82.
41. Repovž Grega: Zakaj bi sploh imeli otroke?. Delo (Sobotna priloga), Ljubljana, 05.05. 2001, str. 4-6.
42. Revitalising old Europe. The Economist, London, 15.03. 2003, str. 91.
43. Stanovnik Tine: Javne finance. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 1998. 196 str.
44. Stanovnik Tine: Economic well-being of the elderly and pension reform: Final research report. Ljubljana : Institute for Economic Research, 1999. 274 str.
45. The new demographics. The Economist, London, 15.09. 2001, str. 5.
46. Urbanc Darja: Demografski problemi tranzicijskih držav. Diplomsko delo. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 2003. 43 str. 16 pril.
47. Van de Kaa Dirk J.: On International Migration and the Second Demographic Transition. Vladimir Iontsev, ed., World in the Mirror of International Migration. Moscow : Maks Press, 10 (2002), str. 79-84.

48. Visco Ignacio: Paying for pensions: How important is economic growth?. Paris : OECD, [URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/31/0/2402444.pdf>], 22.01. 2001.
49. Volk Linda: Bolj izobraženi delajo dlje. Delo, Ljubljana, 15.06. 2004, str. 15.
50. Vrečar Natalija: Kakšna bo usoda slovenskih v 2000?. Delo (Sobotna priloga), Ljubljana, 25.05. 2002, str. 22-23.
51. Žagar Katja: Ekonomski vidiki staranja prebivalstva. Diplomsko delo. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 1998. 42 str.

VIRI:

1. An inclusive society for an ageing population: The employment and social protection challenge. Paper contributed by the ILO to the Second World Assembly on Ageing. Madrid, 8-12 April. Geneva : ILO, 2002. 21 str.
2. Eurostat yearbook 2004 - The statistical guide to Europe. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2004. 280 str.
3. Kok review of Lisbon strategy: Excellent on diagnosis, weak on remedies. EurActiv. [URL:<http://www.euractiv.com/Article?tcmmuri=tcmm:29-131812-16&type=News>], 12.04.2005
4. Letno poročilo 2003. Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije. [URL: http://www.zpiz.si/datoteke-doc-pdf/letno_porocilo2003.pdf], 15.12. 2004
5. Maintaining Prosperity in An Ageing Society. Paris : OECD Publications, 1998. 142 str.
6. Planet starcev. Delo (Sobotna priloga), Ljubljana, 20.04. 2002, str. 26.
7. Population Statistics. 2004. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2004. 171 str.
8. Ratification of the Convention on the OECD. [URL:http://www.oecd.org/document/58/0,2340,en_2649_201185_1889402_1_1_1_1,00.html], 11.05. 2005
9. Recent Demographic Developments in Europe. 1991. Strasbourg : Council of Europe Press, 1991. 248 str.
10. Recent demographic developments in Europe. 2001. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2001. 101 str.
11. Recent Demographic Developments in Europe. 2003. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2003. 121 str.
12. Replacement Migration: Is it a solution to declining and ageing populations?. New York : United Nations, 2001. 151 str.
13. Report of the Second World Assembly on Ageing. Madrid, 8-12 April 2002. New York : United Nations, 2002. 73 str.
14. World Population Prospects. The 2000 Revision. New York : United Nations, 2001, Vol. I, 745 str.
15. World Population Prospects: The 2002 revision. New York : United Nations, 2003, Vol. II, 939 str.
16. World Population Prospects. The 2002 Revision. New York : United Nations, 2004, Vol. III, 251 str.
17. Statistični letopis RS 1996. Ljubljana : Statistični urad RS, 1996. 621 str.
18. Statistični letopis RS 2003. Ljubljana : Statistični urad RS, 2003. 660 str.
19. The Labour Force Participation of Older Workers: The effects of pension and early retirement schemes. OECD Economics Department. [URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/25/4/31743847.pdf>], maj 2004.

PRILOGE

PREGLED KRATIC

ADS - anketa o delovni sili
BDP - bruto domači proizvod
DKP - delovni kontingent prebivalstva
EU - Evropska unija
ILO - Mednarodna organizacija za delo
IOM - Mednarodna organizacija za migracije
MIT - Tehnološki inštitut Massachusetts
OECD - Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj
OZN, ZN - Organizacija Združenih narodov, Združeni narodi
RS - Republika Slovenija
SRDAP - statistični register delovno aktivnega prebivalstva
SSW - premoženje iz naslova socialnega zavarovanja
ZAP/M - mesečno poročilo o plačah in zaposlenih osebah v podjetjih, družbah in organizacijah
ZDA - Združene države Amerike

SLOVAR NEKATERIH POJMOV

basic (state) pension - osnovna (državna) pokojnina
benefit levels - povprečna pokojninska stopnja
defined-benefit schemes - pokojninski načrti z določenimi pravicami
defined-contribution schemes - pokojninski načrti z določenimi prispevki
disability pension schemes - invalidska pokojnina/invalidnina
funded pension system - naložbeno pokojninsko zavarovanje
implicit subsidy to earnings - implicitna subvencija na prejemke
median age - srednja starost
old-age pension - starostna pokojnina
pay-as-you-go system (PAYG) - sistem sprotnega prispevnega kritja
pension age - za pokojnino potrebna (službena) leta, za pokojnino potrebna starost
pension fund - pokojninski sklad
persons in employment - delovno aktivno prebivalstvo
private (occupational) pension scheme - privatni (poklicni) pokojninski načrt
public pension scheme - javni pokojninski načrt
replacement rate - nadomestitvena stopnja
social security wealth accrual - prirastek v premoženju socialnega zavarovanja
special early retirement schemes - posebni transferji za predčasno upokožitev
unemployment-related schemes - transferji za nezaposlenost
welfare state - država blaginje
working life - delovno obdobje

EVROPA po OZN:

- V EVROPA: Belarusija, Bolgarija, Češka, Madžarska, Poljska, Moldavija, Romunija, Ruska federacija, Slovaška, Ukrajina.
- Z EVROPA: Avstrija, Belgija, Francija, Nemčija, Liechtenstein, Luksemburg, Monako, Nizozemska, Švica.
- S EVROPA: Danska, Estonija, Finska, Islandija, Irska, Latvija, Litva, Norveška, Švedska, Velika Britanija in nekaj ostalih zelo majhnih teritorijev kot so Severni otoki (Northern Islands), Kanalski otoki (Channel Islands), itd
- J EVROPA: Albanija, Andora, Bosna in Hercegovina, Hrvaška, Gibraltar, Grčija, Vatikan, Italija, Malta, Portugalska, San Marino, Slovenija, Španija, Makedonija, Srbija in Črna gora.

Vir: World Population Prospects, 2003. str. 26.

Države OECD (30):

Avstralija, Avstrija, Belgija, Kanada, Češka, Danska, Finska, Francija, Nemčija, Grčija, Madžarska, Islandija, Irska, Italija, Japonska, Koreja, Luksemburg, Mehika, Nizozemska, Nova Zelandija, Norveška, Poljska, Portugalska, Slovaška, Španija, Švedska, Švica, Turčija, Velika Britanija, ZDA.

Vir: Ratification of the Convention on the OECD, 2005.

Srednja varianta projekcij prebivalstva ZN predpostavlja, da je:

rodnost - srednja, *smrtnost - običajna*, *migracije - običajne*.

Države se glede domnev o rodnosti delijo na sledeče skupine:

1. države z *visoko rodnostjo*: to so tiste, ki se jim do leta 2000 rodnost ni zmanjšala oz. je bilo zmanjševanje rodnosti v začetni fazi;
2. države s *srednjo rodnostjo*: so tiste, kjer rodnost upada, vendar je bila le-ta v obdobju 1995-2000 še vedno nad stopnjo obnavljanja;
3. države z *nizko rodnostjo*: so tiste, kjer je bila rodnost v obdobju 1995 - 2000 na meji stopnje obnavljanja oz. pod njo.

Ker vse države EU spadajo v kategorijo držav z nizko rodnostjo, smo se osredotočili na srednjo varianto projekcij rodnosti za to skupino. V teh državah bo rodnost v pretežnem delu projekcijskega obdobja ostala pod stopnjo obnavljanja, v obdobju 2045-2050 pa naj bi T_f dosegla vrednost 1,85. V državah, kjer je bila T_f v obdobju 1995-2000 pod 1,85 otroka na žensko, naj bi rodnost še naprej padala, dokler se ne bo začela počasi dvigati in bo v obdobju 2045-2050 dosegla število 1,85.

Vir: World population prospects, 2003, str. 21.

PRILOGA 1: DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI PREBIVALSTVA V EU

Tabela 1: Stopnja totalne rodnoti v državah EU v obdobju 1990-2002

države EU15						države EU10					
država/leto	1990	1995	2000	2001	2002	država	1990	1995	2000	2001	2002
Francija	1,78	1,71	1,88	1,89	1,89	Ciper	2,42	2,13	1,83	1,57	1,49
Irska	2,11	1,84	1,90	1,96	2,00	Češka	1,90	1,28	1,14	1,14	1,17
Danska	1,67	1,80	1,77	1,74	1,72	Estonija	2,04	1,32	1,39	1,34	1,37
Luksemburg	1,60	1,69	1,76	1,66	1,63	Madžarska	1,87	1,57	1,32	1,31	1,30
Finska	1,78	1,81	1,73	1,73	1,72	Latvija	2,01	1,26	1,24	1,21	1,24
Nizozemska	1,62	1,53	1,72	1,71	1,73	Litva	2,02	1,49	1,33	1,30	1,24
Belgija	1,62	1,55	1,66	1,64	1,62	Malta	2,04	1,82	1,72	1,72	1,46
V. B.	1,71	1,65	1,64	1,63	1,64	Poljska	2,05	1,62	1,34	1,29	1,24
Portugalska	1,57	1,40	1,55	1,45	1,47	Slovaška	2,09	1,52	1,30	1,20	1,19
Švedska	2,13	1,73	1,54	1,57	1,65	Slovenija	1,46	1,29	1,26	1,21	1,21
Nemčija	1,45	1,25	1,38	1,35	1,31	EU 10	1,99	1,53	1,39	1,33	1,29
Avstrija	1,45	1,40	1,36	1,33	1,40						
Grčija	1,39	1,32	1,29	1,25	1,25						
Italija	1,33	1,20	1,24	1,23	1,26						
Španija	1,36	1,18	1,24	1,26	1,25						
EU 15	1,64	1,54	1,58	1,56	1,57						

Opomba: V.B. je kratica za Veliko Britanijo.

Vir: RDDE (različni letniki); Population statistics, 2004, str. 78.

Tabela 2: Življenjsko pričakovanje ob rojstvu v EU: povprečje za obdobje 1950-1955 in leto 2002

leto	moški		ženske		oba spola	
	1950-1955	2002	1950-1955	2002	1950-1955	2002
EU15	64,9	75,5	69,3	81,2	67,1	78,3
EU10	62,6	70,2	67,6	78,4	65,1	74,3
povprečje EU	63,7	72,8	68,5	79,8	66,1	76,3

Vir: World population prospects, 2004, str. 106,114; RDDE, 2003, str. 99.

Tabela 3: Življenjsko pričakovanje ob rojstvu za moške in ženske v državah EU v obdobju 1990 - 2002

države EU15							države EU10						
leto	1990		1995		2002		leto	1990		1995		2002	
država	M	Ž	M	Ž	M	Ž	država	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Francija	72,8	80,9	73,9	81,8	75,5 ¹	82,9	Ciper	74,1	78,6	75,3	79,8	76,1 ⁸	81,0
Irska	72,1	77,7	72,8	78,3	74,6 ²	79,6	Češka	67,6	75,5	69,7	76,7	72,1	78,7
Danska	72,0	77,8	72,8	77,9	74,8	79,5	Estonija	64,7	74,9	61,9	74,5	65,3	77,1
Luksemburg	72,5	78,5	73,2	80,4	74,9	81,5	Madžarska	65,2	73,7	65,4	74,7	68,4	76,7
Finska	71,0	78,9	72,8	80,1	74,9	81,5	Latvija	64,3	74,6	60,3	73,1	64,8	76,0
Nizozemska	73,8	80,0	74,6	80,3	76,0	80,7	Litva	66,4	76,2	63,3	75,0	66,3	77,5
Belgija	72,7	79,3	73,4	80,2	75,1	81,1	Malta	73,7	78,1	74,9	79,5	75,8	80,5
V.B.	72,9	78,6	74,0	79,2	75,5 ³	80,2	Poljska	66,5	75,5	67,6	76,3	70,4	78,7
Portugalska	70,4	77,3	71,6	78,7	73,8	80,5	Slovaška	66,7	75,6	68,4	76,4	69,9	77,8
Švedska	74,8	80,4	76,2	81,4	77,7	82,1	Slovenija	69,8	77,8	70,8	78,3	72,7	80,5
Nemčija	72,0	78,4	73,2	79,7	75,5 ⁴	81,3							
Avstrija	72,2	78,8	73,3	79,9	75,8	81,7							
Grčija	74,6	79,4	74,9	80,1	75,5 ⁵	80,5							
Italija	73,6	80,1	74,8	81,3	76,6 ⁶	82,5							
Španija	73,3	80,3	74,3	81,5	75,7 ⁷	82,5							

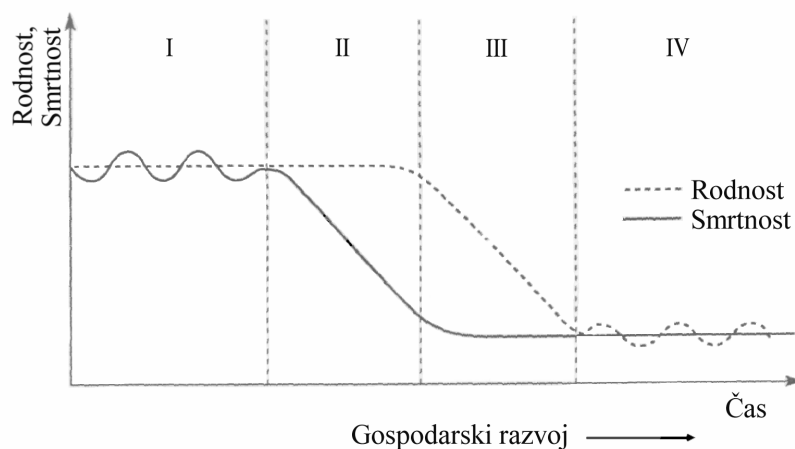
Opombe: Pri nekaterih državah ni podatka za leto 2002, je pa zato podan zadnji razpoložljiv podatek:

1: Francija – podatek za leto 2001, 2: Irska – leto 2001, 3: V.B. - leto 2000, 4: Nemčija – leto 2001, 5: Grčija – leto 1999, 6: Italija - leto 2000, 7: Španija – leto 2000, 8: Ciper: - leto 2000/2001

Vir: RDDE, 2003, str. 97-99.

PRILOGA 2: STARANJE PREBIVALSTVA

Slika 1: Model prvega demografskega prehoda



Vir: Jackson, 1998, str. 10-12.

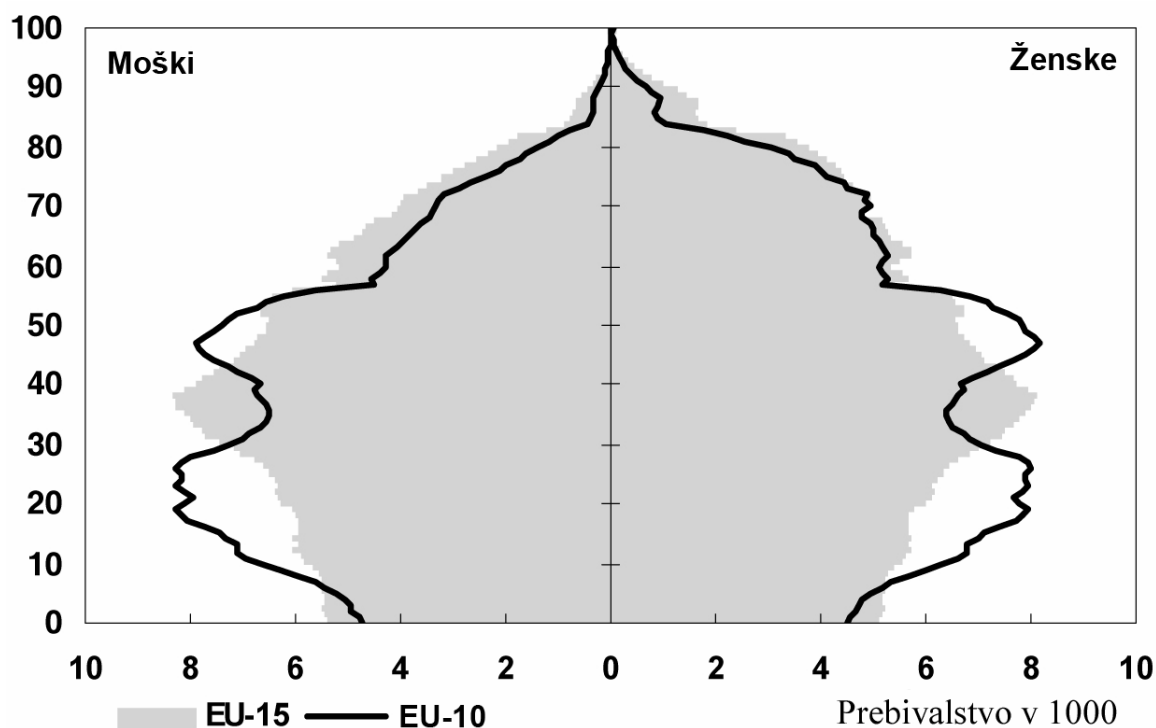
Tabela 4: Delež starega prebivalstva nad 65 let v državah EU v obdobju 1991-2003 in projekcije za leto 2050

države EU15				države EU10			
država/leto	1991	1.1. 2003	2050	država/leto	1991	1.1. 2003	2050
	% 65+	% 65+	% 65+		% 65+	% 65+	% 65+
Francija	14,2	16,3	26,44	Ciper	10,1	11,8	23,65
Irska	11,3 ¹	11,2	24,04	Češka	12,8 ⁹	13,9	32,16
Danska	15,6	14,8	24,88	Estonija	11,9 ¹⁰	15,9	31,35
Luksemburg	13,4 ²	14,0	21,79	Madžarska	13,5	15,4	28,77
Finska	13,5	15,3	26,43	Latvija	12,3 ¹¹	15,9	30,73
Nizozemska	12,9	13,7	24,74	Litva	11,0 ¹²	14,7	24,86
Belgija	14,8 ³	17,0	27,18	Malta	10,5	12,8	26,87
V.B.	15,6 ⁴	15,6	23,33	Poljska	10,4 ¹³	12,8	28,38
Portugalska	13,1 ⁵	16,7	29,74	Slovaška	10,4 ¹⁴	11,6	27,34
Švedska	17,8	17,2	27,06	Slovenija	11,1 ¹⁵	14,8	33,97
Nemčija	14,9 ⁶	17,5	27,95	EU 10	11,4	13,96	28,88
Avstrija	15,1	15,5	30,65				
Grčija	13,9 ⁷	17,3	33,20				
Italija	14,5 ⁸	18,2	34,42				
Španija	13,5	17,1	34,96				
EU 15	14,27	15,83	28,27				

Opombe: pri nekaterih državah ni podatka za leto 1991. Namesto tega pa: ¹⁻⁸: podatki za leto 1990, ⁹⁻¹⁵: podatki za leto 1992

Vir: RDDE 1991, str. 24; RDDE 2003, str. 44; World Population Prospects, 2003, str. 110-889.

Slika 2: Starostni piramidi prebivalstva EU10 in EU15 dne 1.1. 2003



Vir: Population statistics, 2004, str. 53.

Tabela 5 : Segment najstarejšega prebivalstva (starega 80 let in več) razdeljen po skupinah (v mio)

svet	leto 2000	projekcije za l. 2050	faktor rasti
osemdesetletniki (80-89 let)	61,0	311,1	5,1
90-letniki (90-99 let)	7,8	62,4	8
100-letniki (nad 100 let)	0,167	3,3	19,76
skupaj	68,967	377,0	5,47

Vir: World population prospects, 2003, str. 17, 18.

Tabela 6: Srednja starost prebivalstva v regijah Evrope v letih 1950, 2000 in 2050

območje / leto	1950	2000	2050
Evropa¹	29,2	37,7	47,7
Vzhodna Evropa	26,4	36,6	49,1
Severna Evropa	33,5	37,7	44,4
Južna Evropa	27,5	38,2	50,5
Zahodna Evropa	34,5	38,9	46,2

Opomba: ¹ - Evropa definirana po OZN

Vir: World Population Prospects, 2004, str. 63.

Tabela 7: Srednja starost prebivalstva v državah EU leta 1950, 2000 in 2050

država/leto	1950	2000	2050
Avstrija	35.8	38.3	50.3
Belgija	35.6	39.1	46.3
Ciper	23.7	33.4	44.1
Češka	32.7	37.6	51.7
Danska	31.8	38.7	45.3
Estonija	29.9	37.9	52.3
Finska	27.7	39.4	45.8
Francija	34.5	37.6	45.1
Nemčija	35.4	39.9	46.8
Grčija	26.0	39.1	51.3
Madžarska	29.9	38.1	49.6
Irska	29.6	31.9	43.3
Italija	29.0	40.2	52.4
Latvija	30.5	37.8	53.0
Litva	27.8	36.0	44.4
Luksemburg	35.0	37.0	43.0
Malta	23.7	36.5	46.0
Nizozemska	28.0	37.6	44.9
Poljska	25.8	35.2	48.9
Portugalska.	26.2	37.0	48.5
Slovaška	27.3	34.0	47.6
Slovenija	27.7	38.1	53.1
Španija	27.7	37.4	51.9
Švedska	34.3	39.6	46.3
V.B.	34.6	37.7	43.8

Vir: World population prospects, 2004, str. 40-44.

Tabela 8: Koeficienti odvisnosti v državah EU po posameznih letih, v %

	<i>koeficient odvisnosti mladega prebivalstva</i> 0-14/15-64			<i>koeficient odvisnosti starega prebivalstva</i> 65+/15-64			<i>skupni koeficient odvisnosti</i> 0-14 + 65+/15-64		
	1990	2003	2050	1990	2003	2050	1990	2003	2050
Avstrija	25,76	24,4	21,24	22,09	22,8	62,47	47,86	47,2	83,71
Belgija	27,06	26,5	25,02	22,28	26,0	51,19	49,35	52,5	76,22
Ciper	/	31,0	27,83	/	17,5	38,82	/	48,5	66,66
Češka	32,48	22,1	25,19	18,93	19,7	60,78	51,42	41,8	85,98
Danska	25,33	28,4	25,65	23,13	22,3	43,84	48,46	50,7	69,50
Estonija	33,66	24,5	27,08	17,57	23,5	46,99	51,24	48,1	74,07
Finska	28,70	26,6	26,30	19,88	22,9	48,80	48,58	49,6	75,11
Francija	30,49	28,7	27,93	21,29	25,1	46,67	51,78	53,7	74,60
Nemčija	23,33	22,3	21,87	21,63	25,9	54,67	44,97	48,2	76,54
Grčija	28,84	22,4 ¹	24,87	20,60	25,6	64,64	49,44	48,0	89,51
Madžarska	30,46	23,5	25,43	20,09	22,4	51,20	50,56	45,9	76,63
Irska	44,03	31,3 ²	32,32	18,54	16,5	37,21	62,57	47,8	69,54
Italija	24,14	21,3 ³	21,75	21,73	27,1	68,09	45,87	48,4	89,84
Latvija	32,29	23,4	26,33	18,02	23,3	49,64	50,31	46,7	75,98
Litva	34,01	27,3	25,93	16,45	22,0	51,03	50,46	49,3	76,96
Luksemburg	25,06	28,1	28,12	19,38	20,9	31,47	44,45	49,0	59,59
Malta	/	27,3	25,86	/	18,7	46,55	/	46,1	72,41
Nizozemska	26,45	27,5	24,96	18,62	20,3	44,96	45,08	47,7	69,93
Poljska	38,74	25,7	27,95	15,51	18,4	49,51	54,25	44,1	77,46
Portugalska	30,55	23,4	25,79	20,48	24,7	53,43	51,03	48,1	79,22
Slovaška	39,20	25,6	22,68	16,01	16,5	49,72	55,21	42,0	72,40
Slovenija	30,27	21,3	23,60	15,61	21,0	66,08	45,89	42,4	89,68
Španija	29,84	21,3 ⁴	22,37	20,45	25,0	73,83	50,30	46,3	96,21
Švedska	27,89	27,8	25,05	27,66	26,5	54,51	55,56	54,3	79,56
V.B.	29,08	28,8	25,96	24,04	23,8	47,32	53,12	52,6	73,28
EU25	30,33⁵	23,55	24,55	20,00⁶	26,13	54,25	50,34⁷	49,68	78,81

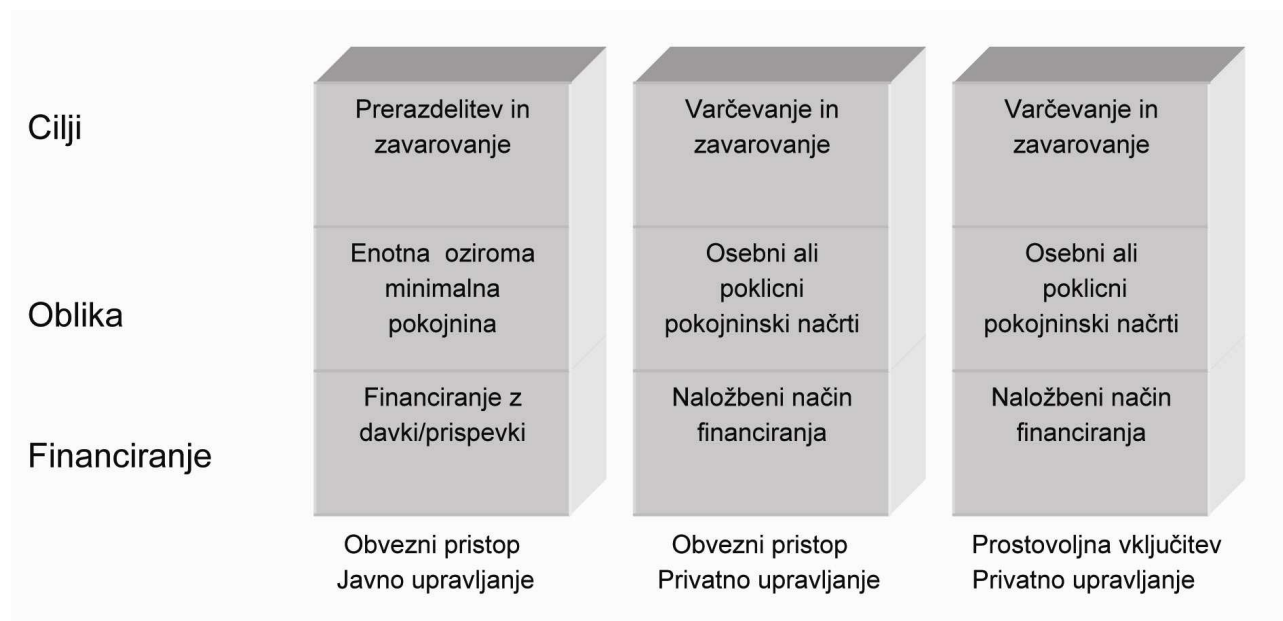
Opombe: ¹ - podatek za leto 2000, ² - leto 2002, ³ – leto 2001, ⁴ – leto 2002, ^{5,6,7} - povprečje iz podatkov, ki so na voljo, / - podatek ni na voljo.

Vir: RDDE 2003, str. 46.

PRILOGA 3: EKONOMSKE POSLEDICE STARANJA PREBIVALSTVA

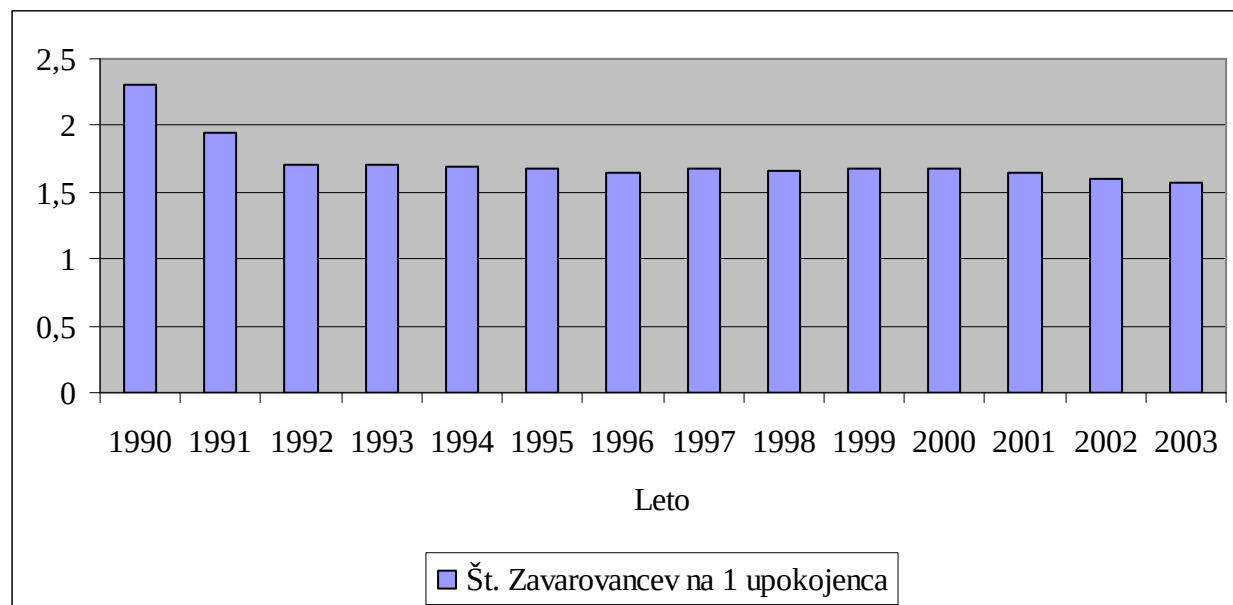
Priloga 3.1.: Pokojninski sistemi

Slika 3: Stebri sistema pokojninskega zavarovanja



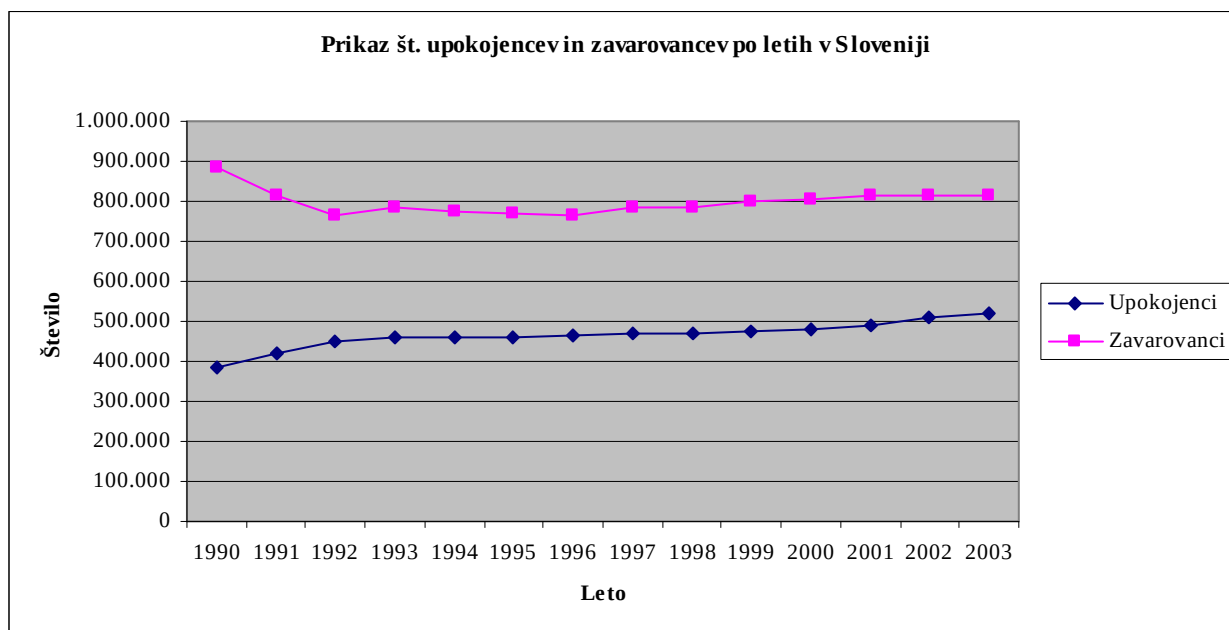
Vir: Pecman, 2004, str. 10.

Slika 4 : Razmerje med aktivnimi zavarovanci in upokojenici v Sloveniji v obdobju 1990-2003



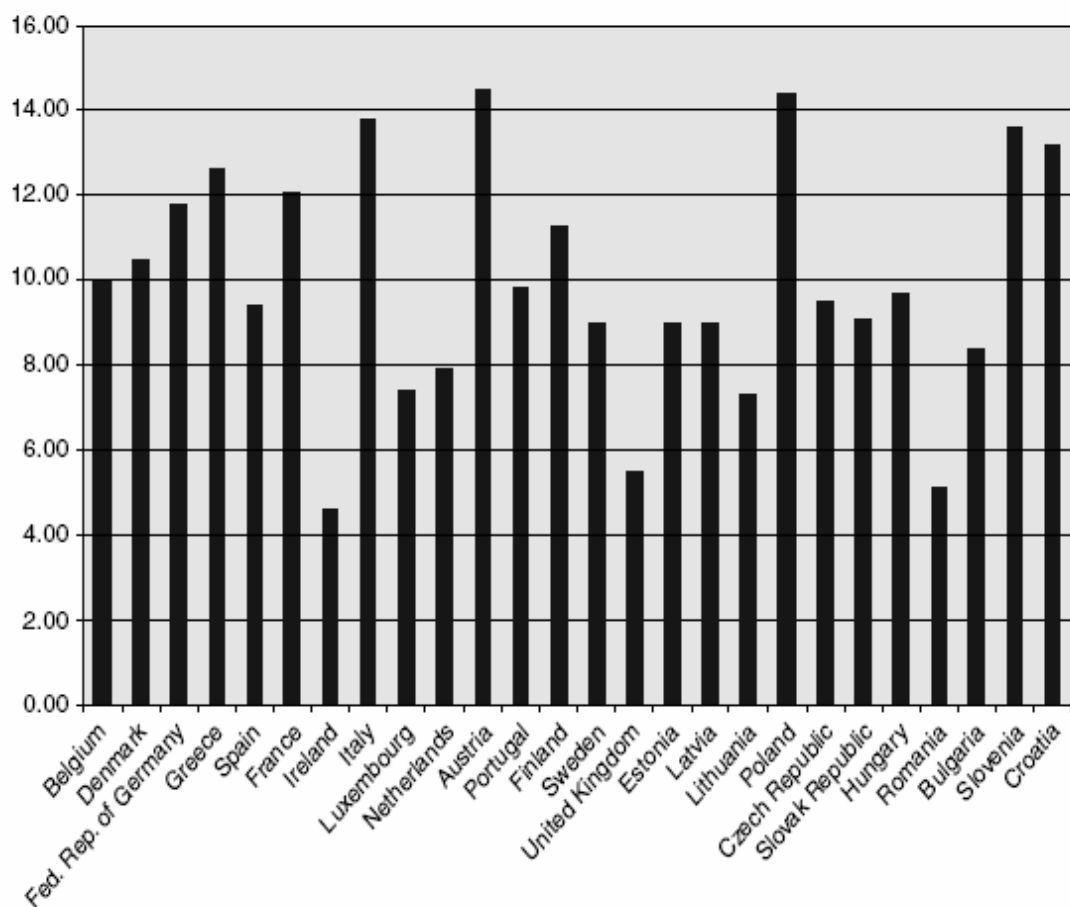
Vir: Letno poročilo 2003, 2004, str. 26.

Slika 5: Gibanje števila upokoјencev in zavarovancev v Sloveniji v obdobju 1990-2003



Vir: Letno poročilo 2003, 2004, str. 11, 26.

Slika 6: Pokojninski izdatki v % BDP v državah EU leta 2000 oz. kasneje



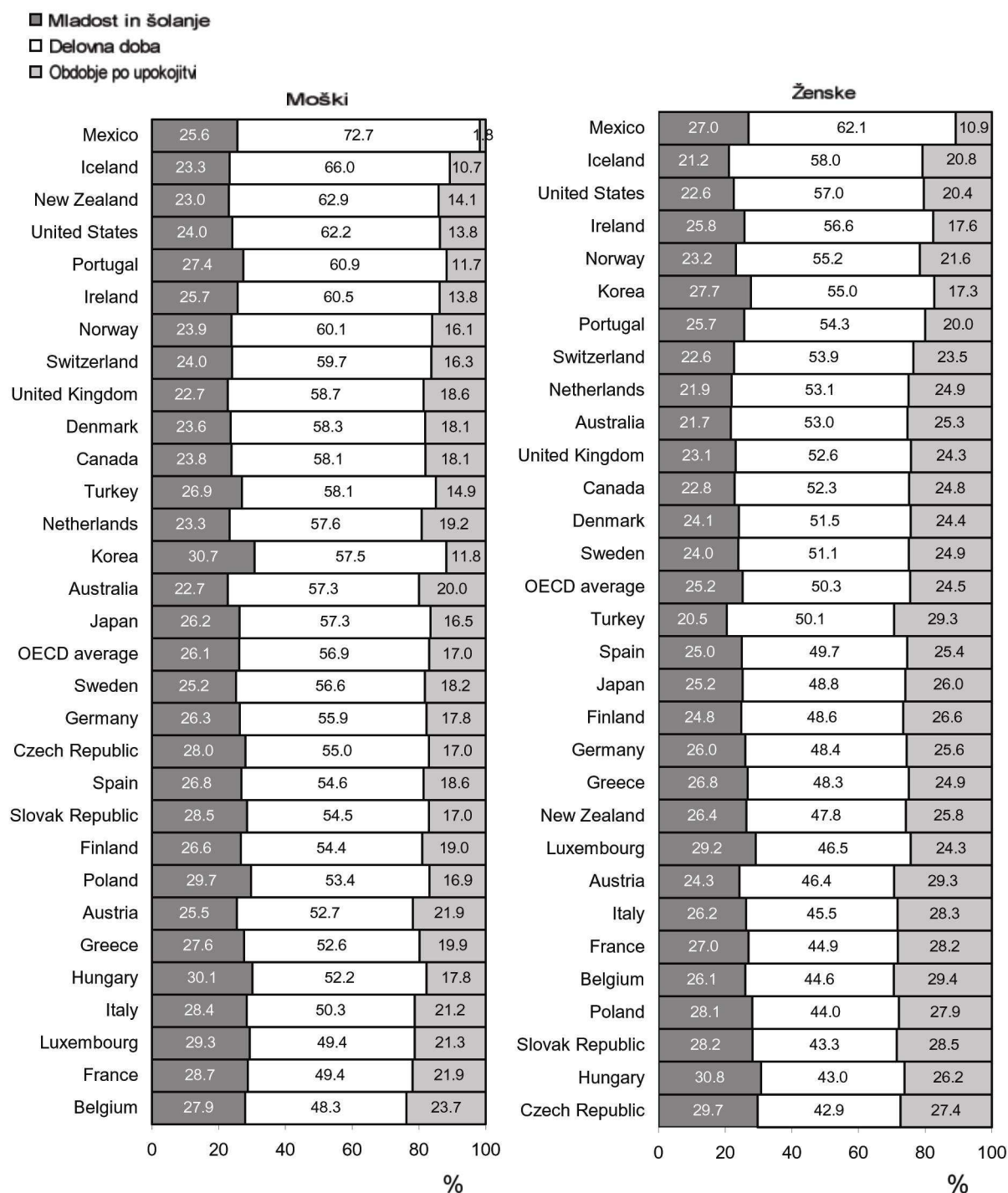
Vir: Holzmann et al., 2003, str. 3.

Tabela 9: Predviden delež izdatkov za pokojnine v BDP v nekaterih članicah EU v letu 2050

država	delež predvidenih javnih pokojninskih izdatkov v BDP leta 2050 (v %)
Avstrija	15,1
Belgija	12,6
Danska	13,2
Finska	16,0
Francija	15,8
Nemčija	14,6
Irska	9,0
Italija	13,9
Nizozemska	13,6
Portugalska	14,2
Španija	17,7
Švedska	10,0
V.B.	3,9

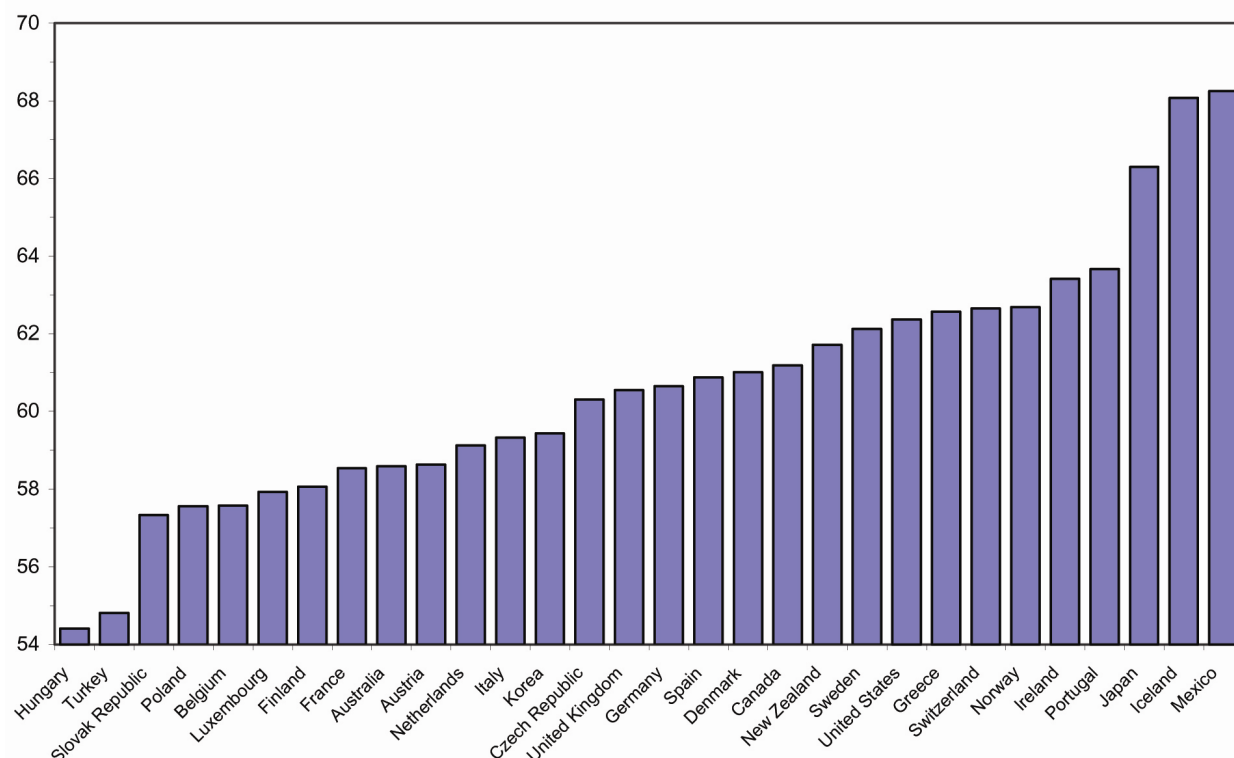
Vir: Visco, 2001, str. 15.

Slika 7: Razdelitev življenja na delovno dobo ter prosti čas v državah OECD leta 2000



Vir: Burniaux, Duval, Jaumotte, 2004, str. 88.

Slika 8: Efektivne upokojitvene starosti moških v državah OECD leta 2000



Vir: The Labour Force Participation of Older Workers, 2004, str. 2.

Tabela 10: Običajna (standardna) in zgodnja starost upravičenosti do starostne pokojnine v večini držav EU v obdobju 1969-2003

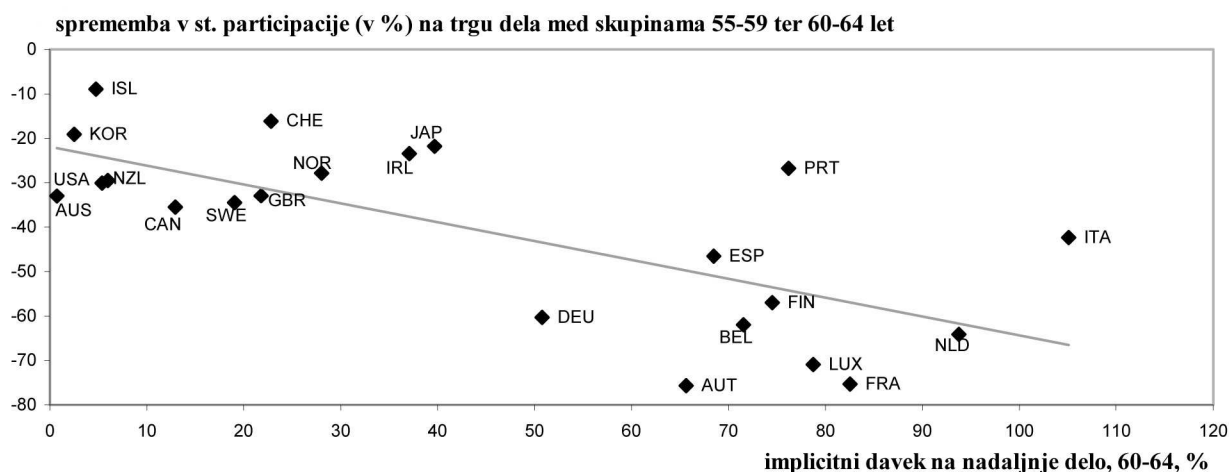
država/leto	moški								ženske			
	zgodnja starost				standardna starost				standardna starost			
	1969	1979	1989	2003	1969	1979	1989	2003	1969	1979	1989	2003
Avstrija	--	--	--	--	65	65	65	65	60	60	60	60
Belgija	60	60	60	60	65	65	65	65	60	60	60	63
Češka	--	--	--	58.5	--	--	--	61.5	--	--	--	59.5
Danska	--	--	--	--	67	67	67	65	67	67	67	65
Finska	--	--	60	62	65	65	65	65	65	65	65	65
Francija	60	60	--	--	65	65	60	60	65	65	60	60
Nemčija	--	63	63	63	65	65	65	65	65	65	65	65
Grčija	--	--	60	60	60	60	65	65	55	55	60	65
Madžarska	--	--	--	--	--	--	60	62	--	--	55	62
Irska	--	65	65	65	70	66	66	66	70	66	66	66
Italija	55	55	55	57	60	60	60	65	55	55	55	65
Luksemburg	62	62	60	60	65	65	65	65	62	60	65	65
Nizozemska	--	62	60	60	65	65	65	65	65	65	65	65
Poljska	--	--	--	--	--	--	--	65	--	--	--	60
Portugalska	--	--	--	55	65	65	65	65	65	62	62	65
Slovaška	--	--	--	--	--	--	--	60	--	--	--	57
Slovenija*	--	--	--	--	--	--	--	60.5	--	--	--	55
Španija	--	60	60	60	65	65	65	65	55	65	65	65
Švedska	63	60	60	61	67	65	65	65	67	65	65	65
V. B.	--	--	--	--	65	65	65	65	60	60	60	60

Opombe k tabeli:

- Zgodnje starosti, pri katerih so ljudje upravičeni do starostnih pokojnin, niso navedene takrat, ko so podobne običajnim starostim oz. ko niso bile na razpolago.
- *Avstrija*: zgodnja starost za upokojitev ne zajema posebnega zgodnjega upokojevanja, ki je posledica dolge zavarovalne dobe. Ta tip zgodnejšega upokojevanja bo počasi opuščen (glede na reformo iz leta 2003). Leta 2003 se je bilo na ta način kljub temu možno upokojiti pri starosti 60.5 let (v letih 1969, 1979 ter 1989 je bila ta starost 60).
- *Belgija*: Do leta 2009 se bo standardna upokojitvena starost za ženske dvignila na 65. leto.
- *Češka*: standardna in minimalna upokojitvena starost se bo postopoma, do leta 2007, dvignila za moške na 62 let, za ženske brez otrok pa na 61 let.
- *Grčija*: standardna starost za moške in ženske, ki so se zaposlili pred letom 1992, znaša 62 ter 57 let.
- *Italija*: minimalna upokojitvena starost je enaka minimalni starosti, pri kateri je delavec upravičen do pokojnine, ki jo dobi za daljšo delovno dobo (od klasične), enaka pa je tudi minimalni upokojitveni starosti novega pokojninskega sistema. Standardna upokojitvena starost je za ženske, ki so se zaposlile pred letom 1996, 60 (namesto 65).
- *Luksemburg*: zgodnja upokojitvena starost ne vključuje posebnih zgodnje-upokojitvenih shem (t.i. "pré-retraite"), ki jih je mogoče koristiti pri 57.-ih letih ter 40 letih plačevanja prispevkov.
- *Poljska*: standardna starost za ženske znaša 55 let, v primeru da so bile 30 let zavarovane.
- *Slovaška*: pri ženskah standardna starost variira med 53 in 57 let, odvisno od števila otrok.
- *Velika britanija*: v obdobju 2010-2020 se bo standardna starost za ženske dvignila iz 60 na 65 let.
- * *Slovenija*: Leta 2004 je minimalna starost za prejemanje polne pokojnine 60 let in pol, za ženske pa 55 let. Zakonski meji za standardno upokojitveno starost, 63 let za moške oziroma 61 let za ženske, pa bosta uveljavljeni šele po preteku dolgega prehodnega obdobja. Tega obdobja bo za moške konec leta 2009, 2023 pa za ženske (Damijan, Polanec, 2004). Še leta 2002 je bila v Sloveniji povprečna starost ob upokojitvi za oba spola pod 60 let, za moške 59,1 in za ženske 55,6 leta, da o prejšnjih letih niti ne govorimo (Malačič, 2004).

Vir: The Labour Force Participation of Older Workers, 2004, str. 5.

Slika 9: Visoki implicitni davki spodbujajo umik s trga dela



Slika prikazuje padec stopnje participacije moških na trgu dela pri prestopu iz ene v drugo starostno skupino in implicitne davke na nadaljnje delo.

Vir: The Labour Force Participation of Older Workers, 2004, str. 11.

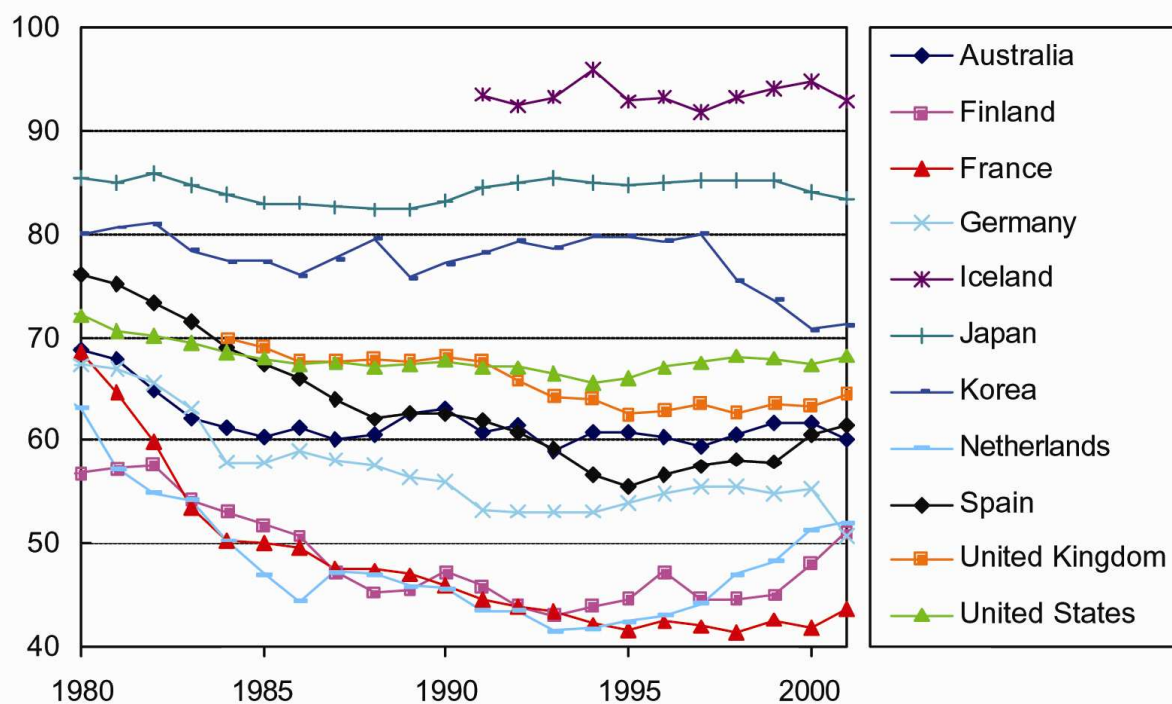
Priloga 3.2.: Trg dela

Tabela 11: Stopnja zaposlenosti starejših med 55-64 let v EU v letih 1999 in 2003

stopnja zaposlenosti prebivalstva med 55-64 let, v %			
država / leto	1999	2003	razlika v odstotnih točkah
Avstrija	29.7	30.4	0.7
Belgija	24.6	28.1	3.5
Ciper	n.p.	50.4	n.p.
Češka	37.5	42.3	4.8
Danska	54.5	60.2	5.7
Estonija	47.5	52.3	4.8
Finska	39.0	49.6	10.6
Francija	28.8	36.8	8.0
Nemčija	37.7	39.5	1.8
Grčija	39.1	42.1	3.0
Madžarska	19.4	28.9	9.5
Irska	43.7	49.0	5.3
Italija	27.6	30.3	2.7
Latvija	36.6	44.1	7.5
Litva	40.9	44.7	3.8
Luksemburg	26.4	30.0	3.6
Malta	28.5	32.5	4.0
Nizozemska	36.4	44.8	8.4
Poljska	31.9	26.9	- 5.0
Portugalska	50.3	51.1	0.8
Slovaška	22.3	24.6	2.3
Slovenija	22.0	23.5	1.5
Španija	35.0	40.8	5.8
Švedska	63.9	68.6	4.7
V.B.	49.6	55.5	5.9
EU 15	37.1	41.7	4.6
EU 10	35,3	38,7	3.4
EU 25	36.2	40.2	4.0

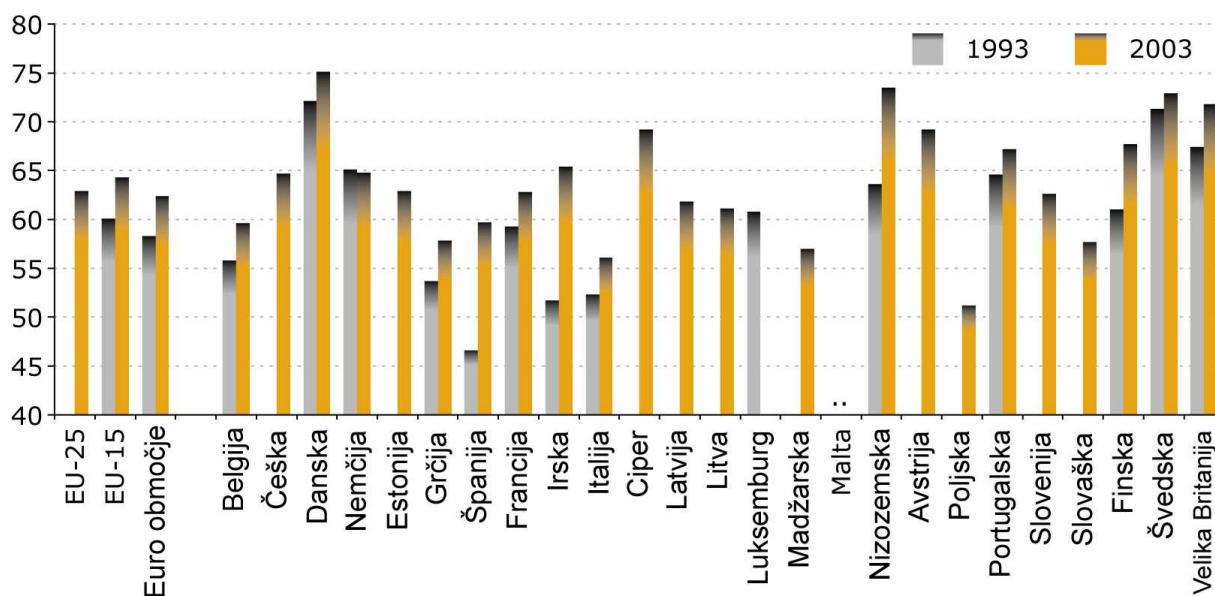
Vir: Kajzer et al., 2004, str. 23.

Slika 10: Stopnja zaposlenosti starejših moških med 55-64 let v izbranih OECD državah v obdobju 1980-2000



Vir: Herbertsson, Orszag, 2003, str. 2.

Slika 11: Stopnja zaposlenosti prebivalstva v starosti od 15-64 let v državah EU leta 1993 in 2003



Vir: Eurostat yearbook 2004, 2004, str. 87.

Tabela 12: DKP po posameznih področjih sveta v obdobju 1995-2050

regija/leto	število ljudi v DKP (v mio)				sprememba v DKP (v mio)			
	1995	2010	2025	2050	1995-2050	1995-2010	2010-2025	2025-2050
SVET	3.516	4.462	5.128	5.707	2.191	946	666	579
RR ¹	784	818	772	677	-107	34	-46	-95
EVROPA	486,245	495,856	449,486	362,034	- 124,211	9,611	- 46,370	- 87,452
Vzhod	206,470	209,531	178,337	128,473	-77,997	3,061	-31,194	- 49,864
Sever	60,340	64,195	62,929	59,867	- 0,473	3,855	-1,266	-3,062
Jug	97,813	98,373	90,613	67,810	-30,003	0,560	-7,760	- 22,803
Zahod	121,622	123,757	117,607	105,884	-15,738	2,135	-6,150	-11,723
ZDA	176,781	209,844	223,774	253,805	77,024	33,063	13,930	30,031
Japonska	87,189	81,908	72,660	55,352	-31,847	-5,281	-9,248	-17,308
MRR ²	2.748	3.695	4.510	5.355	2.607	947	815	845

Opombe k tabeli: projekcije so narejene na podlagi srednje variante ZN.

¹ - Razvitejše regije: Evropa, S Amerika, Avstralija/Nova Zelandija in Japonska.

² - Manj razvite regije: vse regije Afrike, Azija (z izjemo Japonske), Latinska Amerika, Karibi ter Melanezija, Mikronezija in Polinezija.

Vir: Punch et al., 2000, str. 25; World Population Prospects, 2003, str. 111-127.

Tabela 13: DKP v državah EU v obdobju 1995-2050

	DKP (v 1000)	DKP (v %)	DKP (v 1000)	DKP (v %)	DKP (v 1000)	DKP (v %)	DKP (v 1000)	DKP (v %)	Δ v obdobju 2010-2050 (v 1000)
država/leto	1995		2010		2025		2050		
Avstrija	5.417,00	67,32	5.541,00	68,46	5.127,00	64,26	4.115,00	55,79	-1.426,00
Belgija	6.704,00	66,13	6.890,00	66,07	6.500,00	61,81	5.884,00	57,57	-1.006,00
Ciper	474,00	63,71	565,00	67,42	565,00	63,34	537,00	60,20	-28,00
Češka	7.043,00	68,17	7.200,00	70,86	6.325,00	64,50	4.652,00	54,39	-2.548,00
Danska	3.521,00	67,35	3.563,00	65,68	3.416,00	62,46	3.141,00	59,57	-422,00
Estonija	951,00	65,77	847,00	69,09	654,00	64,31	357,00	54,34	-490,00
Finska	3.410,00	66,76	3.504,00	66,64	3.161,00	59,77	2.870,00	58,09	-634,00
Francija	37.958,00	65,29	40.366,00	65,22	39.344,00	61,32	37.053,00	57,69	-3.313,00
Nemčija	55.761,00	68,28	54.623,00	66,15	51.268,00	62,55	45.023,00	56,89	-9.600,00
Grčija	7.064,00	67,57	7.301,00	66,42	6.819,00	63,69	5.219,00	53,18	-2.082,00
Madžarska	6.922,00	67,77	6.687,00	70,00	5.809,00	65,53	4.339,00	57,17	-2.348,00
Irska	2.320,00	64,28	2.857,00	67,69	3.039,00	65,10	2.964,00	59,33	107,00
Italija	39.211,00	68,43	37.485,00	66,27	33.372,00	63,04	23.587,00	52,56	-13.898,00
Latvija	1.635,00	65,45	1.503,00	69,52	1.207,00	65,00	730,00	54,85	-773,00
Litva	2.334,00	65,51	2.244,00	67,77	1.952,00	64,32	1.449,00	57,36	-795,00
Luksemburg	276,00	68,15	335,00	67,81	388,00	66,90	441,00	61,59	106,00
Malta	252,00	66,67	273,00	67,41	255,00	61,00	233,00	57,96	-40,00
Nizozemska	10.569,00	68,37	11.211,00	67,61	10.836,00	63,28	10.089,00	59,51	-1.122,00
Poljska	25.519,00	66,12	27.684,00	72,16	24.379,00	65,29	18.864,00	57,16	-8.820,00
Portugalska	6.710,00	67,67	6.745,00	66,90	6.434,00	65,43	5.033,00	55,75	-1.712,00
Slovaška	3.570,00	66,55	3.924,00	72,21	3.604,00	66,78	2.860,00	57,80	-1.064,00
Slovenija	1.382,00	69,45	1.382,00	70,55	1.188,00	63,91	831,00	52,96	-551,00
Španija	27.341,00	68,46	28.143,00	68,17	26.370,00	65,32	19.296,00	51,68	-8.847,00
Švedska	5.621,00	63,68	5.826,00	65,17	5.435,00	60,02	5.026,00	57,77	-800,00
V.B.	37.384,00	64,79	40.385,00	66,87	40.649,00	64,23	40.106,00	60,61	-279,00
EU15	249.267,00	67,02	254.775,00	66,48	242.158,00	63,07	209.847,00	56,75	-44.928,00
EU10	49.131,00	66,67	52.309,00	71,25	45.938,00	65,18	34.852,00	56,70	-17.457,00
EU25	299.349,00	66,96	307.084,00	67,25	288.096,00	63,40	244.699,00	56,74	-62.385,00

Opombe: DKP v % pomeni delež tega kontingenta v celotnem prebivalstvu.

Vir: World Population Prospects, 2003, str. 110-889.

Tabela 14: Sprememba v starostni strukturi DKP po področjih Evrope v obdobju 1995-2010
(mlajši ter starejši segment delovne sile v % glede na segment 30-44 letnikov)

področje	leto	starostni segment DKP		
		15-19 let	30-44 let	45-64 let
Evropa	1995	68	100	69
	2010	68	100	90
S Evropa	1995	78	100	87
	2010	77	100	107
Z Evropa	1995	66	100	71
	2010	61	100	94
V Evropa	1995	62	100	64
	2010	73	100	88
J Evropa	1995	81	100	69
	2010	57	100	78

Vir: Punch et al., 2000, str. 35.